

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1968 • Ч. 12 (96)

Вибір з „Думок“ Паскаля

Виступ балету Павла Вірського в Парижі

Документ з України: Лист до О. Гончара

Р. Л. Хомяк: Україна справді
на міжнародному форумі

Нова книга видавництва ПРОЛОГ!
Вийшла з друку
АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

**ШІСТДЕСЯТ ПОЕТІВ
ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ**

Упорядкування, вступна стаття і довідки
Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі си-
люети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,—
дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

„Prolog”, Assn. Inc.

875 West End Ave. Apt. 14 B

New York, N. Y. 10025 — U. S. A.

або до видавництва журналу «Сучасність».

У «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 18) вид-ва ПРОЛОГ
вийшла з друку перша частина монографії:

Іван Майстренко

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між
Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських
мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському кому-
нізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол., або відповідна сума
в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог»
і «Сучасність».

У видавництві СУЧАСНІСТЬ появилася
нова книжка:

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

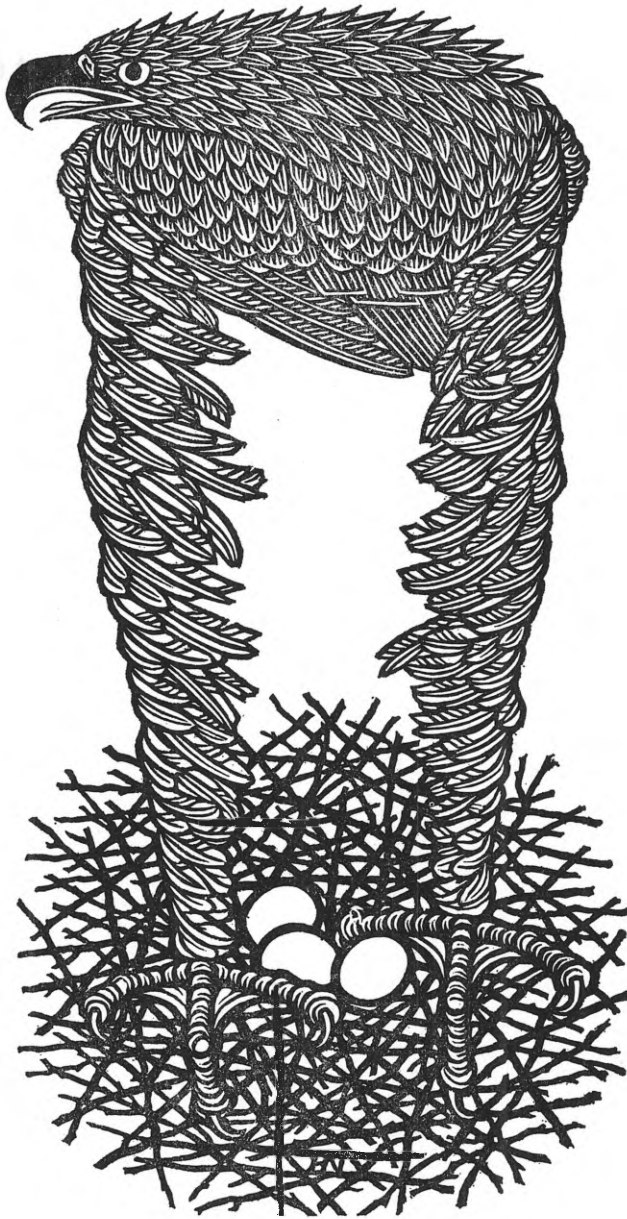
у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна
сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо надсилати до нашого видавництва
або на адреси наших представників.

СУЧАСНІСТЬ

Яків Гніздовський (Нью-Йорк), «Орлиця»,
дереворит, 46 × 23 см.

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1968 № 4. 12 (96)

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій.

Редакція:

Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт (головний редактор), Богдан Кравців, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Володимир П. Стахів.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.;
8 München 2, Karlsplatz 8/III, (Telefon 59 46 67);
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: „Logos“ GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstr. 14

Сторінки з Євангелії

Олекса Стефанович

ЗАЧАТТЯ

Сліпучо вибухли крила,
Взяли у срібний намет...
— «Радій! Тебе обіймє
Найвищя сила!

«Твоя предивна дитина
в собі з'єднає обох...
Прийдє Чоловікобог,
Між люди — Боголюдина.

«Радій!» — А крила гули,
А з крил задихало жаром...
І раптом полум'ям ярим
Розторг покій наволі!

Од стіп до стелі горів,
Стовпом огненным воздвигся...
Так дивно кущем у висях
Горіла гора Хорів.

Новий гримучий костер! —
Як руди терну далекі,
Розкраяв багри і клекіт
Громовий голос тепер...

— «Твое ізбрано ество.
Це він, грядущий в утробу,
Воскресне із гробу.
Зверши Рождество!»

І руки враз обвились,
І крил ніхто не розійме,

І ти — в подвійних обіймах,
Огнем пройнята наскрізь...

І чуєш — сила жасна
Нестримно рине у тебе...
Як злива, хлинуло небо
В твої ложесна!..

.

Німів безсилий язик,
Та серце покірне кріпло...
...Вогонь повернув у срібло —
І зник.

РІЗДВО

Уночі, в убозтві навколо,
Невисокий стояв чоловік.
Ледве блимнуло світло про вік —
Під пасмом чорняви чόло...

Ще поглибив тищу велику.
— «Поклади чеканню кінець»...
І освітив каганець
Профіль дів'яого лику...

І враз, де верета —
Скрик дитини у світ!..
...І почув-здригнулась планета —
Не почув людський рід.

ФРАГМЕНТ ІЗ «ПРЕОБРАЖЕННЯ»

— «Він із якимись людьми.
Двос. Чоловікі.
Але вони не такі,
Як ми».

— «Вони! Не відаю, хто
Мені про це промовля,
Та знаю: Мойсей — ото,
А ото — Ілля!

«Де біля нього взялись?»
 Не вийде з дива Петро,
 Про щось говорять утрьох,
 Зорячи вись.

— «Може, ветхий минувся світ?
 Може, всі зо своїх могил
 Вийдуть сюди на звіт
 Перед Силою сил?»

«Же знаю... ой, як же тут,
 Брати, хорошé!
 Тут і суд не був би за суд,
 А за батьків докір лише!»

«Я скажу, як скінчать вгорі:
 „Тут найкраще нам на землі!
 Зведім собі три шатери —
 Тобі, Мойсею й Іллі!..”

«Ні, я зараз піду туди
 Із дозволу наших уз!..»
 — «Ну, як?» — питають брати.
 — «Усміхнувся Ісус».

— «Але гляньте!..» — і диво вверг:
 Вершини з трьома — нема;
 Хмара клуби здійма,
 Застінивши верх!

І, може, здалось здалік,
 Але бачив кожен із них:
 Ввійшов у хмару — і зник
 Якийсь чоловік.

Ще Петро, що трохи поблід:
 — «Звідки привид оцей?
 Чи не вертався Мойсей
 На той світ?»

І кожний став не своїм
 Од з'яви — примари їм.
 ... І раптом — із хмари грім!

— «Гроловиці то зрив —
 Чи рокоти слів?
 Хтось грбмами заговорив!..»

І вже знали, що мить
 Про Нього гримить,
 Що їм — і нікому окрім —
 Котиться грим.

І вже чули голос Отця —
 Той глагол, ту луну —
 І жах огорнув
 Душі й серця.

Не могли. Долілиць.
 ... А як тільки звелись,
 Іскравицю зіниць —
 На вершину!.. У вись!

Вже не трое. Один.
 На своїй висоті,
 На своїй самоті —
 Він.

.

Ще били тригруді у дзвін,
 Ще рамено чуло крило,
 Та над ними мерк уже Він,
 Смеркало вже сребро.
 І скрикнув Петро:
 — «Що це було?»

.

Погас.
 І вись погасла і низь.
 — «Ви тільки заглянули в час,
 Що настане колись».

.

І думав за повороту:
 Спокусу — збороти,
 Це породдя глухоти!..
 Коли двігну хресне ярмо,
 «Гору Єрмон
 Двігнуть проти Голготи!..»

І в тишу — тихе й просте:
— «Про Єрмон повісте,
Коли воскресну».

ЗРЕЧЕННЯ

— «І ти... З царем отим і богом
Давно вже за-одно ти!»
— «Не знаю я його, небого».
І півень — із темноти!

Цей спів, це крильне лопотіння,
Ця жінка з-за одвірка...
Згадав — подався десь у тіні
І розридався гірко.

... Чи й наше серце, брате Петре,
Те каменем лежаче,
Колись у темряви і нетри
Так само не заплаче?

ПРО АВТОРА

На запити читачів подаємо стислі відомості про Олексу Стефановича. Поет народився 1900 року на Волині і від початку двадцятих років живе на еміграції. Стефанович — одна з найвидатніших постатей так званої Празької школи поетів, до якої належали також Євген Маланюк, Олег Ольжич, Оксана Лятуринська, Олена Теліга, Леонид Мосендз і, дещо умовно, Юрій Клен. Кількісно скупий, але мистецьки довершений доробок Стефановича охоплює широке коло тем: від особистої лірики до історіософічних проблем, від ніжної еротики до патріотичного волонтаризму, від християнської духовости до атавістично-поганських мотивів. Збірки: «Поезії» (Прага, 1927) і «Stephanos I» (Прага, 1938).

У нашому журналі Стефанович друкувався в числі за червень 1968.

Вибір з „Думок“ Паскаля

У перекладі Івана Кошелівця

Блез Паскаль (1623—62), син королівського урядовця і вченого-математика з Клермон-Феррану Етьєна Паскаля, — був також математиком і фізиком. Його ім'я вписане в ці науки низкою досліджень: у геометрії про трикутники й конічні форми, у фізиці про вагу й тиск повітря (відомий дослід на Пюї де Дом 1648), дослідження з гідростатики тощо. Ще більшого значення, ніж вклад у розвиток цих наук, з бігом часу набрала спадщина Паскаля-філософа, мислителя. Слабовитого здоров'ям з дитинства Паскаля в останні роки життя мучила важка недуга, але він не припиняв наукової праці і, попри дальші досліди з математики й фізики, після т. зв. «другого навернення» 1654 року (навернення в тому розумінні, що, будиши й раніше релігійною людиною, він з цього часу ухвалив собі: «Забути світ і все, крім Бога») поклав написати «Апологію християнської релігії». Праця не була закінчена: лишилася велика кількість думок, занотованих на окремих клаптиках паперу. Парадоксальним чином факт, що задум не був завершений, надав думкам Паскаля багато ширшого значення: якби «Апологія» була написана, це був би суто богословський твір, призначений на вузьке коло читачів, і, природно, при систематизації викладу коло проблем звужилося б і багато занотованих думок не знайшло б застосування, можливо, назавжди загинуло б. Так, як вони лишилися, «Думки» Паскаля набрали загальнофілософічного значення, незалежно від того, чи той, хто читає їх, поділяє апологетичний задум автора, чи ні. У них, коли можна так висловитися, з усією безпощадністю людина поставлена перед обличчям Бога, всесвіту і сама перед собою, у всій її величчї й ніщоті одночасно. Як буває з кожним великим твором, час не применшив ваги цього шедевр думки, в якому, за загальним визнанням, французька філософія знайшла собі найдосконаліше втілення.

Уперше «Думки» Паскаля вийшли виданням 1670 року (повна назва: *Pensées de M. Pascal sur la reli-*
digitized by ukrbiblioteka.org

gion, et sur quelques autres sujets). Упорядники пізніших видань намагалися по-різному усистематизувати «Думки», подаючи кожен свою нумерацію. Ми користувалися однією з останніх (найчастіше вживаною в новіших виданнях) — систематизацією Леона Брюншвіка, дотримуючися її його нумерації.

Досі, скільки нам відомо, українського перекладу «Думок» не було. Виходячи з переконання, що зрїла література не може обійтися без Паскаля, перекладач поставив собі завдання видати бодай вибір (повне видання справа ще далекого майбутнього), що готується тепер до друку окремим виданням. Там буде більше її про Паскаля. Тут покищо частина вже зробленого перекладу.

9. — Хотівши мати успіх у суперечці з кимось, щоб довести, що він помиляється, треба зважати на те, з якого боку він річ розглядає, бо саме з того боку вона звичайно так і виглядатиме; і в цьому треба визнати його правду; але потім показати йому річ з іншого боку, з якого його правда буде фальшива. Він буде задоволений з цього, бо побачить, що не помилився, лише що не подивився на річ з усіх боків; а звичайно з приводу того, що не все побачив, не гніваються, не хочуть лише бачити власну помилку. І це, можливо, походить з того, що людина природно не може бачити все і що вона природно не помиляється, дивлячися на річ з одного якогось боку; як, наприклад, сприймання органами почуттів бувають завжди правдиві.

10. — У загальному людина переконується ліпше на доказах, знайдених нею самою, ніж на тих, які відкрив хтось інший.

19. — Останнє, що знаходять, пишучи твір, буде знання того, з чого належало починати.

33. — *Поетична краса.* — Так само, як говорять про поетичну красу, можна б говорити про геометричну красу і про медичну красу; але так не говорять: і причиною цього є те, що об'єкт геометрії добре відомий і знають, що він міститься в доказах; відомий і об'єкт медицини, який міститься в лікуванні; але не відоме, в чому криється приємність того, що становить об'єкт поезії. Не знати, в чому полягає природний зразок, який належить наслідувати; і за браком цього знання навігадувано своерідно кумедних висловів: «золотий вік», «чудо наших днів», «фатальний» і т. д. І цей жаргон називають «поетичною красою».

Але якби хтось уявив собі жінку, одягнену на цей зразок, який полягає в тому, щоб про дрібні речі говорити великими словами, він побачив би гарну дівчину, обвішану брязкальцями й ланцюжками, і сміявся б з того, бо нам ліп-

ше відоме, чим подобається жінка, ніж те, в чому привабливість віршів. Ті ж, хто на цьому не розуміються, захоплювалися б нею в такому строї, і є багато сіл, у яких дивилися б на неї, як на царівну. Тому то ми й називаємо сонети, зроблені на цей зразок, сільськими царівнами.

40. — Приклади беруть на те, щоб доводити інші речі, коли ж постає потреба доводити приклади, беруть ще інші речі, які мають стати для цього прикладами; бо, віривши завжди, що найскладнішим є те, що має бути доведене, приклади вважають яснішими й придатними для доведення.

Таким чином, коли треба пояснити щось загальне, належить звертатися до прикладу якогось окремого випадку; хотівши ж пояснити якийсь окремий випадок, треба починати з загального правила. Бо темною здається саме та річ, яку хочуть доводити, і ясною та, якою для доведення користуються; бо, заходжуючися щось доводити, насамперед переймаються уявою, що воно темне, і, навпаки, те, чим його належить пояснювати, ясне і таке, що його легко зрозуміти.

43. — Багато авторів, почавши говорити про свої твори, кажуть: «моя книжка», «мій коментар», «моя історія» і т. д. Вони поводяться, як міщани, що мають хату вікнами на вулицю, а на устах слова: «у мене дома». Ліпше було б їм казати: «наша книжка», «наш коментар», «наша історія» і т. д., з уваги на те, що в тих творах чужого добра більше, ніж їх власного.

44. — Хочете, щоб про вас добре думали? Не говоріть про це.

47. — Є такі, що добре говорять і не вміють добре писати. Це від того, що оточення й присутність людей викликають у них запал і таке піднесення думки, на яке вони неспроможні без цього запалу.

48. — Коли в якійсь праці трапляються повторення слів і при спробі скорегувати їх виявляється, що вони так до речі, що заміна їх зіпсувала б твір, — це знак, що їх треба лишити, бо це справа примхи, що буває сліпа й не може бачити, що повторення в цьому місці — не помилка, бож взагалі на це немає загального правила.

49. — Спосіб переодягати й маскувати природу. Уже не король, папа, єпископ, — а *найясніший монарх* і т. д.; не Париж, а *столиця королівства*. Бувають випадки, коли Париж треба називати Парижем, й інші, коли належить сказати — столиця королівства.

66. — Треба знати самого себе: і коли б це не допомогло знайти істину, воно допоможе впорядкувати своє життя, а понад це нема нічого справедливішого.

67. — *Суетність науки.* — У годину скорботи знання про речі зовнішнього світу не дадуть мені заспокоєння від думки, що я не знаю моралі; але знання доброго звичаю завжди дадуть мені заспокоєння від думки, що я не знаю речей зовнішнього світу.

71. — Багато і мало вина; не дайте йому зовсім, він не зможе знайти істину; дайте йому багато — так само не зможе.

80. — З чого походить, що кривий на ногу не дратує нас, а дратує той, хто кривий розум має? З того, що кривий на ногу побачить, що ми не шкутильгаємо, а кривий на розум скаже, що не він, а ми не сповна розуму. Якби не це, ми співчували б йому, а не обурювалися б.

Епіктет питає ще виразніше: «Чому ми не гніваємося, коли нам кажуть, що в нас болить голова, і гніваємося, коли скажуть, що ми недолуго міркуємо або робимо помилковий вибір?» На це причина та, що ми самі певні того, що нам голова не болить і що ми не кульгаємо; але ми зовсім не так певні того, чи наш вибір правильний. А що ми не маємо іншої певности, крім тієї, яку ясно бачимо перед своїми очима, то все протилежне, що так само перед своїми очима бачить інший, викликає в нас розгубленість і лякає нас, а ще й куди більше, коли тисяча інших глузують з нашого вибору; бо ж належить нам своє знання відстоювати супроти так багатьох інших, а це трудна річ, що вимагає сміливости. У випадковій ж сприйманні органами почуття того, що хтось кривий на ногу, такої суперечности ніколи не може бути.

100. — *Самолюбство.* — Природа самолюбства і людського я полягає в тому, щоб тільки себе любити і тільки себе поважати. Але як воно може це зробити? Воно не може перешкодити тому, що об'єкт, який воно любить, повний вад і жалюгідности: воно хоче себе бачити великим, а бачить малим; хоче бути щасливим, а бачить нещасним; хоче бути досконалим, а бачить себе повним недосконалостей; хоче бути об'єктом любови й людської пошани, а бачить, що його вади заслуговують лише їхньої огиди й зневаги. Цей клопіт, в якому воно опиняється, витворює в ньому найнесправедливішу й найзлочиннішу пристрасть, яку можна собі уявити; бо вона витворює в ньому смертельну ненависть проти тієї правди, яка ганить його і переконує його у властивих йому вадах. Воно хотіло б знищити її і, не можучи знищити її в самому собі, нищить її, скільки може, у своїй свідомості й у свідомості інших; тобто прикладає всіх зусиль, щоб приховати свої вади від інших і від себе самого, і не може стерпіти, ні щоб йому ці вади показували, ні щоб їх було помічено.

Немає сумніву, зле бути повним вад; але ще незмірно більше зле мати їх повно і не хотіти їх бачити, бо це значить додати до них ще добровільне самоодурення. Ми не хочемо, щоб інші нас обдурювали; ми не вважаємо справед-

ливим, коли вони хочуть, щоб ми їх поважали більше, ніж вони заслуговують: тож так само несправедливо, коли ми їх обдурюємо і хочемо, щоб вони поважали нас більше, ніж ми заслуговуємо.

Отож, коли вони помічають у нас самі недосконалості й вади, які ми в дійсності маємо, то очевидно, що вони не роблять нам кривди, бо не вони в тому винні, а роблять нам добро, бо допомагають нам позбутися зла, яке є в невіданні своїх недосконалостей. Ми не сміємо гніватися за те, що вони бачать наші вади і за них зневажають нас: справедливо з їх боку, що вони знають нас таких, як ми є, і зневажають нас, коли ми зневаги заслуговуємо.

Оце ті почуття, які мали б народжуватися в серці, повному правди й справедливості. А що ми можемо сказати про своє, бачачи в ньому цілком протилежне наставлення? Бож хіба не правда, що ми ненавидимо істину і тих, хто нам її говорить, і любимо лише тих, хто помиляється на нашу користь, що хочемо, щоб нас шанували такими, якими ми не є в дійсності?

І ось доказ, який збуджує в мені почуття жаху. Католицька релігія не вимагає, щоб ми сповідалися в своїх гріхах перед усіма людьми без різниці: вона мириться з тим, що ми криємося від усіх інших людей; одного-єдиного лише визначає вона і наказує нам йому відкривати глибину свого серця і показувати себе перед ним такими, як ми є. Лише цій єдиній людині в світі зобов'язує вона нас сповідатися, а її зобов'язує до нерушимої таємниці, так що її знання залишається в ній, наче б його й не було. Чи можна уявити собі щось більше благодійне й лагідне? І тим не менше людська зіпсованість така велика, що навіть цей закон вважають суворим; і це одна з головних причин, яка призвела до бунту проти церкви великої частини Європи.

Яке ж несправедливе й нерозумне людське серце, коли воно бачить погане в тому, що його зобов'язують перед однією людиною робити таке, що справедливо було б вимагати робити й перед усіма людьми. Бо хіба ж справедливо, що ми їх обдурюємо?

Є різні ступені цього відвертання від правди; але можна сказати, що воно у якійсь мірі є в кожному, будучи невід'ємно пов'язане з самолюбством. Власне шкідлива делікатність зобов'язує тих, кому належало б ганити інших, добирати відповідних викрутків і обходів, щоб тим робом не вразити їх. Вони почувають себе зобов'язаними применшувати наші хиби, намагаються їх виправдати, пом'якшити похвалами й шанобливими запевненнями. І попри це все такі ліки не перестають бути гіркими для самолюбства. Воно приймає їх чим можна менше, завжди з огидою і часто навіть з потайною зневагою до тих, хто нам їх пропонує.

З цієї причини ті, хто має якесь зацікавлення в нашій прихильності, уникають зробити нам послугу, знаючи, що вона нам неприємна; з нами поводяться так, як ми цього

хочемо: ми ненавидимо істину, і її перед нами приховують; ми жадаємо улесливости, і до нас підлещуються; ми хочемо, щоб нас обдурювали, і нас обдурюють.

Завдяки цьому кожен ступінь, на який добра доля підносить нас у світі, більше віддалює нас від правди, бо люди тим більше бояться вразити тих, чия прихильність більше корисна, а ворожість небезпечніша. Якогось володаря може обмовляти вся Європа, і він сам-один про це нічого не знатиме. Я не дивуюся цьому; правда корисна тому, кому її говорять, але шкідлива для тих, хто її говорить, бо вони накликають на себе ненависть. Тому ті, хто живе біля володарів, воліють пильнувати свого інтересу, а не володаревого, якому вони служать; тому уникають послужити йому на користь, щоб не пошкодити самим собі.

Це нещастя, без сумніву, більше і своїм звичаєм частіше у тих, кому ведеться в житті найкраще; але не щадить воно й найменших, бо завжди буває корисно домагатися людської прихильности. Так людське життя не що інше, як безперервна омана; тільки те й роблять, що взаємно обманюють себе і взаємно підлещуються. Ніхто в нашій присутності не говорить про нас того, що говорить у відсутності. Згода, що існує між людьми, побудована тільки на цьому взаємному обмані; і ледве чи могла б утриматися дружба між людьми, якби кожен знав, що його друг говорить у його відсутності, хоч саме тоді він говорить щиро і безсторонньо.

Тому людина становить собою втілення обману, лицемірства й підступу як до себе самої, так і стосовно інших. Вона бо не хоче, щоб їй говорили правду. Вона уникає говорити правду іншим, і всі ці нахили, так далекі від правди й справедливости, своїм природним корінням тримаються в її серці.

101. — Я запевняю, що коли б усі люди знали, що одні говорять про інших, — на всій землі не було б чотирьох друзів. Про це свідчать спори, які постають з того, як хтось не дотримує таємниці. (Я запевняю ще більше: усі люди були б...)

102. — Є вади, які властиві нам одночасно з іншими людьми, і якби підпиляти стовбур, вони зів'яли б, як гілки на дереві.

103. — Приклад статевої цнотливости Олександра не здобув стільки наслідувачів, скільки вподобали його наслідувати як розперезаного пияка. Не так соромно бути менше цнотливим від нього. Вважається, ніби людина цілком не причетна до вад маси пересічних, коли вона має вади великих людей; але при тому не помічають, що ці великі у своїх вадах подібні масі пересічних. Хапаються саме за ту їх прикмету, яка в них спільна з народом; бо хоч і як вони високо поставлені, дещо в них є спільне з тими, що стоять найниж-

че. Вони не висять у повітрі, зовсім відокремлено від нашого суспільства. Ні, ні; коли вони більші від нас, то тим, що головою вище від нас; але їх ноги стоять на землі, як і наші. Вони стоять на тому самому рівні і спираються на ту саму землю; і з цього кінця вони так само низько, як ми, як найменші, як діти, як тварини.

104. — Беручися до чогось з пристрасстю, ми занедбуємо свої обов'язки: наприклад, коли любиш якусь книжку, читаєш її, тим часом як належало б робити щось інше. А як хочеш нагадати собі про обов'язки, заходися коло чогось, що викликає в тебе огиду; тоді знайдеш виправдання в тому, що зобов'язаний робити щось інше, і цим робом дійдеш до усвідомлення свого обов'язку.

106. — Як важко подати якусь справу на розсуд іншому, щоб уже самим способом її викладу не вплинути на його погляд стосовно цієї справи. Коли кажуть: «Мені здається, що це гарне»; «Мені здається, що це неясне» чи щось подібне, то вже цим схиляють до такого сприймання, абож викликають бажання заперечувати. Ліпше було б не казати нічого, тоді той, хто має вирішувати, буде бачити, як воно є, тобто як річ сама виглядає, і відповідно до інших обставин, які нам не підвладні. Так бодай не буде від нас нічого додано, як не рахувати, що й наша мовчанка може справити певне враження, залежно від настрою й способу інтерпретації, як також гра обличчя, якщо він психолог, чи відтінок голосу теж можуть мати свій вплив: так трудно дістати оцінку, не збиту з природного напрямку думки, чи, ще інакше, так мало тут певности й твердості.

108. — Навіть коли люди в тому, що вони кажуть, не зацікавлені, не можна з певністю приймати, що вони не брешуть: бо є люди, які брешуть просто на те, щоб брехати.

111. — *Мінливість*. — Доторкаючись до людини, можна мати враження, що доторкаєшся до звичайного органу. Вона то справді орган, але дивний, мінливий, несталий (його рури не настроєні за встановленою гамою). Ті, що вміють грати тільки на звичайному органі, не зможуть здобувати з неї акордів. Треба знати, де містяться клявіші.

112. — *Мінливість*. — Речі мають різні властивості, а душа різні нахили; бо ніщо не буває просте, що душі відкривається, і душа ніколи не сприймає речі однаково. З цього походить, що ми плачемо й сміємося з того самого.

114. — Різноманітність така безмежна, що кожен відтінок нашого голосу, спосіб ходити, кашляти, витирати носа, чхати... Серед іншої садовини розрізняють виногради, а між ними всіма — мускатний, а потім з Кондр'є, а потім Де-

заргів, а потім щеплений. І це все? А чи може будь-коли вирости два однакові грона? А чи одне грона має дві однакові ягоди? І т. д.

Я ніколи не зміг би сказати вдруге те саме про одну й ту саму річ. Працюючи над твором, я не можу цінувати його; мені належало б зробити так, як роблять малярі, — стати на віддалі; але не задалеко. Тож на якій віддалі? Відгадайте!

122. — Час лікує рани й заспокоює суперечки, бо люди міняються: людина не є тією самою, що була. Ні кривдник, ні скривджений не лишилися незмінні. Отак і з кожним народом, з яким колись була суперечка, при зустрічі по двох поколіннях. Це будуть усе ще французи, але не ті самі.

123. — Він не любить ту, що любив десять років тому. І я охоче вірю: вона вже не та сама і він не той. Він був молодий, вона теж: тепер вона зовсім інша. Можливо, він любив би її, якби вона була така, як колись.

124. — Ми не лише бачимо кожного разу речі з іншого боку, але й іншими очима; ми уникаємо бачити їх такими самими.

131. — *Нудьга*. — Ніщо не може бути таке нестерпне людині, як перебувати в повній бездіяльності, без пристрастей, без справ, без розваг, без діла. У такому стані вона почуває свою ніщоту, самотність, неповноцінність, залежність, безсилість, порожнечу. Відразу ж у глибині її душі народжується нудьга, розпач, сум, печаль, роздратування, безнадія.

135. — Лише боротьба справляє нам приємність, а не перемога: люди люблять розважатися боротьбою тварин, але не лютуванням переможця над переможеним. Що ж хочуть бачити, як не остаточну перемогу? У ту ж мить, коли вона вирішена, перестають нею цікавитися. Так само і в грі, в шуканні істини. У суперечці люблять бачити сутичку поглядів; але зовсім не заглиблюються в знайдену істину; хотівши, щоб її прийняли з зацікавленням, треба зробити так, щоб вона постала з суперечки. Це саме дійсне й для пристрастей: справляє приємність дивитися на боротьбу протилежних пристрастей, але щойно одна з них переможе, як вона перетворюється на саму лише тваринність. Ми завжди шукаємо не речей, а саме шукання їх. Так і в театрі нічого не варті ні спокійні сцени без напруження, ні надзвичайне й безнадійне горе, ні тваринна любов, ні безоглядна жорстокість.

136. — Дрібниця втішає нас, бо з дрібниці ми й сумуємо.

145. — (Ми завжди зосереджуємося лише на одній думці і неспроможні думати про дві справи одночасно: тому ми й думаємо переважно про мирські речі, а не про Бога).

146. — Людина очевидно створена на те, щоб думати; у цьому міститься вся її гідність і все її діло; а весь її обов'язок у тому, щоб думати як належить. Отож, порядок думки має бути такий, щоб починати про себе і про свого Творця та його кінець.

А про що думає світ? Ніколи не про це, а про танці, гру на лютні, співи, укладання віршів, приємні мандри і так далі, про те, щоб битися, стати королем, не думаючи над тим, що означає бути королем, бути людиною.

148. — Ми всі такі самовпевнені, що хочемо, щоб нас знав весь світ і навіть ті, що житимуть після того, як нас не буде; і ми такі ласі до слави, що увага п'ятох чи шістьох людей, близьких до нас, справляє нам утіху й приємність.

150. — Славолюбство так закорінене в людському серці, що солдат, челядник, кухар, злодюжка хизуються собою і хочуть мати своїх поклонників; хочуть їх мати навіть філософи. І ті, що пишуть про них, теж хочуть слави за те, що добре пишуть; і ті, що написане читають, хочуть слави за те, що читали; і я, що пишу це, можливо, керуюся тим самим бажанням; і, можливо, ті, що мене читатимуть . . .

152. — *Пижа*. — Інтерес до чогось — це не що інше, як славолюбство. Найчастіше бажують щось знати на те, щоб про це розповідати. Ніхто не їздив би за море заради самої приємності бачити, не мавши надії комунебудь про це розповісти.

156. — Справжній друг дуже корисний навіть найвищопоставленішим особам, щоб він говорив про них добре слово і підтримував їх і в їх відсутності, так що вони повинні робити все, щоб таких друзів мати. Але вони мусять уміти зробити правильний вибір; бо як вони будуть прихилити до себе дурнів, не буде їм жодної користі з того, хоч би й що добре ті про них говорили; та навіть вони й не скажуть доброго слова, будучи з найслабших, бо не матимуть авторитету, а будуть обмовляти одним гуртом з іншими.

166. — *Розвага*. — Смерть, не думавши про неї, легше прийняти, ніж думку про смерть, хоч у самій думці й немає небезпеки.

168. — *Розвага*. — Не мавши змоги подолати смерть, нещастя, невідомість, люди, щоб бути щасливими, домовилися не говорити про них.

169. — . . . Попри всю свою неміч людина хоче бути щасливою; вона й не може не хотіти щасливою бути; але як їй такою бути? Щоб такою справді стати, вона мусіла б зробити себе безсмертною; але, не будучи спроможна це зробити, вона ухвалила собі про це не думати.

170. — *Розвага.* — Якби людина була щаслива, вона щасливішою була б тим більше, чим менше була б розважалася, як святі чи Бог. — Так, але хіба не найщасливіший той, хто здібний знайти собі радість у розвагах? — Ні, бо розвага така річ, що приходить зо сторони, ззовні, і тому вона залежна й тимчасова; річ, що може бути затьмарена тисяччо випадків, з яких постає скорбота.

171. — *Неміч.* — Єдине, що дає нам утіху в нашій немочі, — це розвага, і саме ж вона є найважчою з наших немочей. Бо це те, що принципово заважає нам думати про себе і призводить до непомітної загибелі. Без неї ми сумували б, і цей сум збуджував би в нас бажання шукати певнішого виходу з нього. Але розвага бавить нас і непомітно веде нас до смерті.

172. — Ми ніколи не тримаємося сучасності. Ми забігаємо в майбутнє, наче б воно рухалося дуже повільно, наче б хочемо прискорити його ходу; або згадуємо минуле, щоб затримати його, наче б воно дуже швидко відійшло: як нерозумно ми блукаємо в часах, що нам не належать, і зовсім не думаємо про єдиний той, що нам призначений; яка суєта думати про ті часи, що пішли в ніщо, і легковажно втрачати єдиний, що триває. Це, звичайно, тому, що сучасність раниє нас. Ми відводимо від неї погляд, тому що вона засмучує нас, а як вона приємна, — шкодуємо, що втікає від нас. Ми намагаємося затримати її на майбутнє і кладемо собі диспонувати речами, які не в нашій владі, і в той час, до якого не маємо жодної певності дожити.

Хай кожен перевірить свої думки, і він ствердить, що вони всі в минулому або в майбутньому. Ми майже не думаємо про сучасність; а як і думаємо, то лише на те, щоб з неї взяти світло, за допомогою якого хочемо диспонувати майбутнім. Сучасність ніколи не є нашою метою, минуле й сучасність — це засоби, єдине майбутнє — наша мета. Так ми ніколи не живемо, лише сподіваємося жити; і, оскільки ми завжди лише готуємося бути щасливими, неминуче виходить, що такими ніколи не буваємо.

174. — *Нещастя.* — Соломон і Йов найкраще знали людське нещастя і найкраще розповідали про нього: перший був найщасливіший з людей, другий — найнещасніший; перший знав суєту насолоди з досвіду, другий — реальність болю.

175. — Ми так мало знаємо себе, що багато є таких, які, будши при доброму здоров'ї, переконані, що вмирають; і багато є таких, що от-от мають померти, хоч переконані, що перебувають у доброму здоров'ї, не чувши наближення лихоманки чи пухиря, який починає наривати.

183. — Безтурботно ми поспішаємо в прірву, перед тим поставивши перед собою щось таке, що заважає нам її бачити.

199. — Уявити б собі певне число людей, закованих у кайдани й усіх приречених на смерть, що з їх числа щодня кількох задушують на очах інших; ці ж решта бачать свою долю в долі собі подібних і, поглядаючи в болі й безнадії один на одного, чекають своєї черги. Це був би образ людської долі.

208. — Чому обмежене моє пізнання, мій зріст, моє існування на сто років, замість на тисячу? Яку підставу мала природа дати мені саме це число, замість вибрати з безмежної їх кількості інше, оскільки ж ніщо не промовляє більше за будь-котре з них?

209. — Чи від того ти менше раб, що тебе любить і пестить твій пан? Що ж, добре тобі, рабові. Твій пан пестить тебе, скоро буде він тебе бити.

210. — Останній акт кривавий, хоч і яка гарна вся решта вистави: в кінці кинуть землі на голову, і це вже назавжди.

211. — Ми робимо з себе блазнів, коли бавимось в товаристві собі подібних: жалюгідні, як ми, безсилі, як ми, вони не допоможуть нам; умирає кожен насамоті. Тож належало б робити так, наче ти сам; але хто тоді будував би пишні будинки і т. д.? Кожен без вагання шукав би істини; і коли від цього відмовляються, цим засвідчують, що людська пошана цінується вище, ніж шукання істини.

213. — Між нами і пеклом чи небом є лише життя між ними двома, що є найтендітнішою річчю в світі.

230. — Незбагненне, що Бог є, і незбагненне, що його нема; що душа з'єднана з тілом і що ми не маємо душі; що світ сотворений і що не сотворений і т. д.; що первородний гріх є і що його нема.

267. — Останній висновок розуму міститься у визнанні, що є безліч речей, які перевищують його спроможність пізнання; якщо він не доходить цього висновку, це свідчення його слабости.

Коли ж природні речі перевищують спроможність його пізнання, що можна сказати про надприродні?

268. — *Покора.* Належить уміти сумніватися, коли це потрібне; мати певність, коли це потрібне, умівши покоритися, коли це потрібне. Хто робить інакше, той не тямить сили розуму. Є такі, що діють супроти цих трьох принципів: або запевняючи, що все можна довести, бо нічого не тямлять у тому, що таке докази; або сумніваючись у всьому, не знавши,

де треба покоритися; або у всьому скоряючися, не знавши, коли треба мати власну думку.

269. — Покора і застосування розуму — в цьому міститься справжній християнізм.

273. — Коли підпорядкувати все розумові, у нашій релігії не лишиться нічого таємничого і надприродного. Коли ж стати б проти принципів розуму, наша релігія була б безмістивна й смішна.

339. — Я можу добре уявити собі людину без рук, без ніг, без голови (бо лише досвід навчає нас, що голова кінечніша, ніж ноги. Але я не можу уявити собі людину без думки: бо це був би якийсь камінь чи худобина.

345. — Розум наказує нам суворіше, ніж володар; бо, не корячися останньому, людина нещасна, не корячися ж першому, — дурна.

346. — Думка творить велич людини.

347. — Людина — щось на подобу тростини, найслабша в світі; але це тростина, яка мислить. Немає потреби, щоб цілий всесвіт озброївся розчавити її: подиху вітру, краплі води вистачає, щоб убити її. Але коли всесвіт розчавив би її, людина лишилася б шляхетнішою, ніж те, що її убило, бо вона знає, що вмирає, і знає перевагу сили всесвіту над нею; всесвіт же не знає нічого.

Уся наша гідність таким чином міститься в думці. На ній нам підноситися, а не на просторі й часі, яких ми не могли б виповнити. Тож трудімося належно мислити: така є засада моралі.

348. — *Тростина, що мислить.* — Не в просторі належить мені шукати своєї гідности, а в упорядкуванні свого мислення. Я не здобув би її більше, посівши маетки: через простір всесвіт збагне мене й проглине, як крапку; через думку збагну я його.

Перехрестя

(Закінчення)

Михайло Нечитайло-Андрієнко

Перед смертю Сінклер знищив усе ним написане. У маленькій валізці, що стояла під ліжком, видно, випадково зберігся один зошит і два не закінчені та не відіслані листи.

Млин мого діда Джона Джоновича

Чому мій дід приїхав у 1862 році з Канади в Росію, я не знаю. Він кілька разів обіцяв розповісти про це моєму батькові, та так і помер, не розповівши. Я навіть не знаю, якого походження він був: французького чи ірландського, здається, ірландського.

Виходень з Канади блукав по Північній Німеччині, жив у Швеції й опинився на п'ятдесят другому році життя у Псковській губернії. Приїхав він уже одружений, але без дітей. Рік пізніше народився мій дядько, потім мій батько. Моя мати була півфінка-півшведка. Так вийшов з мене псков'янин без краплі слов'янської крові.

Мій дід приїхав, мабуть, досить заможним, бо купив на березі ріки Шелоні маєток на сто п'ятдесят десятин землі і почав будувати великий водяний млин. Велика гребля перегородила Шелонь, широку в цьому місці. Водяний млин виріс за короткий час. Він гудів безперестанку: праця не припинялася день і ніч, бо водяних турбінових млинів тоді було мало. Млин обслуговував навколишніх поміщиків, селян, хліботорговців. Селяни приїжджали за сорок-п'ятдесят кілометрів молоти збіжжя. Млин працював сорок років і давав добрий прибуток.

Мій дід усе життя щось купував і продавав і помер, залишивши своїм дітям порядну спадщину. У його рахівництві мій батько знайшов цілий стос векселів, які мій дід, будиши людиною вельми доброї вдачі, ніколи не опротестовував. Мені довелося бачити ці векселі з помітками діда: такому то позичено на корову — скреслити; такому то для хворого сина — скреслити. Лише на одному векселі на дві тисячі карбованців була помітка: падлюка, змусити до сплати.

Коли мій дід помер, при похороні на кладовищі зібрався натовп людей. Такий великий, що з міста прибула кінна

поліція, бо ж у Росії жодне скупчення люду не обходиться без поліції. Мені було тоді одинадцять років.

Як я з ним познайомився

Під Різдво мій батько привіз мене з старшим братом до діда для знайомства. Ми вперше так довго їхали саньми, загорнені в кожухи.

У дідовому домі було затишно, тепло й весело. Дім був невеликий, просто й солідно збудований. Нас напоїли чаєм з конфітурами й булочками.

Батько покликав нас до вітальні. Ми увійшли. З бічної кімнати вийшов чоловік, нижче середній на зріст, дуже широкоплечий, з короткою сивою бородою. На ногах у нього були великі чоботи з халявами з вовчого хутра.

— Це людоїд, це не дідусь!

Я зовсім перелякався. Мені було тоді шість років. Але і старший брат теж перелякався. Нас ніяк не могли притягнути до діда, який, очевидно, був здивований і засмучений тим, що його бояться.

Тільки під вечір ми нарешті перебороли страх, сиділи в діда на колінах і гралися його годинником, що видзвонював. Він частував нас цукерками, і навколо нас багато метушилися й догоджали нам. Потім повели на млин. З високого берега я побачив велику греблю і простору будівлю. Чути було шум води і гуркіт посадів. Нас підвели до бистрини, тобто до того місця, де вода випливає з-під млина. Мені дали маленьку вудку, і я, на превелику мою радість, витягнув маленьку рибку. З того часу я став рибалкою. Показували нам млин і всередині, але я почував себе непевно і чогось боявся. Стук посадів і шелест приводів лякали мене.

Погостювавши у дідуса до Водохриці, ми повернулися додому.

Невдовзі по тому сталося щось незрозуміле. Ми з братом лежали хворі в ліжках. Нянюк не було. Мати ходила по кімнаті в халаті, не причесана. Очі її були зажурені й перелякані. Мені було якось ніяково. Здається, що я чув якісь вигуки... Більше не пам'ятаю нічого. У пам'яті утворився провал. Усе зникло. Далі пам'ять знову оживає: ми з братом якось опинилися в малій квартирі, з нами була баба, а матері не було. Батька теж, ми про нього якось і не думали.

Якось ранком, коли ми ще не були одягнені, баба покликала нас до покою. У фотелі сидів якийсь великий пан. Ми дивилися на нього, і раптом брат промовив до мене:

— Так це ж батько...

Ми не кинулися до нього, а він покликав нас і поцілував кожного в чоло. Тут таки при бабі він нам сказав:

— Хочете їхати до мене в маєток? Там гарно, я подарую кожному з вас по поні.

Ми мовчали, приголомшені такою дивною пропозицією: наш батько запрошує нас до себе, як чужих. А де ж мати?

Бтько витягнув гаманець, дістав кілька кредиток і поклав їх на стіл перед бабою. Баба вийшла, і мені чомусь зробилося страшно. Раптом трапилося щось незрозуміле. Я відірвався від землі, і брат теж, і обидва ми опинилися у батька під пахвами. Батько швидко поніс нас, як ми були в сорочечках і підштанцях, і зійшов по сходах. Обидва ми ревли. Він вибіг на вулицю, покликав візника, посадив нас зарюмсаніх на коліна, і в такому вигляді ми поїхали.

Скоро ми опинилися в крамниці, де нас одягнули в черкеські костюми з патронами й кинджалами, у бордового кольору чекмені і сірі смушеві шапки з червоними верхами. Ми почали милуватися собою й перестали плакати.

Потім я пам'ятаю вокзал, потяг, дорогу. Ми зійшли на маленькій станції. З цієї миті я вже все добре пам'ятаю. Пам'ятаю, як пихкав паровик. Ми вийшли з вокзалу й побачили велику карету з товстим машталіром у шапці з павиними перами. Ми умостилися й поїхали. Їхали, здається мені, довго. Я заснув. Карета зупинилася при брамі великого дому. Ми вийшли, і нас повели в кімнати. Прибігли покоївки, роздягли нас, викупали й одягли в літній одяг. Тепер ми вже були не черкеси, а матроси. Прийшов батько і повів нас до ідальні. За великим столом сиділа в фотелі повна, гарна пані. Вона подивилася на нас недобрими очима. Ми підійшли привіталися.

— Оце ваша нова мама, — сказав батько.

Брат заплакав, і я теж. Пані стала якась лагідніша і сказала:

— Називайте мене тіткою Манею.

Нас посадили за стіл і напоїли чаєм. Брат Микола і я були зніяковілі й пригноблені. Звичайно, ми щось відчували, але ще нічого не розуміли.

Батько наказав покликати Трохима. Прийшов високий чоловік з блискучими гудзиками, дуже ввічливий, зручний і звинний.

— Ось, Трохиме, віддаю їх під твою опіку, пильнуй їх, як ока. Ти вже сам побачиш, які вони шибеники, — сказав батько.

Трохим узяв нас за руки і вивів з ідальні. Ми перейшли через невеликий квітник, що був при будинку, і вийшли у великий овочевий сад, у якому було багато яблук, груш і слив. Трохим зривав спілі груші і подавав нам. Ми прямували до великого ставка, звідки чути було веселі голоси. Ми побачили двох няньок з маленькими дівчатками на руках. Одна з них мені дуже сподобалася: уся біленька з чорними очицями й кучериками. Її звали Любкою, другу — Надійкою.

— Це ваші нові маленькі сестрички, — сказав Трохим.

Ми дивилися на них недовірливо.

Я й зараз не можу втямити, що творилося в наших головах від усіх цих вражень. Пам'ятаю лише, що, не зважаючи на те, що наше життя стало раєм, особливо завдяки поні, яких ми полюбили, вечорами, коли ми лишалися самі в кімнаті, нам з братом було сумно. Трохим і нові няньки не могли нам замінити ні матір, ні бабцю, ні стару Ірину, яку ми любили понад усіх. Ніхто нас не голубив, і ми почували себе сиротами. Постававши на коліна, ми били поклони й молилися, пильно читали «Отче наш» і «Богородицю». Ми молилися за матір, за няню, але не знали, чи належить молитися й за тітку Маню.

Щось у глибині душі нас непокоїло, а що саме — ми не могли втямити. Мама все не було й не було. Якось ми запитали батька:

— А де мама?

— Мама хвора, і їй треба дуже довго лікуватися, — відповів він.

Але молодість брала своє. Занадто багато було принад і розваг на селі. Наше життя попливло вільно й радісно.

Кожного вечора перед сном, коли надходив час гасити свічку, ми просили нашу няню розповісти нам простеньку казочку, яку ми вже чули безліч разів... Були собі дві старі тітки, у яких уста були скручені набік. Вони ніяк не могли погасити свічку, бо дули вбік. Нянька показувала, як дули вбік дві старі тітки. Покликали старого на ім'я Федул — губи надув. І він не міг погасити свічку. Тоді кликали хлопчика, що його звали Тришкою. Той слинив пальці і гасив ними свічку.

— Отак, — і нянька своїми пальцями гасила свічку. — Ну, а тепер, дітки, спати.

1905 рік

Починалося вже моє свідоміше життя. Я багато чого тямив і більше знав. Ми жили у Варшаві. Мій батько, заможний поміщик й інженер шляхів сполучення, прокладав дороги й будував мости. Він безнастанно був у мандрах. Мені йшов дев'ятий рік. Я ходив до гімназії, до підготовчої класи гімназії «Человеколюбивого общества». Дуже пишномовні слова, але я тоді цього ще не розумів. На ферії ми повертали-ся до свого маєтку.

У 1905 році ми жили у Вільні, гарному литовському місті, куди батька зобов'язували переїхати службові справи. Тоді я вже був у другій класі. Якось я вийшов на вулицю і пішов з своїм товаришем-ровесником гуляти по вулицях. Пам'ятаю навіть, що ми їли морозиво. Але не пам'ятаю, як трапилося, що ми раптом опинилися в натовпі, який кудись рухався, потягнувши й нас. Ми йшли в лаві, як раптом з біч-

ної вулиці у натовп урізалися козаки на конях і почали нещадно лупити всіх підряд, направо й наліво, нагаями. Я теж дістав, на щастя, не по обличчю, а по плечах. Ми з приятелем повернули у першу ж бічну вулицю і глухими й спустілими вулицями кинулися додому. Здалеку було чути постріли. Ми з приятелем згубили один одного. Я повернувся додому розхристаний, забруднений і битий. Моя шинеля була розсічена, а на спині лежав великий рубець. До того ж, батько надавав мені ляпасів і добре побив. Так що за цю прогулянку мене бито двічі. З того часу нас не випускали з дому.

Нам було заборонено дивитися у вікна, але ми все таки раз-у-раз виглядали на вулицю. Яких два дні пізніше ми бачили з вікон як вулицею промчала сотня козаків. Аж раптом з даліни ми почули спів «Інтернаціоналу» і побачили, як уздовж Георгіївського проспекту рухалася процесія з червоними прапорами. Попереду несли вивіску, зірвану з якоїсь крамниці, а на ній лежало закривавлене тіло жінки. Процесія посувалася повільно, але уперто. По другий бік проспекту ми бачили жандармів і лаву солдатів. Полковник з оголеною шаблею наказував натовпові зупинитися, але натовп посувався. Пролунала сальва. Люди побігли врозтіч. На бруку лишилося кілька вбитих і поранених. Постріли виляскували з усіх боків. Нас відтягнути від вікна. Ми чули крики, стогони. Стрільянина тривала кілька хвилин, потім все стихло. У нас на задньому подвір'ї розташувався пункт першої допомоги, до якого зносили убитих і поранених. Ми дивилися у двір через вікно з кухні. Почали приїжджати карети швидкої допомоги. Поранених відвозили до шпиталю. У дворі зібрався натовп. Тих поранених, що були при свідомості, натовп вітав оваціями. Коли ж поранений був непритомний, голоси з натовпу закликали до тиші. Через наш двір перейшло кілька десятків убитих і поранених.

Розрухи тривали. Наше помешкання наповнилося інженерами, співробітниками батька й креслярами, що в нього працювали. Усі були збуджені й схвильовані, про щось нараджувалися.

За кілька днів був оголошений похорон жертв революції. Батько пішов на похорон і взяв з собою нас обох, мене й брата. Процесія була величезна, вона поділилася на секції, кожна з яких несла труни своїх загиблих.

Батько зійшов з нами на Замкову гору, і звідти ми бачили довгу чорну стрічку людей, що йшли за трунами. Навколо було море людей, головним чином поляків, литовців і євреїв. Як я дізнався пізніше, росіяни у Польщі були не надто революційно настроєні. З цієї велетенської похоронної процесії у мене лишився спогад, як про щось урочисте й похмуре.

Гімназія страйкувала. Але не вся. Ми ходили на навчання і поверталися в супроводі нашого машталіра. Якось ми почули галас і вигуки на подвір'ї гімназії і кинулися до вікон. Подвір'я було заповнене учнями старших клас різних

учбових закладів і якимись постатями з палицями. Делегація прийшла до директора і вимагала відпустити «наших товаришів». Директор перелякався й погодився. Але частина гімназії не хотіла переривати навчання. Дехто з учнів почали розбивати ліплення з гіпсу в класі малювання й кидати уламки на подвір'я в натовп. Гімназію взяли облогою і вигнали з неї штрайкбрехерів.

Ми, хлопчачи другої класи, були в захопленні, вийшли лавою на вулицю й подалися до скверу. Нас хвилювало все, що саме відбулося. У сквері ми хотіли влаштувати мітинг, бо вже знали добре, що це слово значить. На лихо, у сквері лежала купа цегли. Хтось кинув цеглину у будку з лімонадою, за його прикладом почали робити те саме всі, і будку майже розбили.

Про це дізналися в гімназії, виявилися імена учасників цього неподобства. Нас на три місяці виключили з гімназії. Дізнавшись про те, що сталося, мій батько ошалів і цього разу відлущував мене по-справжньому. Цим і закінчилася моя участь у революції.

Мавши намір покарати, батько одіслав мене на три місяці в село, до нашого маєтку. Але в глибині душі я радів з цього. З цього перебування на селі у мене збереглися найкращі спогади.

Зелена була моя долина

Дивно було раптом опинитися на свободі, в улюбленому селі. Перший раз я свідомо зустрів тут весну і міг приглядатися до того, що діється в природі. Мороз спадав з кожним днем, і раптом розходилася снігова завірюха. Потім скоро почалася відлига. Я кожного дня відбував велику прогулянку по маєтку і кожного разу відкривав щось нове. Який величезний простір: поля, ліси, болота, ріка! Скільки дичини, риби! Я спостерігав, як оживала й прикрашувалася земля. У мені прокидалося моє покликання: інтерес і любов до птахів. Я міг спостерігати за ними годинами. За цю весну я навчився розрізняти голоси всіх птахів.

Дядько, мій улюблений дядько — узяв мене до своїх покоїв. Він завжди протегував мені, боронив і рятував мене. З його допомогою я продовжував опановувати гімназійну науку. Він був задоволений моїми успіхами і подарував мені рушницю 28 калібру. Весь вільний час я блукав з рушницею полями й лісами. Постерігши зацікавлення, яке виявилася в мене до птахів, дядько надарував мені книжок про птахів, альбомів з їх зображеннями у фарбах і підручник про набивання опудал. За допомогою цього підручника я досконало опанував цю роботу. Крім того, я робив акварельні копії зображень птахів у моїх альбомах. Тоді було мені ледве тринадцять років, і всі дивувалися з моїх здібностей, вва-

жаючи, що з мене вийде зоолог. Так воно й мусіло б бути. Я певен, що так воно й було б, бо моя любов до птахів залишилася на все життя, але вона не могла розвинутися, не могла знайти застосування. Життя склалося так, що довелося робити те, що мене не цікавило і чого мені робити зовсім не хотілося.

За цю весну й літо я добре розвинувся фізично і багато чого навчився, чого не зміг би навчитися в гімназії. Згодом я почав цікавитися й селянською працею, у час ферій працював у полі, навчився орати, косити, жати.

Як було мені не плакати, мавши багато чого, що є найкраще в житті, і відразу все втративши — і рідний дім, і своїх рідних. Батька вбили, брата також. Ні за що. Зовсім молодий, ледве з середньою освітою, без знання якогонебудь ремесла, я був викинений за кордон.

З того часу проминуло тридцять два роки. Багато горя й нужди зазнав світ за цей час. У багатьох життя склалося ще гірше, ніж у мене, було багато нещасніших від мене. Якось я прожив ці роки, але довга й важка була моя путь.

Ні, плакати я не буду. Розповідати, як мене спустошено, знову переживати все у спогадах — у мене немає жодного бажання. Та й кому це цікаве: я всього лише маленька частинка світової драми, серед мільйонів інших. Таким уламком я опинився в Ревелі помічником одного маленького актора, який виконував свою п'єску для кінематографа, з кількома іншими атракційними виступами. Зміст п'єси полягав у тому, що в помешкання, коли хазяїн спав, заліз злодій. Хазяїн викликав телефоном поліцаю, і вони вдвох почали ловити злодія. Але той вислизав, забігаючи в інші кімнати, і знову появлявся на сцені. Ролі всіх трьох персонажів виконував той самий актор. У цьому й містився весь дотеп п'єси. Усе було зосереджене в швидкій появі трьох персонажів, які, звичайно, ніколи на сцені не зустрічалися. Усе залежало від швидкого переодягання, саме воно й належало до моїх обов'язків. Коли злодій вислизав зі сцени, я за лаштунками повинен був начепити йому одяг поліцаю з великим животом, надіти кашкет, начепити великий ніс і вуса. Усе це мало бути зроблене протягом секунд. А за хвилину треба було зняти живіт і кашкет і накинути на актора халат хазяїна. Пам'ятаю, що я дуже пильно виконував свою роботу і так добре впорювався з нею, що мені дали роботу і в іншій сцені: керувати маріонетками і щось пищати нелюдським голосом.

Але я ухилився в подробиці, не мавши наміру про це писати. Я хотів продовжити своє оповідання про мою зелену долину: тільки у цих спогадах я заспокоююся й відпочиваю душею. Звичайно ця сантиментальна подорож не буде написана по-мистецькому. Я не зумію цього зробити, а, крім того, я пишу, що прийде в голову, не турбуючися за форму. Я ж бо пишу для себе. Можливо, що надійде час, коли я знищу

все тут написане. Але можливе, що ці нотатки накреслять зовсім недалеке минуле, щось розкажуть про нього, і люди, що придуть пізніше, поцікавляться заглянути не в історію, а в щоденне життя нашого покоління, що відходить.

Коли я втратив родину й дім, у мене ще лишилася молодість і здоров'я. Тепер я втрачаю і близьких мені людей, і дім, і здоров'я бо знаю, що вже не підведуся, що це — кінець.

Я знову ухилиюся вбік і пишу зовсім не про те, про що хотів розповісти.

Чому сталося так, що я провалююся саме в ту мить, коли думалося, що міцно став на ноги, що буду жити для родини, для дочки, якій тепер десять років. Вона єдина моя втіха на цій похмурій землі. Не судилося мені прожити спокійно й щасливо кілька останніх років життя. Мені здається, що я прожив два життя, і в кожному з них був інший. Хлопчик, потім юнак, повний надій і абстрактних ідеалістичних прагнень; потім друге життя: я перетворився на півволюцюгу, потім авантюриста і в кінцевому рахунку збився з дороги й утомився змагатися. Пощо я все це пишу?

*

Тут нотатки уриваються. Лишилося ще два не закінчені і не відіслані листи.

Дорогий Канівче,

мене перевели в жакливу кімнату. Ночами тут усі стогнуть у стражданнях. Сьогодні померло двоє. Я перебув жакливу ніч, мене канудило, і я не міг склепити очей до ранку. Учора ввечері підвели з ліжка двох паралітиків. У туалеті їх погодили, уночі зробити їм ін'єкції і вранці понесли на операцію. Один з них плакав. Сьогодні тут помирає вродлива, сильна людина, якій сорок шість років. Прийшли дружина, мати, брати, щоб бути присутніми при його смерті. Його обклали холодним простиралом з льодом, і все дають йому ін'єкції, міряють температуру, намагаючися всіляко перешкоджати йому вмерти. Або хочуть, щоб він бодай умер за всіма правилами науки. Доктори й санітарки так звикли до вигляду тих, що страждають і вмирають, що їх байдужість здається нелюдською. Та й те правда, що інакше вони й не могли б працювати. В отаке товариство я потрапив.

Моя воля зовсім паралізована, лишилася свідомість, а це ще гірше: я все бачу, все помічаю і все розумію. Що ж зі мною діється? Є ознаки часткового паралічу. З різних прикмет я зрозумів, що моя хвороба є наслідком застарілого тумору під черепною коробкою. Якби його зауважено своєчасно, мене можна було б урятувати. Тепер пізно. Жахливо вмирати, але жахливо й так жити. Не забувайте мене, дорогий. Я знаю, Ви боїтеся приходити в цю кімнату. От до чого ми дожилися. Кльод приходить майже щодня. Бідна дівчина, у неї в житті, мабуть, немає більше нічого цікавого. Як пишете мої дру-

жині, не треба говорити про все, що Ви бачите й знаєте. Вона досить намучилася за останній час. Але я покладаюся на Ваш такт. Раптом мені здається, що все це зовсім неймовірне й неможливе, щоб я був так хворий, що я божеволію і скоро помру. Яке це жахливе й безглузде. Часами я зовсім теряю голову. Не забувайте мене.

Дорогий Канівче,

я Вам надокучив своїми листами. Писати — це єдина здібність, якої я ще не втратив. Це все, що я можу робити. Багато разів за ці три місяці мене ганяли від одного лікаря до іншого, завжди комісії, дослідження крові і тому подібне. І ніякого лікування. Вони знуцаються надо мною. Учений старенький, до якого мене вчора привели, дуже мені не сподобався. Він на окремій пронумерованій картці записав моє прізвище й запитав, кому послали попередження. Я зрозумів і дав йому Вашу адресу. Інший сказав мені, що операцію робитимуть не раніше, як за кілька днів. Сьогодні повели мене в кімнату, де була страшна спека, поклали на шкіряний лежак, ніби на те, щоб перевірити, чи моє серце витримає операцію. Мацали пульс і сказали, що треба лежати й не хвилюватися. Мене лихоманяло, і я попросив води. Дали. Мацали й пошепки перемовлялися. Я підвівся з лежача й запитав: «Чи не електризований, бува, ваш лежак?» Потім повернувся в кімнату й ліг. Після цього жахливого лежача почуваю себе зовсім погано, ніби якимись променями пропекли моє тіло. Усе пашисть — живіт, груди, голова. Уже вечір, а я ще не дійшов до тьми, ледве пишу. Я зрозумів, що ніякої операції мені не будуть робити, бо я її не витримаю. Ну, й життя, навіть померти по-людськи не доведеться.

*

У день похорону невеликий гурт друзів Сінклера і тих його знайомих, хто вважав своїм обов'язком прибути на похорон, зібрався у покійницькій шпиталю. Великий чорний автомобіль, який давно вже змінив колишній катафальк, стояв при брамі. Але чекати, доки винесуть труну, довелося довго. Паперова тяганина, яка в наш час тягнеться за людиною все життя, ще не була закінчена у бюрі шпиталю. Ті, що прийшли, стояли на подвір'ї й на вулиці невеликими гуртами. Кілька осіб, що близько знали Сінклера і його родину, оточили дружину покійного: вона прибула на похорон зі Швеції. Канівець був серед них.

Дружина Сінклера вперше прибула до Парижу дванадцять років тому, як приїздять до Парижу чи Лондону багато дівчат із скандинавських країн, щоб удосконалювати чужу мову. Звичайно у себе на батьківщині вони встигають до того здобути достатню освіту. Замість повернутися додому за рік-два, вона повернулася по дванадцятьох роках з десяти-

тилітною донькою. Вона, певно, добре розуміла, що її життя у Франції, родинне життя закінчилося ще в М., напередодні вимушеного виїзду.

Смерть Сінклера зовні ніби вже й не міняла її становища. Вона вже призвичаїлася до умов своєї країни, де в неї була рідня, думала про своє майбутнє і турбувалася вихованням своєї доньки. Часи її молодості минули. Тепер вона була мовчазна, стримана, і трудно було відгадати, як у дійсності вплинула на неї смерть чоловіка.

Так принаймні думав Канівець і весь час оглядався навколо: його турбувала поведінка Кльод, що перебувала в стані граничного нервового збудження. Вона перебігала від одного гурту до іншого, втручалася в розмови, метушилася. Усі звертали на неї увагу. Обставини зробили її учасницею драми, але її слабкі плечі з трудом витримували цей тягар. Усі останні дні вона вчорами в каварні не переставала пояснювати всім і кожному, як сталося так, що вона принесла до шпиталю леза для бритви. Сінклер сказав їй, що хоч хворих стрижуть і голять, але не досить часто, а він хотів би голитися частіше. Вона не знала, а сама не могла додуматися, що в ту кімнату було суворо заборонено приносити будь-які предмети, якими можна покалічитися. Вона наполегливо намагалася пояснити свою невинність. Це було зайве, їй і так вірили. Але вона сумнівалася в цьому і знову й знову заходжувалася пояснювати. Напередодні її викликали до комісаріату поліції і докладно розпитували, як усе сталося. Це могло тільки посилити її неспокій. Кілька разів Канівець марно намагався переконати її не приходити на похорон.

— На похороні буде дружина Сінклера, — пояснював він. — Можливо, що їй усе розповіли. Хто зна, що вона може подумати, і ваша присутність була б не до речі. Пощо в таку мить додавати їй гіркоти.

Кльод нічого не відповідала. Вона знала приказку, що відсутні завжди винні, і Канівець розумів, що його зусилля даремні.

Лишатися дома чи сидіти в каварні, коли відбувається останній акт драми, у якій їй судилося відіграти таку роль, було для неї немисленне. Треба було лишатися на сцені до кінця.

«Аби вона лише не вступала в розмову з дружиною Сінклера», думав Канівець. Зауваживши серед присутніх одного знайомого, котрий мав намір їхати на кладовище власним авто, Канівець звернувся до нього:

— Візьміть у своє авто цю людину. Треба, щоб вона якнайменше впадала в око дружині Сінклера.

— Коли вже ви зважилися їхати на кладовище, — сказав він Кльод, відводячи її до авта, — тут є для вас одне місце.

Кльод слухняно погодилася. Це Канівця трохи заспокоїло.

Нарешті труну винесли й поставили в похоронний автомобіль. Канівець стояв збоку, і коли всі присутні розмістилися, зайшов до авта і сів у глибині. Авто рушило, і за кілька хвилин перед очима замерехтіли вулиці передмість. До кладовища, що було на далекому передмісті, треба було їхати понад півгодини. Канівець одвів очі від вікна і побачив, що Кльод сидить в автомобілі. Вона якось непомітно перейшла сюди, та до того ще й сіла у другому ряду, якраз за спиною дружини Сінклера. Сінклерова дружина повернула голову, шукаючи Канівця, і зупинила на ньому непорозуміло питальний погляд. «Я вам усе поясню», могла вона відгадати його відповідь. Але й Кльод, що неспокійно вовтузилася на своєму місці, оберталася кілька разів і намагалася зустріти погляд Канівця. «Я хочу говорити з дружиною Сінклера. Можна?» — питала вона. Канівець суворо зсував брови: «Ні в якому разі». Вона винувато відверталася, але за кілька хвилин знову шукала очима Канівця. Усю дорогу він боявся якоїсь витівки з її боку. Стримувати себе, усю дорогу мовчати, замість того, щоб у виясненнях відкрити свою душу, їй, видно, було нестерпно трудно.

Нарешті автомобіль зупинився при брамі кладовища. Труну внесли в церкву, відслужили панахиду, і похорон відбувся звичайним порядком. Труну опустили в могилу, і кожен з присутніх за чергою кинув у могилу квітку з букета, що його тримав прислужник при похоронному обряді. Могилу закидали землею. Присутні ще стояли кілька хвилин в нерішучості, ніби не знали, чи можна вже йти, ніби сумнівалися, чи все скінчене. Потім почали поволі розходитися.

Канівець попрощався з дружиною Сінклера, домовившись зустрітися з нею до її виїзду, і, відставши від інших, поволі пішов до брами.

Весь ранок, і в подвір'ї шпиталю, і в дорозі, й на кладовищі думки його безладно крутилися в голові, ніби намагалися зробити висновок, але впліталися в вузол, який розплутати було неможливо, наражалися на питання, на які не було відповіді. Настирливо пригадувалися жахливі обставини, в яких наклав на себе руки Сінклер. Уночі він заховався під ліжку, перерізав вени на руках і ще мав силу різонутися себе лезом бритви по горлу. Його знайшли ранком, залитого кров'ю. Канівцеві боляче було думати, що Сінклер згадував про нього в останні дні, а то й години з докором.

Як сталося, що така по суті дрібна справа обернулася для Сінклера катастрофою. Усе зводилося до того, що він не міг повернути одержаної в заклад за картину суми грошей. А тим часом у справах продажу картин багато є таких, що з успіхом завершують явно опуканські опереції, іноді ловляться, повертаються і знову продовжують свою сумнівну діяльність. Якою мірою його дивна й незрозуміла хвороба була наслідком його невдачі? Багато разів він виїжджав з Парижу, готувався виїхати, можливо, назавжди, але доля знову й знову приводила його на Монпарнас, звідси ж в наслідок якоїсь безглуздої

випадковости прийшла до шпиталю і Кльод. Але якби Кльод і зовсім не появилася, чи могло б це змінити чи бодай відстро-чити хвилину його смерти?

Канівець відчув, що хтось ззаду торкнув його за рукав. Він обернувся: це була Кльод. Вона дивилася на Канівця розгубленим поглядом, їй усе ще здавалося, що треба щось зробити, щось сказати.

— Дайте мені адресу дружини Сінклера, — нерішуче промовила вона.

— Пощо?

— Я напишу їй, що я ніколи не була коханкою її чоло-віка.

Канівець хотів щось відповісти, але нічого не придумав і лише зробив невиразний жест.

— Ви ж знаєте, що це правда, — додала вона. Не дочекавшись відповіді, вона продовжувала: — Я хотіла сказати їй це, але ліпше напишу. Ви дасте мені її адресу сьогодні ввечорі на Монпарнасі. — І вона швидко пішла доганяти інших, потім, обернувшись, сказала ще раз: — До вечора, на Монпарнасі.

Тим часом Канівець уже повертав набік. Він не хотів повертатися разом з усіма іншими і вирішив доїхати до Парижу автобусом. Однак незнайома вулиця, у яку він повернув, була безлюдна, і спитати, де була зупинка автобуса, не було в кого. Він вийшов на іншу вулицю, на якій траплялися перехожі, але й далі йшов наугад.

Поволі, поволі сучасне відходило назад і робилося ми-нулим...

*

Тепер воно стало давноминулим. За багато років, що проминули з того часу, дільниця Монпарнасу далі й далі мінялася. Частина її, про яку Канівець зауважив, що вона призначена на злом, уже давно знесена, і нові, великі, багатоперехові, одноманітні доми, що складаються майже з самих вікон, зведені уздовж залізничної лінії.

Слово архітектура, яке містить у собі поняття будівництва й мистецтва, до них трудно прикласти, настільки мистецтво відступило перед технікою і різними міркуваннями зовсім не мистецького характеру.*)

Під цю пору зносять старий вокзал Монпарнас. На великій площі, що звільниться, буде споруджена вежа на кілька десятків поверхів з приміщеннями під бюро різного приз-

*) У повісті «Нотар з Гавру», що появилася 1935 року, Жорж Дюамель дав докладний, дуже тепло написаний опис цієї дільниці початку нашого століття. У цій дільниці, на вулиці Ван-дом, у домі, вікна якого виходили на залізницю, він прожив своє дитинство.

начення. Навколо будуть побудовані готелі для приїжджих, великі магазини.

Один величезний універсальний магазин поблизу старого вокзалу уже існує. Сам він уже убив багато невеликих крамниць, які не могли витримати конкуренції. Уже багато домів мод, великих ресторанів і нічних кабаре, що містяться в центрі, на правому березі Сени, намагаються купувати тут землю, щоб відкрити тут свої філіяли. Тут, на лівому березі Сени, буде створений другий центр міста. Можна вже з певністю твердити, що перехрестя бульварів Монпарнас і Распай і все, що навколо нього, стане, як площа Пігаль на Монмартрі, центром, де будуть зосереджені каварні, ресторани, кабаре і різні кишля розваг.

Як кажуть, прогрес не можна зупинити. Доми, де були зосереджені ательє малярів і скульпторів, поступово зносять. Легенько побудовані, вони приносять мало прибутку і зникають у першу чергу. Мистці змушені покидати поволі свою дільницю і селитися десь далі, часто по передмістях. Нема ніяких даних на те, що десь створиться новий центр, у якому будуть зосереджені ательє, де будуть каварні, які відвідуватимуть мистці.

Промине ще якийсь час і шанувальники старого Парижу (які ніколи не переведуться) й мистецькі критики, що цікавитимуться мистецьким життям двадцятого віку, будуть розшукувати для своїх статей і книжок у бібліотеках і забутих газетах те дещо, що було написано про Монпарнас його сучасниками.

Три симфонії

Віра Вовк

КИЇВ

I

Ти пристаєш і припадаєш вухом до землі,
Бо раптом душа світає:
Гугнявлять слов'янські кургани,
І череп'я трипільських узорів
Єднається в дзвінкість посуду.

Знічев'я в зіницях, не звиклих до сутінку,
Галузиться хрест із заліза
І ліпляться гнізда фенікса
Для писанок Воскресіння,
Де м'якнуть волоссям м'яти,
А рейки ведуть у нетлінне.

З-під кореня виростають гримниці:
Воскові пальці скапують
У зморшки старезної річки;
По синій щоді розходяться срібні персні.
Вона заховала у стертому дзеркалі
(Неначе на палімпсесті)
Шахові самоцвітні фігури
Ідолів, христоносців, гетьманів —
Обличчя і жести згорілої епопеї.

І знову скресають джерела в іконах,
А юнак осяйний, павокрилий,
Паруси трипарі згортає,
Щоб опалевим чолом
Торкнути страшний чернозем
Під «Радуйся», з крином у жмені.

А розплавлені стигми Голгофи
 Злітають жар-птицями маку
 Із золота маківок на дзвіницях
 На ребра Успенського дива,
 На слід Десятинної церкви,
 На мощі Братської академії
 І на молоха з тіні Михайлівського собору.

II

Опівночі, перед телям-почварою,
 Обвішаним амулетами,
 Чорти розграють заклятими картами
 Яничарів з грибними лицами.
 Вони не схожі на дідьків, які танцюють
 У масках з барвистих блюдець
 Для Нуестра Сеньйора де Копакабана,
 Ні до чаклунів африканських у плетивах з юти,
 Ні до магічних фігур, що оздоблюють прови
 На ріці Сан-Франсіско, ні до давніх богів
 Іньясан, Омолю, Абаляе і Огуна,
 Від яких темні руки вимолюють кожну краплю дощу,
 Урожай тапіоки, здоров'я для мула,
 А в гамаку з волокон бананових — заборонені любові.
 На долонях чортів, що перед почварою,
 Липнуть до крові гедзі і карти:
 Їх не змити воді, лиш розмірзлим сльозам.
 А по небу крокує земний велетень
 (Антареса горіх між зубами)
 І за руку веде тополиним бульваром юнку,
 Яка випікає для нього хліб і дітей із чорнозему,
 Щоб вічно шукати Граля, хоч кабала сповістила,
 Що знайти його неможливо.

III

Я співаю татарське сонце в кривих шаблях
 І співаю вітер з іклами бурих мамутів.
 Він щербить шкіру скитських бабів
 І навіває в тверді карби пісок Азії,
 Що вгризається в фалди повислих грудей,
 Які годували ребристих вовків зі степу.
 Він розбиває струни причинних бандур
 Об звітрілі обличчя, шорсткі, мов коралі,
 І очі незрячі й видющі, мов очі Пітій,

З яких виноградом точаться сльози Ніуби.
 Скільки костей синів і дочок довкола посіяно!
 Але не здряпати пазурям вітру, не порізати сонцю
 Аметисту бузків у росі Видубецького саду
 (Бо вечір ховає шаблі в інкрустовані зорями піхви),
 Як місто з єдиної брили тяжіє короною —
 Не на голові раба дрібної, щоденної рині
 (Хоч він не спроможний зрадити, тільки себе загубити
 В мілкому трачинні зерен гірчиці і маку),
 Лиш на чолі, що зрошене потом Сізіфа.

IV

Ілюмінура заходу бере за очі
 На пергамені вже пожовклого вечора,
 Коли листкую тисячорічну Біблію твоєї осени.
 Я вслухуюся в сарабанду архітектури,
 А в скриню серця ховаю пригорщами рідну мову,
 Неначе камінці роздовбаних старих мозаїк.
 Бо поміж нас поклався простір раною
 Пустель, зубатих гір-акул, морів з іхтіозаврами,
 І ти вже наливаєш мені з імбрика
 Самотність спопелілої шипшини.
 І всюди ми ізгої, наче Богом вибраний Ізраїль!
 (Навіть у власній хаті, у саду дідичнім,
 Де походжають кури з райськими хвостами,
 А над дзвінкою мовою від реготу заходяться папуги).
 Який полин, як на торзі князь антів
 Міняє діядему за мішок гниличок,
 І князь ацтеків — із зубочисток буде царство в пляшці,
 І що князь інків — на сором — ні пава, ні павіян.

V

Але я вірую в тебе, як у стихію любови,
 Не обраховано-мудро, а щедро і безпричинно,
 Як вірять у Бога святі, сивілли й пророки.
 Я бачу: ти виріс у болі над Лаврську дзвіницю
 І носиш собі регалії гордого в'язня:
 Печаті шрамів і близн, і чавунний хребет.
 Я бачу: ти йдеш проти вітру з оголеним торсом.
 І вже не бажаю тобі величавих звитяг —
 Я бажаю для тебе навіки орла Прометея,
 Бо покрийється цвіллю меч випадкового витязя,
 Як на тобі зарожевіє десята Троя.

(РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО, 1968)

I

Га́веа, Корковадо, Папужий Дзьоб,
 Скульптури прадавніх велетнів,
 Пасуть острови з розквітлими спинами,
 Де лоскотливі уяри розсмішують хвилі
 І сушать ряску волосся на стегнах із гнайсу.
 Тоді фавелянка маркіза Помбáл,
 Шіка да-Сільва — лань і коханка,
 Маракатú з дівочого пралісу,
 В колоніяльних браслетах Сатурна,
 Сходять за вінця поганської чаші,
 Губляться в муравлищі пацьорок,
 Де самба росте в літургію.
 І теперішнє в єднанні з минулим
 На три дні відкидає роботу, молитву,
 Вітряні труби і землетруси.

II

Кричать декорації
 Роздвоєними язиками.
 Саксофони розпалюють
 Жираф'ячі гриви.
 Вахлярі вій розсівають
 Хітину трійливих метеликів.
 Продають м'ясо красунь
 У застелених парчею ятках,
 Де Момо ковтає пиво з бочками,
 А митарі розторговують
 Рубіновий пупець принцеси.
 Ніч попеліє від іскри
 З киреї Інєс де-Кастро,
 Блискавки з рукава Аль-Меліка
 Тьмарять Альдебарана і Веґу.

Виливаю примари дитинства
 В найсухішу цистерну.
 Тиша тропічних морів
 Поглинає мене, далеко
 Від шуму людей, що не бачать

Магму, присохлу на обрії,
З кратерів власного горя.

III

Пливуть по пустелі душі
Процесія з Садару, пава в священних руках,
Раб з опахалом і татуюванням
На приборканій шкірі буйвола.
Питаю, чому він невільник,
Чому не ловить меч-риб,
Не полює плямистих пантер,
Щоб приносити ввечір до хати
Розписаний квітами ситець,
Сандалі й стругану іграшку?
Знечев'я я бачу свої поколені пальці,
Що нашивали перлини й бірюзи
На пелерини й тіяри, щоб не піти до театру.
Я пізнаю своє бамбукове плем'я похиле,
Що стирає з очей щось дорожче, щоб інші не бачили;
І на чужому порозі сідаю
Неспокійною тінню хлібного дерева.

IV

Людина з різними лицями
Або різними масками,
Скорозамінними, на лад штукарів,
Усміхалася рідно. Я наблизився
Відчути тепло й доторкнувся
Наждаку терки, шерхоту
Декорацій, лаштунків.
Голос, який казав щось прекрасне,
Заскрипів вагадлом годинника
З крамниці античних меблів:
«Читай по-арабськи, навиворіт,
Хіба тебе вчити таких простих символів?»
Я запитав, котре лице справжнє.
Він подзвонив, що справжні — обое,
(Вказівки однаково мовлять полудень і північ).
І я зрозумів, що я — не стрибун,
Не флейтист, що я — літописець.
Мої очі розсипали кольорові конфетті.
Люди зраділи, танцюючи фрево

З парасолями в смуги і крати.
 Аж раптом мої п'ястуки загубилися
 В рукавах сміхуна, що спливали асфальтом
 Під закаблуки й лушпиння бананів.
 І я нюхав бездумно сумного гвоздика з бібули.

V

Ось я сміхун, обнявши гітару за пояс,
 І мій трон — полосканий ляпіс-лазур.
 Ще дивлюсь, як пірати розкидують сіті на срібні русалки,
 Як вітрильники топлять амфори, наповнені вечором.
 Ти, що сивітимеш, наче білена хата серед беріз
 У шелесті їх розмаю, в теплі білокорім,
 Не рази мені в очі сонцем із люстра,
 Щоб я не осліп, як Гомер, як Камойнш або Зе Одноногий,
 Що стрибає по Страсний четвер.
 Мої очі вже майже жарини на білому ромбі,
 А добрі слова — глевкий хліб у гортанці.
 Ще одна пошматована Пісня пісень
 Закутала в вузлик своє заболочене свято
 І пішла світ за очі розпадатися скибою
 Під ралом зими. По ній почвалали
 Чорт, і лицар, і смерть, на кінських скелетах.
 Карнавал відгорів. Найвищий звіздар
 Велів нам відкласти з обличчя дочасні маски.

NEGRO SPIRITUALS

Маргіню Лютерові Кінгу

I

СЛОВА МАТЕРІ

Коли я несла тебе зерниною антрациту,
 Вулкане, що не об'явився,
 Жили бриніли в заморських мелодіях,
 Прищеплених до хреста гілкою ебану.
 Зачервоніла чашею арону,
 Аж спалахнула вогненним кущем.
'pon the mountain my Lord spoke,
And of His mouth came fire and smoke . . .
 І я була тоді сивілою ночі.
 Я вішувала: скоро ти прийдеш,

*Goin' to lay down sword and shield,
Goin' to lay down war shoes,
Goin' to meet my loving Savior
Down by the riverside,*
На білій ріні Йордану, Дніпра, Міссісіпі.

II

*Lord, oh hear me pray,
Like Peter, when you said to him:
Feed my sheep, feed my lambs.*
Чорне обличчя, долоні покраяні,
Чисті твої дарунки:
Твій хліб, твоя сіль, твій кужоль води.
І віра твоя, добрий пастире,
*It was good for my old father,
It was good for Paul and Silas,
It's good enough for me.*
Срібляста оливкова вітка
В дзьобі твоєї голубки.
*I build my church upon this rock,
The gates of hell will never stand.*
Великий мужу з оніксу,
Хто дав тобі дар надлюбови
Прощати рукам, що бридяться чорних дітей,
Що витирають болото чобіт
Об лоно сестер із соловієм в гортанці?
*My Lord, He calls me by thunder,
My Lord, He calls me by light'nin'.*
І вже палають сигнальні вогні
Від Андів по Гімалаї,
А хлопці в Києві здивувалися,
Як угледіли виродок звізди з Віфлеему:
Летів «Ікар», щоб розтрощити земну макітру,
З якої вже вивітрили розум і серце;
Гудів легіоном пекельних джмелів,
Розсипав із зиниць метеори Божого гніву,
А темна твоя рука завершила його еліпсу.

III

I got a shoes, you got a shoes —
Це діти з фавелі Прая-де-Пінто.
Пісня підносить їх п'яти
З багнистого берега до гранітних складок

Христа з Корковадо.

All God's children got a shoes...

Навіть і ті, що не мають.

І босі діти моляться

В небо, наповнене черевиками.

Walk together, children,

There's a great camp-meetin' in the Promised Land.

Їм кажуть, що вони — босі,

Але вони не зважають.

We are climbin' Jacob's ladder,

Soldiers of the Cross.

Вони сміються з черевиків, що мають підметки,

І з автобусів, що мають колеса.

If I have my ticket, Lord, can I ride?

Ride right up to heav'n right now?

Негрєнята з фавелі регочуть

Широкими, добрими губами:

No secon' class aboard dis train,

No difference in de fare.

І мадам з Іпанеми з брилянтовим перснем

Сяде поруч, якщо дістане квиток.

Діти почули таємну вістку

Пастиря темного стада.

Діти — вибранці, діти — завтра;

Не годуйте його гнилою поживою.

IV

I want Jesus to walk with me

All along my pilgrim journey

When the shades of life are fallin'...

Ти, що й досі вмираєш

На сволоці кожної хати,

Хорони нас від кулі, литої в чорну годину.

Грибовиді збираються хмари:

Стільки голодних ротів,

Стільки сухих грудей,

Стільки обвислих рук.

Sometimes I feel like a motherless child...

Хтось устроїв заржавілий цвях

У дерев'яну калюнку!

Ісусе Доброї Смерти, мій Ошаля!

Хто це співає зі Львова, Гарлему чи з Алябами?

I heard of a city called Heaven,

I started to make it my home.

Я чую пісню, *I got a song,*
All God's children got a song . . .
Хтось обтирає мої брудні сльози:
Oh, lay down this world, and take up your Cross,
And come with me to glory . . .
І сестри з ембуї дивуються і розпитують:
Were you there when the sun refused to shine?
Fare you well, Fare you well . . .
Oh, preachers, Fold your bibles,
Pray'r makers, pray no more . . .
In dat great gettin' mornin'
Fare you well, Fare you well!
Чому ти болиш, колючко під серцем?
Твоя шкіра — не мій континент,
Але твоя душа — моя батьківщина.
When you walk that lonesome valley,
You got to walk it by yourself.
When you cross that river Jordan . . .
Коли перебреш Амзонку й Дніпро,
When you face the Judgment mornin' . . .
Я знаю, брате, кожний піде окремо:
Судді і оскаржені, вбивці і жертви;
Але не з кожної смерти, як із твоєї,
На сонцевім диску з'являються чорні плями.

Більше ідей — більше крайніх ідей

ЩЕ ПРО МИСТЕЦЬКИЙ СЕЗОН 1967-68 У НЬЮ-ЙОРКУ

Юрій Соловій

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

У попередній статті («Мистецьке і немистецьке в мистецтві», «Сучасність» ч. 6/90) я говорив про немистецькі явища в музеях, концертних залах і взагалі в місцях, які, здавалося б, призначені виключно для творчих виявів. Ситуацію можна пояснити категорією компенсації: коли до початку нашого століття працівники цих установ часто не розуміли нових проявів у мистецтві і ставили йому перешкоди, їх наслідники, неначе вирівнюючи старе заборгування, перенаголошують гасло новаторства до абсурду.

У цій статті, що інформуватиме про деякі мистецькі події в Нью-Йорку в другій половині минулого сезону, бажаю поставити наголос на чарівно-пригодницький світ ідей, що був найяскравіше втілений у виставці дадаїзму і сюрреалізму. Бо хто б у свій час повірив, — і, мабуть, сам Дюшан не здогадувався, — що його стілець із вертикально вмонтованим колесом велосипеда стане спонукою до створення ряду нових творів, де вихідною ідеєю буде рух. Цьому і подібним творам доби завдячуємо розбиття одної з найгрубших стін у мистецтві. Чи тільки в мистецтві?

Я, як зрештою всі ми, при кожній нагоді (а цього разу була спонукою виставка дадаїзму і сюрреалізму) пригадую собі нашу «справу». Отож скажу, що клімат одчайдушних плянів — не наш клімат; у науці у нас більше істориків, ніж філософів, бо минуле не вимагає ризику; туга за минулим визначає наше духовне існування; навіть наші мрії про майбутнє є радше відтворенням минулого, хоч у світі, де народи випереджають один одного в перегонах у майбутнє, важко уявити успішну Україну без нових ідей і задумів!

Для прикладу, мене не турбує, що на авторських вечорах Юрія Тарнавського публіка сміється; мене більше тур-

бує, що майже немає людей, які знали б ціну його творчості; мене турбує факт, що навіть між тими, що обіцяли нове в нашому думанні, відчутті і мистецтві, помітна корупція, резигнація, коляборанство з «союзівковими імпрезами»; мене турбує стан, при якому, за одним-двома винятками, немає місця для нової генерації (маю на увазі нову генерацію з власними візіями, а не людей молодшої дати народження, що пристосувалися до маршу «втертими шляхами»); але найбільше мене турбує наше всезнайство, наші претенсії на знання «української ментальності», наші прецизні рецепти на те, що для України добре, а що ні. Все це дає «знавцеві» меч у руки, яким він відрубав голови новим ідеям. Навіть якщо сьогодні можна на еміграції щось нове сказати, несвідомий страх перед «нецензурними думками» настільки глибокий, що паралізує думку в зародку.

ВИСТАВКА ДАДАЇЗМУ І СЮРРЕАЛІЗМУ

Якщо я першу половину сезону 1967-68 оцінив високо, то другу половину ставлю ще вище: виставка дадаїзму і сюрреалізму в Музеї модерного мистецтва, що відбулася в квітні-травні, належить до подій, що трапляються раз на десять років. Обидва напрямки, попри своє безперечне історичне значення, здебільша заступлені в музеях фрагментарно, так що навіть причетна до мистецтва публіка часто недоцінювала їхню дійсну вагу. Була мова про відновлення дадаїстичного руху в сучасному мистецтві, але зразки первісної течії ще ніколи не були так сконденсовані і так уважно представлені. Виявляється, що сучасні дадаїсти нічого нового, крім, може, стометрових форматів, туди не вносять...

Не випадково дадаїзм виник на тлі першої світової війни, бо стимулом його були гуманні проблеми; шлося не тільки про мистецтво, а про всеобіймаючу, тотальну зміну. Це впливало з гарячих сердець і кипучих голів; у мистецтві дадаїсти робили все, що заперечувало загальноприйняті засади (виставляли свої твори, що самі собою були крайньою протилежністю до всього попереднього мистецтва, в темній залі; ставили п'єси без тексту; кидали гасла, що були явною загрозою моралі і «суспільній думці»); це була програма антимистецтва, що мала створити пустелю — початок нового. І тут іронія часу: твори, що мали на меті шок і заперечення всіх вартостей, — сьогодні виглядають «нормальними», ба навіть «сальоново-взірцевими». Взагалі життя дадаїзму було коротке; більшість його членів «асимілюється» в сюрреалізмі, що заснувався на філософськи краще підмурованій базі.

Існує внутрішнє пов'язання між кризою раціоналізму, вибухом війни і виникненням антивоєнного руху — дадаїзму. Дадаїсти заперечували інтелект і діяли поза його межами, тому спонтанність є в них найбільшим рушійним чинником, а паро-

дія, як вияв життєвого автоматичного протесту, заступає філософськи послідовну дію (револьвер у руці пародіював криваву дійсність; питання стояло так: якщо належить стріляти на людину в уніформі, то чому б не застосувати цей принцип ширше?).

Нове «немистецтво», яке всупереч усім настановам почало «стилізуватися» і «канонізуватися», штовхало дадаїстів з конфлікту в конфлікт. Їм було важко, а то й неможливо дотримуватися принципів, спрямованих проти творчої природи. З одного боку (теоретично), заперечується мистецтво, з другого — стихія творчості прориває теоретичні греблі, і мистець хоч-не-хоч творить . . . мистецтво. Але, варто повторити, саме прагнення творити антимистецтво змушує відвернутися від традиції, шкіль та канонів і податися на зовсім нові території. У цьому полягає особливість дадаїстичного руху, його унікальність в історії мистецтва і культури.

Дадаїсти, «озлоблені» проти всього, що носило печать минулого, звертали особливу увагу на предмети найновішої дати. Технічні конструкції і машини стають об'єктом творчої уяви. Особливо Пікабія добачав у машинерії поширення терену людських функцій, машини бо успадкували від своїх творців риси, що нагадують біологічний (наприклад, сексуальний) ритм людини. Але в цьому тлумаченні не йшлося про огуманення, а радше про вияв гумору — ключового фактору цього напрямку.

У соціально-політичному сенсі сатири Гросса, звернені проти міщанства і милітаризму, найкраще віддають симпатії й ідеологію дадаїстів.

За відносно короткий час дадаїсти поставили і частинно розв'язали ряд нових проблем, творячи базу для пізніших поколінь. Особливо в Америці після другої світової війни їх ідеї та гасла знаходять психологічно підхожий ґрунт; з одного боку, мінімальні традиції, а з другого — зміна політичного клімату. Тоді як у суспільстві наростають критика, тертя й конфлікти, в мистецтві поширюються дії дадаїстичного типу: сатира, «енвайрнмент», «гаппенінг». Виникає думка про тотальне мистецтво (Швітерс), тобто мистецтво, яке не було б виключно скульптурою, малярством, поезією, театром, — а було б мистецтвом соборним. В образотворчому мистецтві межі професії свідомо затираються — скульптурність картин або малярськість скульптури стають типовими.

Думати сьогодні, що картина — це кусок натягнутого на підрамник, фарбою замальованого льняного полотна, неможливо. Ідея картини значно поширилася. Це не означає, що сучасний мистець-новатор не сміє обходитися без технічних здобутків своїх попередників — кубістів, дадаїстів і сюрреалістів; справа не в виключенні старої техніки, а в її поширенні. І це стосується всіх видів мистецтва.

Дадаїстична ідея в первісному виданні була антитворчою. Дюшан, фанатичний жрець вогню, димом якого хотілося прогнати старого Аполлона з святини, помітив, що його анти-мистецькі твори були... мистецькими творами нового напрямку.

Перехід дадаїстів до сюрреалізму не був болочий тому, що дещо, створене ними раніше, було сюрреалістичної натури. Треба також зважити, що сюрреалістична програма не виключала по суті нічого, що створили і за що стояли дадаїсти, підставляючи їм лише філософське умотивування.

Після другої світової війни дадаїзм відроджується, але нові дадаїсти обережно обходять, так би мовити, тактичну помилку засновників: свої дії неодадаїсти спрямовують на простір, що знаходиться між дійсністю і мистецтвом (якщо такий простір існує). Революція дадаїстів відбулася в атмосфері першої світової війни, і неодадаїсти вважають, що цю революцію треба сьогодні продовжувати, і все тут нібито в порядку. Нібито. Бо коли перша революція робилася «вогнем і кров'ю», теперішня революція явно комерційна, і контракти її підписують найчастіше в салонах мільйонерів. Цим я не хочу сказати, що в цій ситуації не творяться речі сильних емоцій, я ставлю під сумнів якість «шоку».

ВИСТАВКА МОЛОДИХ ІТАЛІЙЦІВ

Зупинімся дещо на творчості молодих італійців, що виставляли свої праці весною в Нью-Йоркському єврейському музеї. Італійці експериментують у дусі часу, особливо цікавить їх питання ефектів і податливості нових матеріалів. Альвіані, наприклад, полірує сталеві плити і «зачісує» їх у певних напрямках, викликаючи ілюзію чогось барельєфного з геометричною перспективою — ефект, зрештою, перенесений з ужиткового сріблярства. Пістолетто наклеює великі кольорові фігуральні фотографії на дзеркальнолискучі плити; тло картини постійно міняється, бо віддзеркалений перехожий глядач на певний час стає також елементом композиції. Боналюмі, Кастелляні, Лью-Савіо випробовують ефекти тривимірності і світлотіні, працюючи на малярському полотні. Їх техніка полягає на виопукленні певних точок на площині «картини», досягаючи таким чином барельєфного ефекту. Будують вони також полотна на архітектурній основі, часом у куті приміщення, де є до диспозиції дві стіни; це може нагадувати фрагмент шатра чи якогось архітектурного комплексу, розмальованого в певному кольорі. Буррі випробує можливості малярських ефектів паленого цельофану. Якщо ви шукаєте «глибшого» змісту в мистецтві, може, знайдете тут образ тліючої планети, сліди спустошення або кінець світу. Та ці «апокаліптичні» ефекти досягнені лабораторно і роблять вра-

ження приблизно таке, що виникає на підставі статистичних даних: стільки то осіб загинуло у вогні... стільки то сот осіб загинуло в автомобільних катастрофах за минулий тиждень... стільки то тисяч загинуло... стільки то мільйонів загинуло... Барельєфні можливості полотна досліджує Фонтана, прорізуючи бритвою повздовжні щілини, крізь які проглядає тло стінки в півтінях або мальоване тло (білі експонати мали чорне тло). На «проблему коробок» дає відповідь Паскалі: це є ряд (приблизно 2 x 12 м) великих мілких ванн, наповнених водою...

(Прошу не втрачати орієнтації: я описую експонати не для викликання сміху і не для заступлення безпосереднього контакту, бо враження, що виникає при безпосередньому контакті з твором, — нічим не заступити. Сміх та гумор є також емоційним складником мистецтва, і то не тільки в стилі газетного шаржу чи карикатури. Якщо мистецтво є святинею, воно ні в якому випадку не є похоронним закладом, в якому накладають жалобні маски).

Півбубни, ритмічно повішені на стіні (6 скринь), репрезентують творчість Черелі. Консагра представлений відомими вже в мистецтві «силуєтами». Крізі маніпулює тінями неонових світел. Аккарді зробив шатро з кольорового прозорого матеріялу, шатро для якоїсь карнавалової Шехерезади.

На підставі цих кількох прикладів бачимо, що увага молодих італійських мистців спрямована в царину експериментів з матеріялами. В Італії під сучасну пору працюють, мабуть, також мистці з іншими зацікавленнями, з іншими проблемами, але, як переконує нас виставка, багато уваги мистецька молодь присвячує новому типові образотворчого мистецтва, який стоїть десь посередині між малярством і скульптурою.

ТВОРЧІСТЬ ТОВІША

Ще кілька слів про дві мистецькі події, що відбулися під кінець сезону: виставка скульптури і графіки американця Товіша в музеї Гугенгайма і виставка «мистецтва дійсності» в Музеї модерного мистецтва.

Засадничою проблемою Товіша є рух, який він передає підгляненням у фотографії «трюком», при чому цей «трюк» настільки різкий та оригінальний, що мови про якусь «дешевизну» не може бути. Ідеться не про рух на фільмовій стрічці, а про рух, що залишає смугу на фотографії звичайного апарату. Голову, в русі вперед, Товіш тягне неначе з тіста, творячи пасмо від точки старту до моменту фіксації деталей. Рух може відбуватися в різних напрямках і навколо осі. Він може бути фрагментарним; уявім буханець порізаного на машині хліба, де кожний другий шматок рухається то вперед, то назад, на первісне місце.

Товіш також створив ілюзію космічного простору («затьмарення») — скриньку з вирізом, в яку ви можете вкласти руку: що за моторошне почуття, неначе космос всотує і розріджує руку!

Після цієї виставки я вирішив слідкувати за цим напрямком.

МИСТЕЦТВО ДІЙНОСТИ

Гладка лискуча однокольорова дошка. П'ять полотен, з яких кожне репрезентує якийсь колір. Ряд кліток, неначе для транспорту пляшок. Величезні полотна з горизонтальним пасом або пасами. Велике темне полотно, на якому розташовані еліпси величини яйця. Орнаменти з мотивом листка конюшинки. Залізна рама, неначе зайва частина з конструкції мосту. До стіни вертикально прикріплений ряд шухлядок...

Опис цих експонатів, хоч звучить іронічно, робиться без іронії, речево і так, щоб якнайточніше, відомими «символами» передати їх вигляд.

На виставці були експонати, що нагадують текстильні взори і плякатно-рекламні елементи. Думка ясна: вказати на мотиви, на які щодня дивимось, але яких не бачимо, не бачимо творчо!

Хоч не кожний експонат на цій виставці має майбутнє, не можна заперечити сенс напрямку, який доводить, що віддалі в мистецтві — віддалі до чарівних, не відкритих країн — не мають значення; що янголи Рубенса не більше нам сповіщають, ніж прямокутники Мондріяна, який відкрив нам красу чистих, гладких і геометрично обрисованих кольорів. Це одне з феноменальних відкрить нашої доби, тому й не дивно, що знайшлися послідовники.

ПОСТСКРИПТУМ

Нью-Йорк перетворився вже на пекло (коли температура і вологість досягають найвищих у цій кліматичній смузі показників), коли музей Вітні відкрив незвичайну виставку. Темою були неонові світла, які перетворюють вночі сірі засмічені опльовані великі міста цієї країни в казкові, містерійні острови. Були й звичайні жарівки, різно насичені світлом (глядач міг регулювати яскравість) і вмонтовані в дзеркальні клітки, що викликали ілюзію зірок у безмежному космосі. Експонати Гауарда Джовнса мали «музичний електронний супровід», що примусило мистця Флевіна відкликати свою виставку, — світляні рури, що лінійно обводили грані залі, — темою якої було світло і тиша.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

Лист до Олесея Гончара і секретарів СПУ

* * *

ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЮ

СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ О. Т. ГОНЧАРУ,
СЕКРЕТАРЯМ СПУ:

П. А. ЗАГРЕВЕЛЬНОМУ, М. Я. ЗАРУДНОМУ, Ю. О. ЗБА-
НАЦЬКОМУ, В. П. КОЗАЧЕНКОВІ, В. О. КОРОТИЧУ, Л. М.
НОВИЧЕНКОВІ, Д. В. ПАВЛИЧКОВІ, П. Й. ПАНЧУ.

Шановні Товариші!

Для початку з не так давньої історії.

Десятий рік пішов, як в Ужгороді чеською, словацькою та українською мовами була складена і підписана делегаціями письменників Чехо-Словаччини та України спільна заява «Всіма силами будемо зміцнювати наші братні зв'язки». Цей документ явився в наслідок братерських зустрічей письменників двох соціалістичних слов'янських країн, відтворив справді дружню атмосферу при обговоренні актуальних проблем і питань в інтересах дальшого зміцнення і поглиблення зв'язків. Нема потреби наводити повністю заяви, що 25 жовтня 1958 року була опублікована в «Закарпатській правді», 4-го листопада 1958 р. в «Літературній газеті», та нагадаю з неї, все таки, слідуючі слова:

«Натхнені нашою сердечною і щирою зустрічню, багатозмістовним обговоренням актуальних літературних проблем, ми урочисто заявляємо, що всіма силами будемо розвивати, поглиблювати наші творчі зв'язки. В цьому — наш священний обов'язок перед братніми народами Чехо-Словаччини та Української РСР».

В тому ж номері «Літературної газети» за 4 листопада була надрукована велика стаття члена делегації СПУ Бориса Буряка «На вічні часи». Захоплений братерськими зустрічами на території Чехо-Словаччини і Закарпаття, Борис Спиридонович писав:

«Взаємні дружні візити письменницьких делегацій Чехо-Словаччини і Радянської України ще більше сприятимуть дальшому поглибленню зв'язків двох братніх слов'янських культур, літератур. Цьому, безперечно, сприятимуть і особисті контакти письменників українських, чеських, словацьких, які збраталися, як говорили наші чехо-словацькі друзі, «на вечні часи».

З моменту підписання спільної заяви представниками літератур було чимало такого, що сприяло поглибленню творчих взаємин та пізнання. На Україні з'явився ряд творів чеських і словацьких письменників, перекладено з української прози та поезії на чеську та словацьку мови. Особисто радісним явищем для нас є видання антології чеської та словацької поезій «Державним видавництвом художньої літератури» в 1964 році. Зроблено дещо і для ознайомлення з доробком літераторів Української філії Спілки словацьких письменників, яка об'єднує 15 прозаїків та поетів — вони проживають в основному на Пряшівщині. Видавництво «Радянський письменник» в 1960 році випустило невеличку збірку «Ластівка з Пряшівщини» з передмовою Максима Рильського тиражем 3 000 примірників. В кількох розділах книжки було представлено тринадцять поетів, сім прозаїків і один драматург.

Попри досягнуте в спілкуваннях між письменницькими колективами України та Чехо-Словаччини, можна сказати, що зв'язки наші є недостатніми, носять здебільшого випадковий характер. Недостатніми вони є тим більше, коли брати до уваги святково підписану спільну заяву майже десять літ тому. Зокрема, бажаними є більш тісні контакти з філією українських літераторів Спілки словацьких письменників, котра творчо представляє українське населення ЧСР. Щоправда, зв'язки з цією філією мали б підтримуватися в першу чергу через Закарпатську організацію СПУ. На жаль, їх просто нема.

Розумію добре, що куди легше зв'язки прокламувати і віщати про необхідність та благодатність братніх зустрічей, аніж підтримувати їх на практиці. У наш час багато ще залежить не лише від доброї волі та намірів сторін навіть у тому разі, коли сторони справді зацікавлені в розгортанні дружніх стосунків в інтересах літератури і культури. І все ж, коли б в момент проголошення спільної заяви 24 жовтня 1958 року комусь спало на гадку з дев'ятнадцятих підписавших її письменників бодай гартома кинути, що мене майже цілих десять літ і більше не буде подібних творчих зустрічей, розмов між представниками братніх літератур, а також спільних виступів перед трудящими Чехо-Словаччини та України, його найменше вважали б скептиком і песимістом, а то й звинуватили б в недооцінці авторитетної заяви.

Діло, зрештою, не в заяві. І найкращі проголошення, як доводить практика, повисають у повітрі тоді, коли забувають-

ся, слова їх трухлявють і стають половою, коли не лягають у поживний ґрунт. Зараз не до об'єктивних та суб'єктивних причин слабих зв'язків між літературними організаціями, в тому числі і вкрай недостатніх взаємин з Українською філією Спілки словацьких письменників. Тим більше не до причин, що в них під час нелегко розібратися. Та цілком очевидним є ряд обставин, що спонукають звернутися до Вас з листом про необхідність більш тісних стосунків і відносин між письменницькими колективами нашої республіки та ЧССР.

Українська Радянська Соціалістична Республіка вже не перший рік виступає на міжнародній арені у вирішенні важливих справ, має постійного представника в Організації Об'єднаних Націй. Існує, як відомо, понад 50 міжнародних організацій, в роботі яких бере участь УРСР. Та чому, наприклад, повелося і вже стало звичаєм, коли на республіканських письменницьких з'їздах у Києві не буває представників бодай з сусідніх і близьких нам країн — Польщі, Чехо-Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Югославії? Запрошення письменників з братніх нам країн на найвищі літературні форуми України сприяло б не лише безумовному зміцненню творчих контактів та культурних взаємин, але й спричинялось би до поглиблення взаємопізнання, піднімало престиж та авторитет України на міжнародній арені. Важко навіть оцінити значення і вагу цього.

Давно доцільно було б скликати в столиці України міжнародний з'їзд чи бодай симпозіум перекладачів української літератури, як це вчинили, наприклад, в листопаді 1965 р. поляки, запросивши до Варшави з усього світу 70-ох перекладачів польського красном письменства. Такий форум не тільки спричинився б до дальшого ще більшого поширення української літератури на міжнародній арені, але й підняв авторитет, заохотив до ще більшої роботи культурних діячів, що доносять кращі надбання нашої літератури до своїх читачів. З'явився б, певно, і цілий ряд проблем, котрі були б обговорені. На жаль, на превеликий жаль, ми ще не вміємо віддавати належне тим, хто трудиться на ниві перекладу українського слова. Для прикладу: в братній Чехо-Словаччині жив широко відомий перекладач Рудольф Гулка. Він переклав 27 книг українських письменників на чеську мову, був одним з найбільших і найширших популяризаторів великого Кобзаря. Та так до смерті Рудольф Гулка і не діждав здійснення мрії вклонитися святій для нашого народу могилі в Каневі, зором окинути неоглядну просторінь України, почути сплески хвиль Дніпра, живу мову нашого великого народу. Звичайно, проситися йому на Україну було якось не по собі, незручно, а ми самі не догадалися побачити його у себе бажаним і дорогим гостем. А хіба Рудольф Гулка один такий? ..

Подумати і подбати про скликання з'їзду перекладачів української літератури — справа не одної лише Спілки письменників України, це справа і Міністерства культури, Товариства культурних зв'язків, інших організацій, що поклика-

ні турбуватися інтересами культури народу. Ця справа виходить за межі творчої організації — СПУ, хоч саме Спілка письменників України тут має бути настійним ініціатором та організатором.

Корисно і необхідно було б зібрати в Києві і тих перекладачів, що в різних республіках Союзу трудяться над українським словом, перекладають твори з нашої літератури.

Принагідно хочеться висловити думку і про доцільність організації при столичному університеті в Києві (або при інших вищих учбових закладах) літніх мовних курсів для українців на перший раз бодай з соціалістичних країн. І тут ми не були б першовідкривачами. Подібні курси вже не один рік працюють у Польщі, Чехо-Словаччині, Югославії та Болгарії. Вони приносять чимало користі, допомагають не тільки глибше засвоювати мову, але й сприяють глибшому ознайомленню з культурою, самими письменниками. Минулого літа, наприклад, на курсах чеської мови в Празі побував Дмитро Павличко, тут про доцільність подібної форми спілкувань він міг би сказати куди більше.

В московській «Правде» від 26 грудня за 1967 р. (ч. 360) можна було з цікавістю прочитати інформацію «Моржи с'ехали в Минск». В ній писалося про те, що до столиці Білорусії з шістдесятьох міст (!) Союзу РСР з'їхалося біля 300 любителів зимового плавання на II Всесоюзну конференцію. Звідки тут не були представники? З Москви і Горького, Ленінграда, Іркутська, Тбілісі, Нижнього Тагіла... З яким задоволенням літературна і культурна громадськість республіки (не лише нашої!) сприйняла б вістку про з'їзд, конференцію чи симпозіум українців, які вітали б у нас і проведення мовних курсів для літераторів-перекладачів з республік, та й іноземних.

Справді, над цим варто подумати, цим варто потурбуватися. Хочеться вірити, що в наш вік — вік асамблей, нарад, сесій і конференцій — конференція українців країни і тих, що проживають за кордонами нашої країни, була б не менш потрібна і корисна за конференцію «моржів».

В той час, коли деяким категоріям культурних діячів приходиться по-доброму заздрити «моржам», стаються, сказати правду, курйозні випадки на ниві культурних спілкувань. Ось один з непривабливих.

6—8 грудня минулого року в Пряшеві проходив міжнародний симпозіум «Жовтень та українська культура». В роботі його взяли участь понад 100 чоловік. Симпозіум заздалегідь серйозно готувався, з України на нього запрошувалося 37 науковців, з Ужгородського університету для участі в його роботі мало поїхати 10 представників. Як водиться, були зібрані тези виступів, складена і надрукована програма. Та коли прийшло до конкретного діла, з УРСР на конференцію поїхало аж... 8 чоловік, з Ужгорода в тому числі — два представники, до речі, обидва лінгвісти. Співвідношення тут, як бач, теж строго дотримано.

Коли подібне стається в наш час, що залишається казати? Як тут не погодитися з думкою відомого пражівського літератора, котрий в листі писав:

«Ми запропонували на симпозіум понад 30 вчених з України, а приїде ледве 10. Яка ще країна інша у світі не скористала би нагодою надіслати вчених пропагувати здобутки своєї культури, коли б спеціально для неї за кордоном організували наукову конференцію? З капіталістичного Заходу ми не запросили жодного доповідача, ми дали трибуну радянським поглядам. Тільки що ми скажемо публіці, чому радянські друзі відмовилися приїхати? Може таки справді треба було кликати вчених із Заходу?»

Справедливий подив і прикрий біль кореспондента з Пряшева я розумію, бо має під собою ґрунт. Очевидно, що все є багато причин, котрі заважають плідному і широкому обміну, спілкуванню діячів культури. Не хочеться вірити, що причини ці мають до кінця об'єктивний характер. Однак, холодна крига труднощів тут все ще товста і міцна. Коли б, не дай Боже, «моржам», які зібралися в Мінську на всесоюзну конференцію, доводилося ламати подібної товщини кригу перед її організацією, навряд, чи вони провели б навіть на районному рівні якісь там збори. Щоправда, не сумніваюся: на міжнародному симпозіумі, коли б такий проводився, наші «моржі» дістали б змогу виступити достойно, на повен зріст і на всю глибину. Адже тут би йшлося не про інше, як про гарт, витримку і престиж нашого, вітчизняного «моржа». Гадаю, що коли б подібний симпозіум хтось недооцінив, йому влетіло б за це по всіх інстанціях.

Потрібні тісніші зв'язки з письменниками Чехо-Словацьчини, в цьому нема і найменшого сумніву. Якими способами і дорогами вони повинні вестися, тут є над чим подумати. Наскільки мені відомо, при Спільці письменників України є комісія по зв'язках з братніми літературами, кілька років тому і своє прізвище в ній зустрів. Та враження у мене таке, що комісія ця існує формально, на папері. Чого б нашої, українській письменницькій організації не мати свою комісію по зв'язках з літературами народів світу, з літературами і творчими організаціями соціалістичних братніх країн зокрема? Невже це не сприяло б авторитету не тільки нашої письменницької організації, розширенню культурних зв'язків, але й авторитету самої УРСР? Майже повна концентрація і централізація зв'язків з літературами народів світу при Спільці письменників у Москві спричиняється тільки до обмеження; не сумніваюся, що секретарі СПУ тут могли б навести чимало фактів, знають про все це куди краще рядового члена Правління СПУ. Ййбогу, якось інколи навіть дивно: приїхав відомий літератор з певної країни світу до Москви, побував у столиці, проїхався виробленим задалегідь маршрутом, а потім завітав і до Києва.

Тут його зустрів і повозив по Києву незмінний, вельмишанований мною Ігор Петрович Казіміров, «Літературна Україна» тиснула фотографійку з-над кручі Дніпра, подала текстик того ж Ігоря Петровича, в кращому випадку кілька товаришів побесідувало, прийняло гостя, та й по всьому. Що не казати і як не важити, але подібне скидається на периферійщину.

На підтвердження цього можна б навести як приклад і розповсюдження нашої української преси та літератури за межами СРСР.

Шість тижнів останнім часом мені довелося провести в Чехо-Словаччині. Більшу частину часу я прожив у Карлових Варах, побував у Празі, Пльзні, Таборі, Пряшеві, Гуменному. В Карлових Варах, наприклад, є книгарня для продажу радянської книги, та в цій книгарні українських книжок майже нема, коли щось є, його можна рахувати випадковим. Ось що я зустрів у книжковій крамниці Карлових Варів: 8 примірників книжки «Золотий ключик», що була видана в Ужгороді; 1 примірник «Подробиці листом» Я. Гримайла; 1 примірник «Матеріяли XXII з'їзду КПРС»; кілька альбомів «Київ» і «Советская Украина». І все! В той час на кілька років, а може і десятиліть, лежав запас «Братской ГЭС» Євтушенка — цією книгою були завалені полиці, «Сережа» В. Панової приблизно в кількості 500 примірників видання «Прогресс», «День поэзии» з 1964 р. і ще багато, багато книжок то в невеликій кількості примірників, то в загадково непомірному їх числі. От тільки Україна не була представлена жодним томиком Шевченка, Лесі Українки, Коцюбинського, Стефаника, Тичини, Рильського. Про літераторів молодших, хоч і прекрасних, з великим ім'ям і казати нема що. І все це у Карлових Варах, де обертається величезна кількість українців, тих, що читають по-українськи. Врешті у самих Карлових Варах проживає їх багато.

Подібне можна сказати і про Прагу, Кошиці, Братіславу, Пряшів, Пльзень, Гуменне і т. д. Про українську періодику й казати нема чого. Ви можете отримати і «Крокодил», і «Огонёк», «Литературную Россию», «Литературную газету», не кажучи про видання офіційного характеру, от Ви тільки не одержите ані ілюстрованого журналу «Україна», сатиричного «Перцю», «Радянської України» і т. д. Коли спитаєте про «Вітчизну», «Дніпро», «Літературну Україну» (питає в багатьох кіосках для продажу часописів і газет по різних містах ЧССР), на вас дивляться з таким подивом, наче ви збираєтеся відкрити ще невідому планету. А що вже й казати про журнали «Жовтень», «Прапор» тощо.

На мою думку, давно пора мати на Україні свій заклад, який займався б розповсюдженням преси та літератури в братніх республіках і за кордоном, особливо, вивчаючи потреби й попит, мав права спілкування, укладення угод та договорів. Про це варто було б подумати перш за все в СПУ, ставити питання перед директивними органами, не кажучи вже про те, що тут в боргу і Міністерство культури УРСР, Това-

риство культурних зв'язків з закордоном і т. д. Може хтось був би і такий, що поважав би вищесказане за втручання у не свої справи, та коли отак поїздиш, придивишся і подумаєш, приходиш до досить сумних думок. Україна займає друге місце в Європі після РСФСР по площі, є однією з найбагатших країн світу за своїми ресурсами і видобутком благ, відправляє ешелони руди, кам'яного вугілля в Європу, чого ж так погано розв'язане питання з виходом на широкий світ нашої книги, періодики, преси взагалі? Хтось міг би сказати, що нам просто нема чого дати тут світу. Це не є правдою. Скоріше тут спричиняються якісь рогатки штучного, бюрократичного і забюрократиченого характеру, рогатки ці чинять зле діло.

Попри необхідність зміцнювати зв'язки з письменниками чеськими, словацькими (на цьому наголошую, бо в жовтні 1958 року і сам мав честь підписувати спільну заяву), хотів би дещо детальніше висловитися з приводу наших взаємин з Секцією українських письменників ЧССР — зараз українські літератори Чехо-Словацьчини об'єднані в Секції СП ЧССР.

Пункт ч. 6 четвертого розділу резолюції IV з'їзду чехо-словацьких письменників гласить:

«Зобов'язати закордонну комісію дослідити можливості стосунків і співробітництва з тими письменниками, які пишуть по-чеськи і по-словацьки за кордоном і діяльність яких не спрямована проти чехо-словацької держави.

Зобов'язати закордонну комісію, щоб зі Спілкою письменників СРСР дослідила можливість стосунків Спілки письменників України з Секцією українських письменників ЧССР».

Звичайно, було б куди простіше і природніше, коли б Спілка письменників Чехо-Словацьчини входила в прямі контакти з керівництвом Спілки письменників України. Нічого ненормального тут не було би. Більше, контакти ці не ускладнювались би за рахунок ще якоїсь додаткової інстанції (знову ж таки, це не позначилось би ані на престижі нашої республіки, ані на авторитеті нашої письменницької творчої організації), стосунки і контакти ставали б безпосереднішими, прямішими, і взаєморозуміння приходило б швидше. Та обличимо цю, як видно, вельми складну і непросту проблему. Факт залишається фактом, що з українськими письменниками і культурними діячами ЧССР та УРСР майже ніяких постійних і продуманих спілкувань нема. Ті, що є, носять випадковий характер, майже приватний. І це тоді, коли інтерес до нашої літератури і культури дуже великий, необхідність у спілкуваннях очевидна. Маю на увазі тут, звичайно, не тільки українську частину інтелігенції, але й творчу інтелігенцію ЧССР взагалі. Та наголошую в даному випадку на українських літературних справах в ЧССР. Адже, саме українські

письменники ЧССР є творцями української культури і літератури в своїх умовах, в своїй країні. Нема сумніву, що краще створене ними, може і повинно ввійти в нашу загальнонародну українську скарбницю. Умови для праці в українських чехо-словацьких письменників нелегкі. Тут є ряд причин і об'єктивного, і суб'єктивного характеру. Великою моральною підтримкою для представників української літератури в Чехо-Словаччині (і не тільки тут) мали слова Олеса Гончара із доповіді на V з'їзді письменників України, коли він сказав:

«На нашому з'їзді не можемо сьогодні не згадати того, що українське слово живе й поза межами республіки, пагіння української літератури розвивається і серед культур братніх народів. Ми вітаємо сьогодні наших братів і сестер, прогресивних українців, що живуть за океаном, вітаємо читачів і українських літераторів Пряшівщини, літературну молодь, що подає свої голоси з Польщі, з Румунії; ми висловлюємо вдячність народам і урядам братніх соціалістичних країн Чехо-Словацької республіки, Польської республіки, Румунської республіки, Югославії, які, керуючись принципами інтернаціоналізму, створюють сприятливі умови для культурного розвитку українського населення, відкривають українські школи, вводять українську літературу в програми університетів, створюють умови для літературної творчості своїх громадян, що пишуть українською мовою».

Мені приходилося зустрічатися з українськими літераторами Чехо-Словаччини, зокрема. Слова вище наведені з доповіді на нашому письменницькому з'їзді придали їм бадьорості, звернули на них більшу увагу і привернули більше прихильності, визнання. Слово з високої трибуни зобов'язало письменників з братньої соціалістичної країни до ще наполегливішої праці. Тут принагідно хочеться висловити думку про доцільність провести в Києві своєрідний, добре підготовлений симпозіум українських прогресивних письменників, що проживають за межами нашої республіки. Справді, чого б нам не запросити до себе прозаїків, поетів, науковців-літераторів з Чехо-Словаччини, Польщі, Румунії, Югославії, з інших країн. Розмова з ними, ближче ознайомлення з їхньою творчістю, ба навіть гарна подорож по Україні, її історичних місцях наскільки б заохотили до праці, впевнили в добрих почуттях любови до свого народу, ще більшої необхідності працювати для цього.

Широка літературна громадськість нашої республіки майже не ознайомлена з українським літературним життям за її межами. Тільки від випадку до випадку, часто по оглядових кореспонденціях ми довідуємося з наших друкованих органів про окремі факти. Ніяк не може вважатися нормальною ситуація, коли друковані видання з Чехо-Словаччини, Поль-

щі тощо на українській мові до нас потрапляють майже випадково, через друзів і знайомих, не приходять каналами книготорговельних організацій. Результат тут досягається ось який: ми просто не знаємо життя в літературних колективах, що живуть українським словом, за межами нашої республіки.

Давно назріла необхідність поламати порочну практику, що залізобетонно у нас стала нормою, коли ви можете отримувати газети, журнали хоч би з Чехо-Словаччини на українській мові в тому разі, коли вам хтось з ваших друзів у Чехо-Словаччині передплатить. Я знаю, що газета «Нове життя», яка виходить у Пряшеві і є органом Культурної спілки українських трудящих, поступає на Україну в сотнях екземплярів і жоден з них не є передплаченим у нас згідно каталогів по передплаті. Кілька років, наприклад, я отримую журнал з Чехо-Словаччини «Дукля». «Дружно вперед» отримую тому, що його в «подарунок» мені надсилають літератори-українці. Сам передплатити його у нас за карбованці не можу. Чи потрібні подібні «подарунки»? Вони потрібні, бо хочеться знати, чим живуть близькі сусіди, літератори і науковці ЧССР, яка там ситуація щодо суспільно-громадської думки, просто хочеться мати бодай мінімум інформації.

Спілка письменників України мала б настійно домогатися включення української періодики, газети «Нове життя» в каталоги передплатних видань по «Союздруку». Від цього ми тільки виграли б, були більше поінформованими, наші контакти стали б тіснішими, поставленими якимось офіційно, а не напівлегально, з підозрою.

Не сумніваюся і в тому, що в пресі українській з Чехо-Словаччини наш читач довідався б багато цікавого — на сторінках «Дуклі», наприклад, часто друкуються справді варті уваги матеріали, хоч є тут часом і випадкове.

Що потрібно було б для зрушення проблеми з місця, для справжнього поліпшення наших зв'язків? Висловлю деякі міркування, може в чомусь і суб'єктивні.

Перш за все слід було б якось відзначити десятиріччя підписання спільної заяви «Всіма силами будемо зміцнювати наші братні зв'язки», про котру згадував на самому початку листа до Вас. На цей раз варто було б подумати про зустріч українських та чехо-словацьких письменників у Києві, в інших містах нашої республіки, потім про зустрічі в Празі, Братиславі, Кошицях тощо. Закарпатська письменницька організація мала б отримати можливість для зустрічей з письменниками-українцями Пряшівщини в Ужгороді, потім у Пряшеві. Яюсь навіть дивно випадає: спортсмени Закарпаття і Пряшівщини, працівники торгівлі Закарпаття і Пряшівщини, виноградарі і садоводи, культурно-освітні діячі, учасники художньої самодіяльності, майстри пензля Закарпаття і Пряшівщини зустрічаються, обмінюються набутками і досвідом; одним тільки літераторам досі не траплялася змога сісти за справді добрий і круглий стіл для творчої розмови, для встановлення кращих дружніх зв'язків.

Подібне можна сказати не лише про літераторів-українців Закарпаття та Чехо-Словаччини, подібне можна сказати і про наших друзів-угорців. Закарпаття підтримує добрі і тісні зв'язки з сусідньою областю Угорщини — Сабалч-Сатмарською, та досі не було випадку, щоб наші закарпатські угорські літератори могли зустрічатися не тільки для зміцнення дружби, встановлення творчих контактів, але й для обміну творчими думками, проблемами. А Закарпаття має справді цікавих творців угорської літератури. Можливо, що хтось сказав би і таке: подібні питання мають вирішуватися на місці, що з ними іти до Києва. Згоден. Та говорю тут, як літератор, котрий має багаторічні спостереження, вважає доцільним сказати про це секретарям СПУ. Ми вже на Закарпатті звикли до подібного, хоч час і умови вимагають ламати цей стандарт, ці застарілі норми.

Прощу секретарів СПУ зважити на це, сприяти тому, щоб крига з місця рушила, почала топитися.

Варто подумати про більшу увагу до проблем українського літературного життя за межами нашої республіки на сторінках нашої преси. Рідко ми зустрічаємо статті про твори письменників з Чехо-Словаччини, Польщі, Югославії, Румунії, як рідко подибуємо і їх твори у нас. Чого б не зреалізувати для діла благородного задум колишнього редактора «Жовтня» Ростислава Братуня, який входив у ділові контакти з журналом «Дукля» з метою обмінного номера ще в 1966 році? Та мета здійснена не була, винен тут не Братунь. Як члену редколегії «Жовтня», мені відомо, що цей журнал намірявся подати добірку творів українських літераторів Пряшівщини в травневому номері ц. р. Та якісь «міркування» певних товаришів стали на заваді цьому справді благородному і так потрібному поступку. І сміх, і гріх. Сподіваюся, що подібні, на мою думку, безглузді «міркування» таки не дадуть загинути добрій ініціативі журналу, що добірка побачить світ і морально підтримає наших побратимів з Пряшівщини.

Вельми корисним і потрібним було б видати в «Радянському письменнику» поважну збірку віршів і прози з Пряшівщини на зразок антології. А, можливо, варто подумати про книжку не лише з Пряшівщини. Коли б тут рішення було позитивним, збірку новел письменників-пряшівчан для видання на Україні я взявся б і скласти, і відредагувати, при необхідності навіть на громадських умовах. Тільки треба б видавництву ввійти в ділові контакти, щоб праця не пішла намарно. Тут пропоную свої послуги і сподіваюся, що не так багато часу мине, коли наш читач зможе отримати ширшу уяву про оповідачів-українців з Чехо-Словаччини як старших, так і молодших.

У статті Івана Мацинського «Українська філія ССП між III та IV з'їздами чехо-словацьких письменників» («Дукля» ч. 5 за 1967 р.) є такі слова:

«„Дукля” і видавництво одержують певну кількість матеріалів літературного чи історико-літературного характеру з Радянського Закарпаття. Часто ці матеріали дуже цікаві і гідні уваги. Розміри „Дуклі” і її покликання обслуговувати літературні потреби українців у Чехо-Словаччині не дають перетворити наш часопис на літературний журнал закарпатських українців взагалі. Доводиться нам тільки жалкувати, що нема інших можливостей задовільняти цю потребу нашого культурного життя. Така ситуація настала, зокрема, після скасування ужгородського альманаху „Карпати”. На наш погляд відновлення виходу альманаху „Карпати” не мало б бути складною проблемою».

Як правило, нас дуже дратує, коли говориться про подібне — принаймні на Закарпатті були голоси, що це не інше, як втручання у наші культурні справи. Особисто в подібних голосах з Пряшівщини не бачу нічого поганого. Справді бо, чого б знову не видавати на Закарпатті літературний альманах? Потреба в ньому відчувається гостра. Та про це питання доведеться говорити ще окремо. На всякий випадок, альманах нам потрібен, він допомагав би у наших зв'язках з літераторами Пряшівщини. Актуальним є і питання раз на рік видавати на Закарпатті збірку творів угорських літераторів на зразок альманаха — маємо тут справді талановиту молодь, письменників, що вже відомі. Взагалі, здається настійною потреба обговорити деякі справи літературного і видавничого життя на Закарпатті секретаріатом чи президією СПУ. Тут можна б поміркувати і над тими проблемами, що сприяли б кращим зв'язкам нашого творчого колективу з чехо-словацькими літераторами-українцями, з літераторами-угорцями сусідньої нам області Угорщини.

В даному листі, звичайно, сказано ще далеко не про все, що є актуальним і хвилюючим. Можливо, я не у всьому обізнаний при постановці подібних питань перед секретарями СПУ. Та коли цей лист спонукає і спричиниться до кращого в нашій суспільно-літературній діяльності, покличе нас розв'язати наболілі, здається мені, невідкладні справи, щось буде досягнуто.

Цей лист члена Спілки письменників України до секретарів її правління поширений рукописно на Україні і достався за кордон. Праповис у нашому передруку збережений.

Передрук дозволений за поданням джерела.

Поезії

Микола Холодний

Народжений 1940 року в селі Карильське на Чернігівщині, Микола Холодний вчився в Київському державному університеті, але був виключений з четвертого курсу філологічного факультету за виступ у літературній дискусії над романом Арсена Іщука «Вербівчани». З того часу працював то сторожем у радгоспі, то доглядачем на свинофермі, то методистом при районному будинку культури на Кіровоградщині, то лектором російської мови по селах. Тим часом закінчив заочний відділ Одеського університету (дипломована праця «„Зів'яле листя” Івана Франка»). Навчаючись у Київському університеті, почав друкувати в 1962—63 рр. вірші в журналах «Жовтень» та «Дніпро» й очолював якийсь час університетську літературну студію «Січ» (після І. Драча та Валерія Шевчука). Приготовану до друку 1963 року збірку поезій М. Холодного «Друге пришестья» знято згодом з видавничого пляну. Виступав із статтями «Моці чи живе тіло поезії» в «Радянській культурі» від 27 вересня 1964, «Про душу в пісні та про пісню в душі» в журналі «Ранок» (ч. 7, 1965). Друкував вірші також у варшавському «Українському календарі» на 1966 рік і в пражівській «Дуклі» (ч. 6, 1967).

Нижче подаємо вибір його віршів.

* * *

Чумацького воза вкрали у мене поети,
могилу Шевченка обернули на стійло стада.
Моці свої розсилаю на авкціон у газету,
я останній поет у тобі, степова Елладо.

Вибач мені, що народився від тебе
після того, як ти умерла.
Вибач мені, що я всюди шукаю твої сліди
у льбху в Суботові,
в який ти себе заперла.
Над трупом своїм зійди!

★

Постанови партійні читатиму,
Через рік все прочитане виблнюю.
А тим часом хтось реготатиме,
твого тіла вивчаючи біблію.

Я відріжу одну собі ногу,
зекономити на чоботі щоб,
і подамся у тир, їйбогу,
щоб ціляли мені в лоб.

І не ти поцілуеш мене,
а гарячая куля в уста.
Не заплачуть стрілецькі знамена,
хтось на дрова спиляє хреста.

БАЛЯДА ПРО ЧОРНУ ПТАХУ

Клав трупи на вози.
Тридцять третій рочок.
Хоч бери та гризи
комсомольський значок.

Жінка кинула чоловіка
і торби на горба.
Подаруй їй, Владико,
колосочка з герба.

Чоловік збожеволів
і пожежу вчинив;
до собачої будки
він дітей зачинив.

А за числами числа.
Аж це плудня 'дного
чорна птаха повисла
над обійстям у нього.

Людським голосом запитала:
 — Ви живі тут? —
 Куля в відповідь засвистала.
 Впала птаха.

На попелище рушницю
 опустив чоловік.
 Він застрелену птицю
 до дітей приволік.

Наказав їм її зварити.
 На вечерю закликав пів села.
 А на ранок узнали діти,
 що то мати їхня була.

НА СМЕРТЬ В. СОСЮРИ

Поети вмирають в душі,
 а потім в лікарні вмирають.
 Спочатку ховають вірші,
 а потім поетів ховають.

Поету копають яму;
 коли, — знає тільки він сам;
 в поезії білі плями,
 ще більше на серці плям.

Неначе потрапив не в свій город —
 нервово повітря ковта.
 Поете, не той тепер Миргород,
 Хорол річка не та.

Поетів вивчають діти
 і слідчі десь цілу ніч;
 поетам купують квіти
 (померлим, відома річ!).

На цвинтар за місто, як сніг,
 вивозять на третій швидкості.
 Глузують із друзів їх,
 немов зі сторічної рідкості.

І ті щось під носом мимрять,
 кого так діймають турботи:
 Як вимруть поети, завтра
 не стане для них роботи.

Прощаючись, кривлять рота
оті, в кого руки нечисті.
Прощання це теж робота,
бо кожен, бач, хоче їсти.

Спід криги прощатись несила,
дніпровські затоплені плавні;
і сняться поетам в могилах
північні льоди недавні.

На Байкових зимних схилах
падають сльози удавані.
І сняться поетам в могилах
північні сніги недавні.

Білі ведмеді. Ватра.
Земляцьких кісток опилки.
Зникнуть поети завтра,
залишаться члени Спілки.

І хто нас з-під криг тоді визволить
І хто нас запалить? Хто?
Он знову на третій швидкості
помчало когось авто.

ПЕРЕД АВТОПОРТРЕТОМ СЕРГІЯ ПАРАДЖАНОВА

Ваш будинок у Києві гора Арарат,
і щоночі на ній серця вашого ватра палає,
і ви сидите біля неї, самотній Хаджі-Мурат,
і очікуєте на того, хто погубити вас має.

Коло вас лежать сотні різнокаліберних мін,
що ними ви фільми свої замінуєте,
а за плечима димить
Київського радіо гумористичний камін.
І тому ви більше Вірменське шануєте.

Перед вашим вікном кінь мій стає на коліна.
Перед вашим вікном я хотів би
соняшником зацвісті.
З вашого вікна видно,
як під Уманню опускається домовина.
І мені б до підвіконня бодай дорости.

Можемо без води, але не без вас.
 І немає вам звідси дверей.
 Україна це теж Кавказ,
 і ви на ній — Прометей.

*

Він іде степом і відчуває,
 як хтось йому цілить у спину.
 Він повертається — нікого нема.

Він далі іде і відчуває,
 як хтось йому цілить у спину.
 Знов озирається — нікого нема.

Він далі іде і відчуває,
 як хтось йому цілить у спину.
 Він повертає в зворотний бік.
 І все ж відчуває,
 як хтось йому цілить у спину.

* * *

На воді малюю твій портрет.
 Налетіла хвиля — збила.
 У тобі життя могло секрет,
 хоч для багатьох ти і немила.

На воді малюю твій портрет.
 Без кінця із хмар хатину вершим.
 На воді малюю твій портрет,
 не останній, певно, і не перший.

МОВА

Ти для мене — розбиті ночви,
 що й спалити їх не жаль;
 Білодідові в тебе очі,
 зуби Алли Коваль.

Над тобою круж чорний кряче.
 Круки вчасно усі нагороджені.
 А в тобі в гуртожитку неначе
 поселились скобці прирочені.

Вигляда закордонним гостем
у столиці туземець Петро
і спішить захватись в метро;
це немов би чекаєш когось ти.

Усе так добре, мов би до ювілею:
і нема тебе й ніби є.
І не знаю, защо, мамо, під землею
ви проводите життя своє.

* * *

Білий світ до серця не приємлю,
наче ніч, нетлінний і свавільний,
по землі ходжу, шукаю землю.
Очі кажуть: «Божевільний!»

Навкруги побоїще без трупів,
з головою все й без голови.
Зносять суці спіймане докупи
сукою ошукані леви.

СВИНАР (Триптих)

I. СВИНІ СЕРЕД СВИНЕЙ

В свиней колективі до ночі
виховують свині.
І бачу на власні очі,
що серед свиней є свині.

II. У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ

Той претендує на світ,
той на півсвіту лишень;
той претендує пить
замість води жень-шень.
Той претендує людей всіх
обернути на роботи.
Не претендує свинар більш,
ніж на гумові чоботи.

III.

Знаю, у Києві, друзі,
метрам ламають роги,

а графомани Музі
 миють даремно ноги.
 Я ж тут, де дні мої тліють,
 свиням читаю поезії.
 Свині їх не розуміють,
 мов би я десь з Полінезії,
 люблять поверхню рити,
 а не копнути вглиб;
 їм аби повне корито
 і доброго хряка коли б.
 Вилий помії з порогу:
 будуть сім день лизати;
 їм даючи дорогу,
 мушу «Добрідень!» казати.
 Та прозвучала від мене
 свиням небажана нота:
 я, бач, подав ідею
 вивести їх з болота.
 Підстелиш солому,
 будуть в багно топтати;
 щоб їх зрозуміти,
 самому треба свинею стати.

* * *

Сьогодні у церкві коні
 ночують і воду п'ють;
 сьогодні новим іконам
 прочани поклони б'ють.

Сьогодні гвалтують рації
 про мера шлункові болі.
 сьогодні зникає нація —
 а світ очманів на футболі.

Сьогодні комусь на згадку
 подарували літак.
 Сьогодні у полі дядько
 гнилий підобрав буряк.

Сьогодні жива колекція
 найбільша по той бік ґрат...
 Сьогодні в клубі лекція
 «Людина людині брат».

Сутеніє в душі, сутеніє.
 Солов'ї відлетіли з душі.
 Тільки вітер один сатаніє,
 наче звір на холоднім коні.

Сутеніє в душі, сутеніє.
 А душа — як село край дороги.
 Обігрійся, напийсь... і піди.
 Примаренно дубові пороги
 потечуть невдячні сліди.

Бо душа, як село край дороги.
 Чи таку її бачили ви коли:
 В свої двері не втопить ніж,
 бо навколо — хоч око ти виколи —
 кулаком поганяє кулак...
 Сутеніє в душі...

ПРИВИД

В добу, коли ракетні свисти
 на Марсі мешканців збудили,
 хто б міг повірить, щоб у місті
 за кимось привиди ходили!

— В радянським місті? Дивна річ!
 Про це не може й мови бути.
 Воно то так... Та третю ніч
 спокійно як мені заснути?

Де не поїдь, де не піди, —
 де не ступи у місті вільному,
 він вирина мов із води
 знайомий привид у цивільному...

Ба, скрізь нові життєві форми,
 що й він, мабуть, ма' службу нести,
 в колгоспі привид цей три норми
 за день давав би, слово чести.

Відсвітить сонце — чорним вороном, —
 на землю вечір упаде.
 Поснуть собаки злі наморено.
 ... А він іде, а він іде...

А я радію, ніс утерши
пополотнілою рукою,
що у житті моему перший
його повів я за собою.

* * *

Якщо мої зуби пророками вибиті
становлять фундамент для дачі дантисту,
якщо я до себе нашіптую, нібито
удруге з'явлюсь покоління через двісті,
якщо кошеня кругозору відвертого
втікає від зграї досвідчених псів,
якщо на майдані розстрілюють мертвого,
щоб він до живих у тролейбус не сів, —
то щастям були б нам ці речі негожі,
як щастям є сифіліс хворим на рак.
Якби не тонкі щастетворці захожі,
які ошчасливлують так нас і сяк.
Твої їм, Україно, не снилися сльози —
вугілля, ковбаси й пшениця їм снилася,
вони підібрали Тебе при дорозі,
а Ти, як і завжди, до себе спізнилася.
Вони Тобі Марксом зав'язують очі —
Тебе й половини уже не зосталося,
а Ти їх питаєш, чи добре їм спалося?
Ти чуєш? Ще трохи — і хіба лиш для пензлів
Тебе десь згадають, як Дівку Мілоську.
До рук Твоїх жовклих крізь тисячу цензорів
крокує відро мого синього мозку.

Сторінки з історії Комуністичної партії України (ІХ)

Іван Майстренко

РОЗГРОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ І НОВА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ВКП(б)

У резолюції XII з'їзду РКП(б) (1923) про національне питання кілька разів наголошувалося, що жовтнева революція створила тільки передумови для рівності націй. Але від проголошеної формальної рівності ще далеко до рівності фактичної. І резолюція намічала конкретні заходи до здійснення фактичної рівності націй. Проте ці заходи були зовсім недостатні. Здійснюючи вказівки хворого Леніна про федеративний принцип побудови СРСР, Сталін домогся схвалення на з'їзді засудженої Леніном своєї концепції автономії: формально СРСР був проголошений союзом рівних республік, а фактично були ухвалені постанови, що робили панівною в СРСР Російську Федерацію.

Та найбільшою перешкодою до здійснення фактичної рівності націй в СРСР було відкинення федеративного принципу побудови самої РКП(б). Вона залишалася централізованою організацією, і компартії союзних республік підлягали ЦК РКП(б) в однаковій мірі, як і обкоми та губкоми РРФСР. ЦК РКП(б) міг розпустити і ЦК і всю КП(б)У. Цього принципу додержувався і Ленін і Сталін, і ніхто в партії не ставив тепер питання про перебудову не тільки СРСР, але й ВКП(б) на федеративних засадах. У зв'язку з цим здійснення постанови XII з'їзду про потребу фактичної, а не формальної тільки рівності націй залишалося в руках ЦК РКП(б), а не ЦК компартій у республіках. Саме це було причиною того, що ЦК РКП(б) давав вказівки засудити, як ухильника в національному питанні, Миколу Хвильового, проголосити, як ухил, «шумськізм», розгромити теорію Михайла Волобуєва про економічну рівність УРСР з РРФСР і т. д.

Уже в цьому втручанні ЦК РКП(б) у здійсненні постанов XII з'їзду в умовах України явно визначилася лінія пар-

тійного центру на недопущення фактичної рівності України з Росією в системі СРСР. Дотримуючися формально постанови XII з'їзду про великодержавний російський націоналізм як головну небезпеку, ЦК РКП(б) фактично вів боротьбу з носіями українського відродження, називаючи їх носіями «українського націоналізму». Під кінець двадцятих років, після розгрому «ухилу» Волобуєва, виступи на Україні з критикою великодержавницьких тенденцій в національній політиці партії стали вже неможливими. Це підготувало ґрунт для нового наступу на українське відродження, наступу вже не ідеологічного, а адміністративно-поліційного. Першим кроком у цьому наступі був розгром старшого покоління українських культурних кадрів, відомий під назвою «Процес Спільки визволення України». Цей поліційний похід ЦК ВКП(б) проти українського відродження зумовлювався великими змінами і в самій ВКП(б).

Двадцять років в житті цієї партії характеризуються запеклою фракційною боротьбою. Ще за життя Леніна Сталін розпочав цькувати Троцького, боячися, що цей популярний у партії і друтий після Леніна вождь революції стане на її чолі. Навколо Троцького сконсолідувались усі ліві течії в партії. Так зформувалася «ліва опозиція». Троцький заперечував Сталінову теорію побудови соціалізму в одній країні. Ліва опозиція вимагала збройної допомоги німецькій революції, що саме тоді бушувала. Троцький вважав, що «соціалізм в одній країні» — це зрада інтернаціональних обов'язків компартії і її націоналістично-російське переродження. Воєнні кадри партії пропонували Троцькому взяти владу силою, але він відмовився. Для керованого Сталіном ЦК РКП(б) настала загроза, що Троцького підтримає більшість партії. У боротьбі з опозицією мало відомий тоді в партії Сталін сперся на партійний і державний апарат. Наймані службовці ЦК партії і її губкомів мусіли боротися з опозицією в порядку службового обов'язку. Створювалося становище, коли троцькіст у партійному апараті мусів організувати антитроцькістські партійні збори, виступи в пресі, заборону троцькістської літератури. До того, почався адміністративний тиск на прихильників опозиції. Їх не тільки виключали з партії, але й звільняли з роботи. До боротьби з опозицією притягнуто ГПУ. Сталін вимагав від нього організувати провокації. Наприклад, у другій половині двадцятих років ГПУ розкрило ніби організовану білими офіцерами троцькістську друкарню, яка друкувала літературу «лівої опозиції». Таке сполучення білогвардійців з троцькістами було нонсенсом, але вигадка діяла на партійні маси, а головне — залякувала їх. У боротьбі з опозицією переміг очолюваний Сталіном партійний апарат. Роля рядового партійного членства в житті ВКП(б) була зведена нанівець.

Розгромивши «ліву опозицію», Сталін повернув боротьбу проти «правої опозиції», очолюваної Бухаріном і головою уряду Риковим. Будучи сам прихильником дуже правих поглядів, Сталін раптом перейняв від «лівої опозиції» її аргу-

менти проти поширення НЕП'у і почав бити «правих» за перекручення політики партії на користь куркуля й непмана. «Праву опозицію» було легше розгромити, бо вона не була фракцією і не мала організованої периферії, хоч прихильників мала багато.

У цій боротьбі з «лівими» й «правими» Сталін відсунув від керівництва партією фактично усі старі ленінські кадри: Троцького, Зінов'єва, Каменєва — як «лівих»; Бухарина, Рикова, Томського — як «правих». А ці люди саме й становили ленінське політбюро. Але одночасно Сталін втратив будь-яку підпору в партійних масах і сперся виключно на найманий партійний апарат і на ГПУ. Це сталося вже під кінець двадцятих років.

Захоплення влади над партією й державою найманим партійним апаратом докорінно міняло структуру партії й державної адміністрації. Насамперед, виникла потреба посилення централізму й ліквідації всяких автономій. Незалежний від партійних мас апарат не довіряв їм. Особливо нестерпною для нього була мовно-культурна замкненість компартій національних республік. Цю замкненість творила коренізація й українізація. Для партійного апарату назріла гостра політична потреба змінити намічену XII з'їздом партії національну політику. Не можна вже було спиратися на політику національної рівності. Централізм вимагав опертя на центральну і найсильнішу кількість та історичними традиціями націю — російську. Сталін узяв твердий курс на російський великодержавний націоналізм. Виявом цього є поява в 1929 році захопленого Сталіном роману колишнього емігранта, графа Алексея Толстого «Петро Перший». Цей твір одверто підносиє культ російського націоналізму й великодержавництва. У одній з своїх промов цього періоду Сталін виступає не як інтернаціональний комуніст, а як імперський вождь великодержавної нації. Тавруючи індустріяльну відсталість Росії, Сталін говорив: били нас татари, поляки, шведи, і так далі. Він уже протиставляв «нас» іншим націям.

Наприкінці двадцятих років у Сталіна був уже вироблений план розгрому українського відродження й ліквідації українізації. Першим етапом у цьому плані був удар по старих українських кадрах, головне по діячах національної революції 1917—20 років. Цей план базувався на поліційній провокації. ГПУ вже мало досвід такої провокації. Це був нашумілий у 1928 році «Шахтинський процес», суд над старими фахівцями вугільного Донбасу. Чимало з них були до революції власниками шахт чи видатними інженерами. Усі вони були настроєні антирадянськи і не ховали цього. Під час закордонних командировок зустрічалися в Парижі з своїми емігрантськими колегами. Вони напевне мріяли про поворот до капіталізму. Але ГПУ зробило з них контрреволюційну організацію, що ставила «своєю метою зруйнувати вугільну промисловість Донбасу. Вони висаджували в повітря і затоплювали шахти, псували устаткування, підпалювали електростан-

ції, свідомо зривали продовольче й промтоварне постачання гірників... Безпосереднє керівництво організацією з 1925 року здійснював так званий паризький центр, до якого входили колишні російські та чужоземні власники підприємств півдня Росії. Шахтинці були зв'язані і з чужоземною розвідкою».¹ Із 49 засуджених у цій справі сім осіб розстріляно. Один з них, інженер Горлецький, був професором у Харківському Інституті народного господарства, і його лекції слухав автор цих рядків. Горлецький був переконаний монархіст, але безпомічний інтелігент, який ніяк не надавався висаджувати в повітря шахти, підпалювати електростанції.

Засуджені в «Шахтинській справі» не надавалися бути диверсантами. Ці фахівці шахт не мали жадного відношення і до продовольчого та промтоварного постачання гірників. На закритому засіданні верховного суду СРСР, де розбиралася «Шахтинська справа», один з обвинувачених, що вже в усьому «признався», признався і в тому, що зустрічався в Парижі з діячами «Центру» у французькому міністерстві закордонних справ. Коли його на суді запитали, на якому поверсі він зустрічався, то, не підготований ГПУ до такого деталю, він назвав поверх, якого в міністерстві не існувало, бо воно було нижче... «Шахтинська справа» була для ЦК ВКП(б) потрібна, щоб залякати старих фахівців і змусити їх віддано працювати. З того часу почалося «комуністичне» перевиховання радянських людей страхом.

За такою самою метою був організований ГПУ і «Процес СВУ», який відбувся на весні 1930 року. Це був час масової колективізації на Україні і ліквідації НЕП'у. На селі спалахували селянські бунти проти насильницької колективізації, розстрілів і вивозу на Північ заможних селян. У містах зростало незадоволення населення у зв'язку з гострою нестачею харчів, яка виникла в наслідок колективізації. Восени 1929 року, саме під час вивозу на Північ сотень тисяч українських селян, ГПУ оголосило розкриття підпільної організації — «Спілки визволення України». На процесі СВУ судили 45 видатних культурних діячів України на чолі з академіком С. Єфремовим, колишнім прем'єром УНР В. Чехівським, А. Ніковським, Й. Гермайзе, В. Дурдуківським, М. Слабченком, Л. Старицькою-Черняхівською та іншими. Підсудних обвинувачували в тому, що вони, за свідченням одного з них, ставили своїм завданням змагання за «опанування різних ділянок народно-господарського та національно-культурного життя, піднесення національної і політичної свідомості і розуміння національно-господарської окремішності України».² За процесом СВУ усіх підсудних засуджено на різні строки ув'язнення. Пізніше, під час сталінських чисток тридцятих років, усіх діячів СВУ винищено.

¹ «Шахтинський процес». УРЕ, т. 16, стор. 263.

² Про СВУ див. «Енциклопедія українознавства», т. I, ст. 552.

Але головним завданням процесу СВУ було не демонстративне засудження 45 осіб, а винищення кількох тисяч менш видатних культурних діячів, зв'язаних з українською національною революцією. Їх зараховано як периферію СВУ і вже без суду розстріляно або вислано за межі України.

Процес СВУ був дошкульним ударом по українських культурних кадрах. Українізація ще продовжувалася до кінця 1932 року, але її силу було великою мірою підірвано. Розгром старшого покоління українських кадрів підготував пізніший розгром покоління українських комуністів. Цікаве те, що коли на Україні від керівництва наукою відсовувалися старші, непартійні кадри інтелігенції, в Росії вони саме в той час висувалися. Наприклад, на чолі історичної науки був поставлений ідеолог російського великодержавництва непартійний історик В. Греков, нагороджений за свої націоналістичні праці і боротьбу проти української історіографії трьома сталінськими преміями.

Про події тих часів сьогоднішній український діяч в УРСР, член КПУ і кандидат філософських наук, засуджений тепер за «антидержавну діяльність» Вячеслав Чорновіл, пише: «Спочатку з розгортанням колективізації виарештували частину інтелігенції (переважно сільської), що підтримувала УНР в часи революції, але згодом стала цілком лояльною до радянської влади і з радістю зустріла проголошену партією українізацію. Громадськість не важко було переконати у вині цих людей, пославшись на їх старі симпатії. Тоді ж розправилися з групою відомих вчених (Єфремов, Гермайзе та ін.), які, хоч і не приховували своїх опозиційних настроїв, ніякої організаційної боротьби проти радянської влади не вели, а для розвитку української культури зробили дуже багато. НКВД зфабрикувало СВУ (Спілку визволення України), обіцянками чи погрозами з учених (хоч і не всіх) витиснули зізнання і перевели відкритий процес над керівниками неіснуючої спілки...»³

Спущення в ділянці національно-культурного будівництва старанно маскувалося. Вживалися заходи до прискорення українізації. Саме у цей час було українізовано головну одеську газету «Известия», газету «Вечерний Киев» та інші. На всю УРСР залишалися неукраїнізованими тільки чотири газети: вечірня в Одесі і три в Донбасі, які теж були намічені до українізації. Українізація просувалася в найнепрístupніші закутки. Наприклад, українізація Чорноморського пароплавства, що обслуговувало усі (і не українські) порти Чорного моря, а також закордонне плавання. Українським кадрам КП(б)У впоювалася думка, що вони мають замінити старі розгромлені кадри українського культурного процесу і зробити його комуністичним. Саме після процесу СВУ відбувся у червні 1930 року XI з'їзд КП(б)У, на якому секретар ЦК С. Ко-

³ Лист В. Чорновола у газеті «Новий шлях» (Канада), 11. 11. 1967.

сіор говорив про успіхи українізації. Успішно була завершена українізація шкільництва, зросла українська преса й література. Тривав процес українізації робітництва. В апараті ЦК КП(б)У українці становили 43%, але в обласних апаратах питома кількість українців зменшилася. Процес СВУ, говорив Косіор, не протирічить національній політиці партії, бо то були старі націоналістичні кадри. КП(б)У повинна й далі продовжувати українізацію.⁴

Та курс сталінського ЦК ВКП(б) на централізацію й обмеження національно-культурного відродження поневолених народів посилювався невдачами колективізації. Як відомо, вона починалася в зернових районах, тобто в українському степу й заселених українцями Кубані, Поволжі, Північному Казахстані. Через те за невдачі колективізації Сталін винив українського селянина, а ідеологічно — українське національно-культурне відродження. У дійсності невдачі колективізації спричинив сам ЦК ВКП(б). Він виходив з абстрактної засади, що велике колгоспне виробництво повинне відразу давати більше товарного хліба, ніж дрібне індивідуальне. Вважалося, що досить виарештувати й вислати на Північ «куркулів», загнати решту селян у колгоспи — і вже відразу держава матиме більше товарного хліба для міст і для експорту за кордон. З закордонними фірмами були навіть укладені договори на більший вивіз хліба від майбутніх колгоспних урожаїв. Але на практиці насильницька колективізація виявилася хворобливим і руйнуючим сільське господарство процесом. Насамперед масові арешти «куркулів», тобто найдосвідченіших організаторів хліборобства, послабили кадри сільського господарства. Далі, українське селянство не могло довірити свою долю партійному начальству, яке до всього було чуже селянству ще й національно. Та й взагалі віддати засоби існування — коней, реманент, навіть усю худобу у чужі руки — на це психологічно не здібне було і саме партійне начальство, якби його поставити в становище селянства. Тому під час суцільної колективізації на селі зростав масовий опір їй. Селянство розглядало ТСОЗ'и (первісні форми колгоспів), як нове кріпацтво і кінець усякому добробутові. Розгорнувся запеклий опір колективізації. Люди винищували худобу, ламали реманент. Вигнані з дворів коні бродили по полю і гинули там. Багато колгоспів існувало тільки на папері. З горя селяни пропивали все своє добро. Тоді на селах України повелася була пісенька:

«Ой, горе тій чайці,
Горе тій небозі.
Пийте, люди, горілочку,
Поки ще не в СОЗ'і».

Суспільна колективізація, яка одночасно була і руйною у сільському господарстві, призвела до двох голодів на Укра-

⁴ С. Косіор, «За ленінську національну політику». Харків, 1930, стор. 3—16.

іні. Перший — влітку 1932 року, і другий — страшний голод 1933 року. Перший голод 1932 року виник від прорахунку ЦК ВКП(б), який вважав, що колгоспи мусять мати товарового хліба більше, ніж індивідуальні господарства. Тому на колективізоване село були накладені вищі пляни хлібозаготівель. Для виконання таких плянів хліба в селах не вистачало. Тоді стали забирати у колгоспів і колгоспників усі залишки. Так виник голод 1932 року. Він найбільше зачепив Правобережну Україну.

Цей голод переконав селянство, що немає сенсу збирати весь колгоспний урожай, однаково його заберуть. Люди збирали більше для власної потреби. Багато не скошеного або скошеного, але не зведеного збіжжя залишилося на полі. Тоді Сталін вирішив помститися українському «куркулеві». На урожай 1932 року були накладені пляни хлібозаготівель не з того, що було зібрано, і навіть не з того, що засіяно, а з того, що було заплановане засіяти. Тим часом через нестачу тягла, реманенту, насіння, через погану організацію праці у молодих ще колгоспах, нарешті, через страх колгоспників, що весь урожай у них заберуть, як забрали попереднього року, — через усе це засіяно було значно менше, ніж заплановано. А скошено й обмолочено ще менше. Хліб у великій частині пропав на полі. Та ЦК ВКП(б) вимагав здати хліб з площі, що повинна була бути засіяна за пляном. Колгоспи не могли виконати такі хлібозаготівлі. Тоді у них стали забирати усе, навіть і насіння. Забирали також у колгоспників збіжжя, картоплю й іншу городину. Проте на кінець 1932 року плян хлібозаготівель був виконаний тільки на 72%.⁵ Тим часом село масово пухло з голоду й вимирало.

Керівники КП(б)У Г. Петровський, В. Чубар, С. Косіор та інші вживали заходів, щоб відстояти перед Москвою менші пляни хлібозаготівель для України. Перед III конференцією КП(б)У, яка відбулася у липні 1932, члени політбюро ЦК КП(б)У об'їздили голодуючі райони України і збрали багатющий матеріал про стан у сільському господарстві, про насильство у колективізації, зловживання в хлібозаготівлях. Усе це було викладено на конференції КП(б)У. Та представники політбюро ЦК ВКП(б) В. Молотов і Л. Каганович, що були присутні на конференції, усю вину за невиконання плянів хлібозаготівель перекидали на ЦК КП(б)У. Вони поставили вимогу будь-що виконати пляни.⁶ Тоді ЦК КП(б)У почав перекладати вину на керівників районів. Взагалі районні організації КП(б)У дуже потерпіли в роки колективізації. У 1931 році і в першій половині 1932 року було змінено 80% секретарів райкомів КП(б)У.⁷ Під кінець 1932 і на початку 1933 року тиск на сільські райони посилювався. ЦК КП(б)У почав оголошувати списки голів колгоспів, директорів радгоспів,

⁵ «Вісті ВУЦВК», Харків, 26. 12. 1932.

⁶ «Правда», Москва, 14. 7. 1932.

⁷ «Правда», Москва, 7. 7. 1932.

уповноважених хлібозаготівель, яких виключали з партії та віддавали до суду. Потім почалися процеси над цілим керівництвом районів — над секретарями райпарткомів, головами райвиконкомів й іншими керівниками.

Але ЦК ВКП(б) не довіряв керівництву КП(б)У. 24 січня 1933 року було ухвалено таємну постанову ЦК ВКП(б) про Україну, яку донині повністю не оголошено. За тією постановою на Україну був посланий секретар ЦК ВКП(б) Павло Постишев. Формально він був призначений секретарем Харківського обкому і другим секретарем ЦК КП(б)У та членом політбюро, але фактично Постишев був необмеженим у правах намісником Сталіна на Україні. Генеральний секретар ЦК КП(б)У Косіор виконував вказівки Постишева. Весь ЦК КП(б)У тремтів перед ним. Постишев привіз з собою різні апарати: керівника ГПУ В. Балицького з цілим штабом чекістів. Балицький підпорядковувався тільки Постишеву. Постишев обсадив привезеними людьми апарат Харківського обкому. У новостворені політвідділи МТС та радгоспів він поставив присланих з Москви три тисячі керівних працівників. На роботу в районах України він спрямував 1 340 осіб. За десять місяців він змінив 237 секретарів райпарткомів із 525 усіх тодішніх районів УРСР. Коло 15 тисяч інших партійних працівників Постишев розсадив по районах України.⁸ У своїй роботі Постишев звітував тільки особисто перед Сталіном.

Про зміст постанови ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 можна судити з виступів Постишева, який часто посилався на цю постанову, а також на підставі конкретних подій на Україні, зв'язаних з приїздом Постишева. Більш відкрито говорив Постишев та інші керівники КП(б)У про цю постанову в частині сільського господарства. Але постанова ця пов'язувала прорив у сільському господарстві України з неправильною ніби національною політикою на Україні, з допущенням росту українського «буржуазного націоналізму». Тому постанова намічала удар у двох напрямках: по українському «куркулеві» (в дійсності по селянству України з метою підірвати голодом його біологічну силу) і по українському «буржуазному націоналізмові». Обидва ці завдання Постишев старанно виконував. Протягом січня-липня 1933 року він விடுத்து голодом кілька мільйонів населення України, переважно селянства. Хоча без хліба залишені були і більшість міст, переважно в неіндустріальних районах України (Полтава, Чернігів, Житомир, колишні повітові міста й містечка). У цих містах люди теж пухли й вмирали. У Полтаві, наприклад, пухли з голоду лікарі і, щоб врятуватися від смерті, лягали як хворі у своїх лікарнях. Бо хворим належало триста грамів хліба. Триста грамів належало також ув'язненим у тюрмах. Так що в'язні були у щасливішому становищі, ніж колгоспники, що виростили урожай 1932 року.

⁸ «Правда», 21 і 22. 11. 1933. Г. Костюк, «Україна в добу диктатури Сталіна» (рукопис), стор. 35—72.

За офіційною версією голоду 1933 року не існувало. Статистики голоду не оголошено. Але всім було відомо, що багато сіл на Україні зовсім спорожніло, ще більше сіл вимерло наполовину. Дуже багато населення розбіглося до міст, до РРФСР. Найбільше вимерло біднішого селянства, яке до останнього моменту сподівалося, що Сталін і партія врятує його.

Голод 1933 року дійсно підірвав біологічну силу українського народу, який за нормального розвитку мав би тепер (1968 рік) в УРСР не 46 мільйонів, а значно більше. Прикметне, що голод не зачепив сусідні з Україною області Росії, і пухлі українські селяни прикордонних з Росією сіл ходили туди міняти й купувати хліб. Бо голод був запланований у ЦК ВКП(б) спеціально для українців і організований в умовах дуже доброго урожаю 1932 року. Голод був організований і на Кубані, де вимерло дуже багато українського населення.

Друге завдання, вказане в постанові ЦК ВКП(б) 24. I. 1933, — розгром українського «буржуазного націоналізму», П. Постишев розпочав з удару по народному комісаріату освіти УРСР. Усунено наркома освіти Миколу Скрипника і замість нього призначено Володимира Затонського. Керівні кадри наркомосу були перечищені. Це означало кінець українізації. Дійсно, скоро по містах України почали переводити на російську мову багато українських шкіл, а при українських школах відкривалися російські класи. Відродилися по великих містах російські газети. Створено державні російські театри. З протесту проти арештів українських письменників, а також проти голоду застрелився 13. 5. 1933 Микола Хвильовий. 7. 7. 1933 застрелився зацькований Постишевим Микола Скрипник. У травні 1933 року уночі зник у Харкові пам'ятник українському поетові Василю Елланові (Блакитному). У минулому він був боротьбист, і знесення його пам'ятника означало, що Постишев поставив під підозру всіх виходнів з боротьбистської партії. У наступні пару років вони всі (за окремими винятками) були виарештувані. Були виарештувані також усі колишні члени УКП (Українська комуністична партія), а її колишній лідер Андрій Річицький (А. Пісоцький) був розстріляний.

У березні 1933 була розгромлена українська школа істориків-марксистів на чолі з Матвієм Яворським. Сам Яворський обґрунтував з марксистських позицій осібну від російської історію України. Його було ще у 1930 році зацьковано й вислано з України. Тепер Постишев наказав його знайти й судити всю його школу. Створений колись ЦК КП(б)У Інститут марксизму-ленінізму був визнаний шкідницьким і закритий. Пізніше була заборонена окрема історія КП(б)У, як також і окрема історія України. Усіх українських емігрантів, які у 1924 році повернулися на Україну (і з ними разом професор Михайло Грушевський), було виарештувано. Грушевський уже в 1931 році був висланий до Москви і працював там при Академії наук СРСР. У 1934 році йому зроблено дріб-

ну операцію, і він помер у загадкових обставинах. З Грушевського почалася доба несподіваного вимирання видатних, але небажаних Сталінові людей, як Максим Горький, Орджонікідзе, Кіров та інші.

18-22 листопада 1933 відбувся об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У, на якому Постишев демонстрував свої «успіхи» у сільському господарстві. Колгоспи, казав він на пленумі, зроблено більшовицькими, тобто підпорядковано політвідділам та ГПУ і тим самим остаточно ліквідовано кооперативні засади в колгоспах. На тому ж пленумі Постишев пов'язав невдачі у сільському господарстві з національним питанням. Він говорив: «Саме помилки й промахи, припущені КП(б)У у здійсненні національної політики партії, були однією з головних причин прориву 1931—32 років у сільському господарстві».⁹ Тобто українізація спричинилася до занепаду сільського господарства. У продиктованій Постишевим доповіді Косіора на цьому пленумі «Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні» було теж розкрито деякі моменти з таємної постанови ЦК ВКП(б) 24. 1. 1933. Доповідь Косіора стверджувала, що колоніальна відсталість України вже ліквідована, українська державність зміцнена. Українізація своє завдання виконала і може бути припинена. Націоналісти попролазили на провідні пости. КП(б)У прогавила, як контрреволюціонери з партійними квитками в кишені вели підривну роботу. На Україні головною небезпкою стає український націоналізм.¹⁰ Так були зревізовані постанови XII з'їзду РКП(б) про великодержавний шовінізм, як головну небезпеку, що викликає, як самооборону, і націоналізм поневоленої нації. Зревізовані були рішення XII з'їзду про підтримку партією національного відродження поневолених царською Росією народів. Це поневолення відродила Росія радянська.

Після таємної постанови ЦК ВКП(б) 24. I. 1933 розпочалася на Україні доба терору, головне проти українського «буржуазного націоналізму».

Терор здійснювало підпорядковане Постишеву ГПУ, що його очолював В. Балицький. Терор поширювався по всьому СРСР в міру невдач Сталіна з колективізацією. Формально колективізація перемогла. XVII з'їзд ВКП(б) у січні—лютому 1934 урочисто назвала себе «з'їздом переможців», та в дійсності це була організаційно-поліційна перемога, і для утримання колгоспів треба було посилювати апарат терору. Ця невдача колективізації викликала мовчазний опір і в самій ВКП(б). Щоб очиститися від ворогів, Сталін проголосив у грудні 1932 чистку партії. За цією чисткою з КП(б)У вичищено понад двадцять відсотків її складу. Та чистка Сталінові не вдалася. Старі більшовики, що керували чисткою, повичищали з партії безпринципний пристосуванський еле-

⁹ «Правда», 24. 11. 1933.

¹⁰ «Правда», 27. 11. 1933.

мент, який якраз потрібний був Сталінові як слухняне знаряддя у боротьбі з ідейними комуністами.

Тому на додаток до чистки була проведена ще неznана в партії «перевірка партійних документів», що являла собою таємну перевірку апаратом ГПУ біографій кожного члена партії. Сталін уже не довіряв комісіям для чистки, складеним із старих більшовиків. Перевірка партдокументів була в КП(б)У спрямована насамперед проти українців. На XII з'їзді КП(б)У, який відбувся у січні 1934 перед XVII з'їздом «переможців», із 75 членів ЦК КП(б)У, обраних у 1930 році, до нового ЦК переобрано тільки 38 осіб, хоча новий ЦК був збільшений до 115 осіб.¹¹ Це була теж чистка верхівки КП(б)У. Вичищення з партії означало і негайний арешт. Продовжувалися також масові арешти непартійної української інтелігенції. Арештованих обвинувачувано в терорі, шпигунстві, диверсіях, як агентів чужоземних розвідок. У поспіху ГПУ припускало помилки, які викривали штучність обвинувачень. Так вийшло, наприклад, з осудом групи української інтелігенції у грудні 1934. 1 грудня того року в Ленінграді було вбито найсильнішого після Сталіна апаратника ЦК ВКП(б) Сергія Кірова. (На XX з'їзді КПРС у 1956 році Хрущов недвозначно натякав, що Кірова убито з доручення Сталіна). На відплату за це вбивство розстріляно три групи «контрреволюціонерів»: в Ленінграді, Менську (білоруська група) і в УРСР (українська група). 18 грудня в пресі було оголошено вирок воєнної колегії верховного суду СРСР у місті Києві по справі терористів-білогвардійців. У присуді названо 37 українських письменників, політичних і культурних діячів комуністичного напрямку. Серед них письменники Влизько, Косинка, Фальківський, Крушельницький та інші. Усі вони друкувалися в пресі, усіх люди ще недавно знали й бачили на вулицях міст. Але в постанові воєнної колегії суду було сказано, що ці особи прибули до Радянського Союзу з-за кордону через Польщу і Румунію із зброєю, «маючи завдання здійснювати на території УРСР терористичні акти». За винятком 9 осіб, засуджених до ув'язнення, інших 28 осіб із цієї групи розстріляно.¹²

Зростаючий після усунення Скрипника у 1933 році терор на Україні досяг найвищої точки у 1937—38 роках під час так званої «ежовщини». Цей період між 1933 і 1937 роком характеризується на Україні масовим випіканням Постишевим—Балицьким різних контрреволюційних організацій. Ось головні з них:

1. Всеукраїнський есерівський центр, ніби зв'язаний з емігрантським центром українських есерів у Празі.
2. Українська військова організація (УВО) на чолі з Шумським і Максимовичем (колишнім секретарем ЦК КПЗУ).
3. Всеукраїнський боротьбистський центр, що мав би об'єднувати колишніх боротьбистів і укапістів (УКП).

¹¹ «Правда», 20, 22 і 24. 1. 1934.

¹² «Правда», 18. 12. 1934.

4. Блок українських націоналістичних партій (боротьбісти, укапісти, уесдеки, уесери, УВО).

5. Троцькістсько-націоналістичний терористичний блок.

6. Націоналістично-фашистська організація.

На згаданому XII з'їзді КП(б)У у січні 1934 Постишев докладно перелічував ці «контрреволюційні організації», спаровані у кабінетах ГПУ—НКВД.¹³ Для характеристики цих творив ГПУ—НКВД треба докладніше зупинитися на якійсь із цих «організацій», наприклад, — на «Всеукраїнському боротьбістському центрі». Протягом 1933 року відбувалися масові арешти колишніх боротьбістів й укапістів. Щоб прикрити розгром цих основних кадрів українського комунізму, у 1934 році було висунуто головою уряду УРСР колишнього боротьбіста Панаса Любченка (замість усунутого за опір голодові Власа Чубаря). В наркомос заступником Затонського було призначено колишнього боротьбіста Андрія Хвилю. Редактором центрального органу ЦК КП(б)У було поставлено теж боротьбіста Тодося Тарана. Залишилися ще на другорядних посадах окремі колишні боротьбісти. Але усі інші їхні товариші сиділи вже у в'язницях. У 1935 році Постишев виклав програму «Всеукраїнського боротьбістського центру», про яку ніби розповіли арештовані колишні боротьбісти. Вливаючися до КП(б)У, боротьбісти ставили завдання «вирвати Україну з рук більшовиків». Оточити керуючого українізацією Скрипника своїми людьми. Створити ще в КП(б)У підпільну боротьбістську організацію.

Нічого сенсаційного Постишев тут не розповів. Боротьбісти й укапісти не ховали, що вони йдуть до КП(б)У, щоб спрямувати її політику на користь національно-державного відродження України. Їх і приймали до КП(б)У для цього, оскільки в цій партії було замало українських сил. Але після розгрому українізації все, що вважалося нормальним і легальним, було раптом перетворене на контрреволюційну змову. Очевидно, що ніякої окремої організації в КП(б)У ні боротьбісти, ні укапісти не творили.¹⁴

Єжовський терор 1937—38 років являв собою державний і партійний переворот, бо у цьому терорі була винищена більшість легального радянського уряду і більшість ЦК ВКП(б), обраного на XVII з'їзді партії. Із 72 членів ЦК знищено 52 особи. До XVIII з'їзду партії (1939) дожило тільки 16 осіб.¹⁵ У КП(б)У розгром був ще страшніший: з 115 членів ЦК, обраних на XII її з'їзді (1934), було переобрано на XIII з'їзді у травні 1937 тільки 36 осіб. Інші були ліквідовані. Але це був тільки початок «єжовщини».¹⁶ XIII з'їзд КП(б)У обрав новий

¹³ «Правда», 24. 1. 1934.

¹⁴ Г. Костюк, цит. праця, стор. 287—302.

¹⁵ А. Авторханов, «Технология власти. Процесс образования КПСС». Мюнхен, 1959, стор. 253—255.

¹⁶ Всеволод Голуб, «Конспективный нарис истории КП(б)У». Мюнхен, 1957, стор. 77.

ЦК у кількості лише 62 осіб. На XIV з'їзді КП(б)У, який відбувся вже після «ежовщини», 13—18 червня 1938, з цих 62 членів ЦК попереднього складу до нового ЦК КП(б)У попала лише одна особа. Усі інші були знищені.¹⁷ Зникли члени політбюро ЦК КП(б)У: С. Косіор, Г. Петровський, В. Чубар, В. Затонський, П. Любченко, М. Попов, К. Сухомлин, Й. Якір, І. Шелехес, М. Хатаевич та інші. Зник і організатор терору та голоду на Україні Павло Постишев. З ним Сталін зробив те, що й з Єжовим (керівником терору по всьому СРСР): використав їх для кривавої розправи, щоб потім на обох перекласти вину.

Павло Постишев був більшовиком переходового типу — від старого професійного революціонера-підпільника до сучасного безпринципного бюрократа-кар'єриста. Він був фанатично відданий не так партії, як своєму хазяїнові Сталінові. Тому він так старанно виконував вказівки Сталіна про винищення відданих партії кадрів КП(б)У. У рабському прислужництві Сталінові Постишев не щадив умираючих з голоду мільйонів українських дітей, матерів, старих. Тут ним керувала ще й ворожість до українства. При цьому партійний апарат харківського обкому і ЦК КП(б)У пропагував проєкт відірвання від України південно-промислового району з Харковом на чолі і приєднання його до РРФСР.

Треба відзначити, що в організації голоду, в ліквідації української й українських кадрів Постишев був до певної міри жертвою власного партійного апарату. Цей апарат, підсунутий Постишеву Сталіном, навмисне добирався з безпринципних елементів українського містечка, перейнятих ненавистю до України. Для розправи з українським селянством і українськими комуністами Сталінові потрібний був саме такий безпринципний елемент. Цей елемент був Сталіном використаний для розправи з троцькістами й бухарінцями. Тепер Сталін з Постишевим зібрали цей елемент для розправи з українським народом. Пізніше Сталін винищив і цих людей, але посіяв по всьому СРСР отруйне зілля антисемітизму.

Голод 1933 року вплинув і на самого Постишева. Він почав розуміти, що йому судилося стати найбільшим в історії людства злочинцем. Сталін запхнув Постишева у лікарню, а потім непомітно ліквідував.

У січні 1938, після винищення усього складу політбюро ЦК КП(б)У і уряду УРСР, Сталін послав на Україну першим секретарем ЦК КП(б)У свого вірного соратника Нікіту Хрущова. У цей час ВКП(б) гарячково готувалася до війни, яка насувалася на Радянський Союз великою мірою в наслідок перелічених вище подій тридцятих років.

¹⁷ Там таки, стор. 81.

Небувалий 1968: Україна справді на міжнародному форумі

Ростислав Л. Хомяк

Останнім часом в Українській РСР стало модою писати і промовляти про Україну «на міжнародній арені». Такі офіційні особи, як Петро Шелест, Володимир Щербицький, Дмитро Білококос, а за ними й автори книжок та статей часто-густо впадають в самогіпнозу, переконуючи себе, що Українська РСР вже понад два десятки років грає важливу роллю на тій умовній «арені». Перший крок (згідно з сучасними радянськими джерелами) був зроблений у лютому 1944, коли уряд УРСР одержав право справити собі портфель народного комісаріату закордонних справ. Рік пізніше, на Ялтинській конференції Сталін (у радянських джерелах — «делегатія СРСР») виборив для УРСР місце в Організації Об'єднаних Націй, і так почалися виступи на «арені». («Українська РСР є членом близько 70 світових і регіональних міжнародних організацій, комітетів, комісій», — улюблене речення в промовах про «арену»).

Для тих, хто без гіпнози дивиться на «міжнародну арену», ясно, що Україна там схована у карнаваловій постаті з пап'ємаше з написом: «Зроблене в СРСР».

Але 1968 року Україна справді виступила на світовий форум. І вивели її туди особи без міністерських портфелів (і заробітних платень), без керівних партійних постів, без автомобілів з спеціальними дипломатичними привілеями. Зате громадська думка в Лондоні і в Нью-Йорку, в Парижі і в Торонто, в Цюріху і в Монтреалі, в Римі й у Вашингтоні, в Бомбеї і в повіті Орендж (штат Каліфорнія) краще поінформована про Україну, ніж будь-коли від 1944 року. Більше того, у великій мірі власне завдяки тим неофіційним особам прізвище, наприклад, Петра Шелеста, яке до того часу було не більш відоме у світі, ніж прізвище президента африканської республіки Дагомеї, почало часто з'являтися у світовій пресі, і то в таких газетах, тиражі яких обраховуються мільйонами.

Цими неофіційними дипломатами чи радше ефективними «паблік рілейшенс мен-ами» для України стали в першій мірі Вячеслав Чорновіл та Іван Дзюба. Але не тільки вони. Їм на допомогу прийшли молоді інтелектуалісти, які стали на оборону рівних прав — для себе і для своїх співвітчизників; їм допомогли також органи безпеки і судівництво УРСР, в яких уява так слабо розвинена, що вони тільки вміють вдаватися до терору як засобу, що розв'язує, мовляв, усі проблеми; їм допомогла «Програма дії» Чехо-Словацької компартії, бо міжнародні політичні спостережники раптом почали пильніше приглядатися до карти Європи і зауважили, що на сході Чехо-Словачина має спільний кордон з Українською РСР; їм також допомогли канадські комуністи, які вирішили особисто переконатися, чому ті «буржуазні націоналісти» вічно нарікають; врешті, допомогли їм ті ж таки «буржуазні націоналісти», насправді такі самі українці, як і вони, що живуть (а деякі й народилися) поза кордонами батьківщини.

Рік 1968 був роком Чехо-Словащини. Він був також роком Біяфрі (чи, як дехто воліє казати, — східньої частини Нігерії). Організація Об'єднаних Націй визнала 1968 рік роком прав людини, і хоч ще на початку року між великодержавами в ООН дійшло до «джентлменської угоди» про селективний підхід до цього питання: ви мовчіть про наших людей, а ми будемо мовчати про ваших, зате будемо усі згадувати тих і тих, — попри джентлменські угоди і бажання великодержав в ООН, питання прав українців вийшло на поверхню. Про це заговорила багато більше, ніж будь-коли, світова преса. і таким чином 1968 рік був деякою мірою також роком України.

Правда, ще перед початком цього року в західній пресі появилися вістки про становище на Україні (підпал бібліотеки АН УРСР у Києві — справа Погружальського, самовбивство вогнем у Москві Миколи Дідика, демонстрації студентів Києва під пам'ятником Шевченкові, вістки про арешти діячів культури). Усі ці вістки були скупі на факти або появлялися спорадично. Таким чином вони губилися і не викликали особливої цікавості в редакторів пресових агентств і газет.

Одно з більших пресових агентств у світі — американське Асошіейтед Прес (АП) — пересилає кожного дня усіма своїми лініями і службами близько трьох мільйонів слів. АП передає вістки з усіх кінців світу, розуміється, не про всі події, що сталися у світі того дня. Тобто вістки конкурують між собою за місце між цими трьома мільйонами слів. Подібна ситуація існує і в інших міжнародних чи регіональних пресових агентствах. Щоб дістатися «на дрого» (або на «телетайпи»), вістка мусить бути цікава, свіжа, певна — принаймні вона мусить такою здаватися редакторові пресового агентства, який працює під великим тиском часу. Але навіть якщо вістка піде «на дрого», — це ще не значить, що її надрукують у газеті або прочитають перед мікрофоном. Тут знову редактори газет, радіо і телевізійних станцій вибирають те, що вони вважають цікавим з усіх вісток пресових агентств.

Часто вістки йдуть трохи інакшим шляхом. Важлива новина в одній газеті дає поштовх іншим газетам та пресовим агентствам публікувати цю і споріднені з нею новини, статті, репортажі. Одна з таких новинкарських лявін почалася 6 січня 1968 в Торонто (Канада). Газета «Телеграм» вийшла з першосторінковою статтею Пітера Вортінгтона, з «шапкою» на ширину цілої сторінки, і світ почав довідуватися про сміливого українського журналіста Вячеслава Чорновола. Ще заки усі читачі в Торонто прочитали цю вістку у своїх примірниках газети, редактори інших газет, далеко від Торонто, вже мали її на своїх «телетайпах».

Але — чому Чорновіл?

Інтелектуальне шумування в Радянському Союзі знаходить відгук останнім часом у західній пресі. У більшості випадків ці вістки походять з Москви, часом з Ленінграду, бо там бувають кореспонденти. Вістки з національних республік майже не доходять, а західні журналісти, акредитовані в СРСР, часто-густо знають менше про те, що діється поза Москвою, ніж їхні редакції за кордоном. (Про труднощі перевірки інформацій з союзних республік писав між іншим Пітер Гровс з «Нью-Йорк Таймс», про що мова далі). Тому, наприклад, вістки з України звичайно надходять запізно, вони неповні, їх важко перевірити.

Документи, що їх зібрав Вячеслав Чорновіл, відрізнялися тим, що вони були повні фактів (не тільки імена арештованих, але й їхні адреси) і писані холодно, присутньо, без бомбастичної фразеології (бож факти, які б'ють громами, зайво описувати «громовими» фразами). Правда, документи Чорновола дійшли до англомовного читача трохи пізно; читачі «Сучасности» чи «Нового Шляху» вже знали про Чорновола дватри місяці раніше, ніж читачі газети «Телеграм».

Але коли англомовний рукопис документів Чорновола попав у руки Пітера Вортінгтона, стало відомо, що Вячеслав Чорновіл засуджений, і це дало йому нагоду написати репортаж, який відразу звертає на себе увагу західнього редактора: тема — журналіст у тюрмі. І, крім цього, мова йде про радянського журналіста в радянській тюрмі. Це зовсім новий елемент у тематиці про шумування в СРСР. Чому він у тюрмі? За своє писання — таке, яке у Сполучених Штатах чи Канаді поставило б його в ряди кандидатів на здобуття премії Пуліцера. Журналіст Чорновіл виступив проти беззаконня судівництва у своїй країні і за це був покараний тим же судівництвом.

Стаття Вортінгтона появилася в «Телеграм» 6 січня 1968. Цього самого дня ввечері найбільша багатотиражка у США (два з половиною мільйони примірників) — нью-йоркський «Дейлі-Ньюз», з датою 7 січня, вже мала на своїх сторінках вістку про Чорновола, подаючи як джерело інформації торонтську «Телеграм».

Таким чином, стаття Пітера Вортінгтона почала ряд статей про становище на Україні. Україна справді вийшла

на оту «міжнародну арену», і нею почала цікавитися світова преса.

Далі слідує перегляд вісток і статей про Україну, що появилися в цьому небувалому 1968 році. Це ні в якому разі не все, що появилося про Україну від січня. Навіть коли я писав цей огляд, вже і так товста течка поповнювалася новими вирізками. Вибрані тут відгуки преси мають на меті показати, як місяць за місяцем розвивалася справа України у світовій громадській думці.

СІЧЕНЬ

6. I. — Вже згадана стаття в торонтській газеті «Телеграм».

7. I. — З цією датою, але вже ввечорі 6 січня появилася вістка на три шпальти в нью-йоркській газеті «Дейлі-Ньюз».

8. I. — У ранковому виданні торонтської «Телеграм» появилася наступна стаття Пітера Вортінгтона під заголовком: «З радянської тюрми — нове значення слова *відвага*». Тут, знову ж черпаючи інформації з документів, що їх зібрав Вячеслав Чорновоіл, Вортінгтон описав справу Святослава Караванського, котрого він назвав «одним з тих рідкісних осіб, яких не можуть зломити чи навіть нагнути ці майстри від ламання людського опору — КГБ, радянська таємна поліція». Стаття ілюстрована двома знятками: Караванського і державного прокурора СРСР Романа Руденка. У вечірньому виданні цієї газети появилася поширена стаття про Караванського. Додаткові інформації включали його клопотання в справі інших політ'язнів, у тому числі членів Української Повстанської Армії, які відсиджують 25-річне ув'язнення.

11. I. — Торонтська «Телеграм» принесла своїм читачам ще одну статтю Пітера Вортінгтона, побудовану на документах Чорновола. У ній, на половині газетної сторінки, цей публіцист описав «злочини» Михайла Масютка, Михайла Гориня, Панаса Заливахи, Дмитра Іващенко. Він також коротко згадав інших засуджених і їхні професії та термін ув'язнення. На початку статті Вортінгтон пригадав, що Об'єднані Нації визнали нинішній рік роком прав людини, а в той час українські діячі культури сидять у виправно-трудових таборах нібито за ширення антирадянської пропаганди.

13. I. — Італійський пресовий бюлетень агентства «Діес» з Риму надрукував вістку про «арешт українського журналіста» Вячеслава Чорновола, який написав лист з протестом проти арештів українських інтелектуалістів до першого секретаря ЦК КП України Петра Шелеста. Агентство «Діес» подало, що джерелом цієї інформації є Дослідне і видавниче об'єднання «Пролог», з Нью-Йорку.

11. I. — Швейцарська газета «Ное Цюрхер Цайтунг», що її в журналістичних колах вважають одною з десятка найкращих

щик газет у світі, принесла вістку про те, що з України на Захід дійшов рукопис «білої книги», в якій зібрані документи про арешти і суди над студентами, письменниками, художниками і робітниками. «Уся „біла книга” написана 29-річним журналістом, працівником київської та львівської преси і телебачення Вячеславом Чорноволом». У вістці також подано, коли і де відбулися суди, що засуджені відбувають кару у віддаленій на тисячі кілометрів Мордовській Автономній Республіці.

15. I. — «Ді Нью Лідер», лівий американський журнал, який свого часу друкував Мілована Джіласа, Михайла Михайлова, а в серпні 1964 подав повний запис розправи над Йосифом Бродським у ленінградському суді, в цьому числі опублікував «Клопотання Святослава Йосиповича Караванського до Ради Національностей СРСР». Крім тексту клопотання в англійському перекладі, редакція подала довідку про її автора, а в передовій цього числа написано між іншим таке: «Це потрясаючий обвинувальний акт чисельних дискримінаційних заходів проти національних меншин, що його зладив філолог, поет, перекладач і журналіст з Одеси, Святослав Йосипович Караванський».

17-18. I. — З цією датою італійська газета «Іль джорнале д'Італія» помістила огляд під «триповерховою» шапкою на ширині чотирьох шпальт про арешти українських інтелектуалістів. Цей огляд зроблений на підставі інформацій, що їх зібрав Вячеслав Чорновіл, «який у ролі кореспондента київського радіо . . . був присутній на процесах проти українських діячів культури в Києві й у Львові 1966 року». В огляді подані інформації про засуджених і уривки з листа Чорновола до першого секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста.

ЛЮТИЙ

4. II. — Газета «Буллетін», що виходить у Філядельфії (штат Пенсільванія), помістила статтю публіцистки Ідіт Керміт Рузвелт п. з. «Міт про „злагіднений” Радянський Союз. Кремлівська заборона основних свобод продовжується». (Ідіт Керміт Рузвелт пише статті для пресової служби, і вони появляються в десятках американських щоденників, у тому числі й у філядельфійському «Буллетін»). У цій статті вона написала про відновлення тиску на діячів культури після останньої відлиги і згадала, як один з прикладів, документи Вячеслава Чорновола.

3-4. II. — Мюнхенська «Зюддойче Цайтунг» помістила статтю, що її написала Ванда Бронська-Пампук, постійний робітник цієї газети. Стаття починалася з того, що московський процес Юрія Галанскова і Александра Гінзбурга в січні 1968 року не був перший у Радянському Союзі. Далі, називаючи книжку «Лихо з розуму» та її автора, «львівського журналіста» Вячеслава Чорновола, авторка статті подала інформації

про арешти на Україні. Вона згадала також давніші арешти українських юристів, називаючи імена Івана Кандиби і Левака Лук'яненка. Між іншим, авторка твердить, що документи з України привезли канадські комуністи, які вважали, що домагання, висунені молодими діячами культури на Україні, зовсім законні.

7. II. — Канадські комуністи знову з'явилися в пресі; цим разом у довшому репортажі Пітера Вортінгтона в торонтській газеті «Телеграм». Автор репортажу подав огляд звіту спеціально висланої на Україну делегації канадської компартії. Членство цієї компартії на 50 відсотків українське, що й віддзеркалював склад делегації: Юрій Соломон, Тоні Білецький, Білл Росс, Петро Кравчук, Василь Гарасим, і на чолі їх — «старий більшовик» канадських марксистів Тім Бак. Звіт появився друком англійською мовою в партійному органі «Вю-пойнт» і українською — в тижневику «Життя і слово». Пітер Вортінгтон у своєму репортажі зазначив, що звіт потряс компартію, яка на протязі свого 47-річного існування завжди покрипацькому притримувалася кремлівської лінії.

Цього самого дня престижева лондонська газета «Таймс» помістила велику статтю групи своїх репортерів п. з. «Як КГБ все ще тримає Україну. Журналіст засланий до табоу праці за його виступ проти беззаконня». Тут у деталях переповіджена справа Чорновола і його документи, описані кагєбівські засоби слідства і терору, згадані імена в'язнів і місця їх заслання. Разом з статтею вперше появилось друком на заході фото Вячеслава Чорновола.

8. II. — Газета «Нью-Йорк Таймс» помістила подібну статтю свого лондонського кореспондента, який посилався на статтю в лондонському «Таймсі».

Таким чином «Таймси» Лондону і Нью-Йорку заговорили про Україну, про українських політичних в'язнів і насамперед про Вячеслава Чорновола майже одночасно. Але на цьому не скінчилося.

9. II. — Наступного дня «Нью-Йорк Таймс» опублікував статтю свого вашінгтонського кореспондента Пітера Гровса (який був кореспондентом у Москві в той час, коли на Україні відбувалися арешти) про значення документів Чорновола, а поруч цієї статті газета надрукувала уривки з цих документів: про таємні суди і лист Вячеслава Чорновола до Петра Шелеста. Між іншим у своїй статті Пітер Гровс написав, що до західних кореспондентів у Москві доходили чутки про арешти на Україні, але коли ці кореспонденти звернулися з запитом до офіційних осіб у Києві, ті чутки заперечили.

Також без перебільшення можна ствердити, що стаття й уривки з документів, мабуть, уперше у Сполучених Штатах познайомили громадськість з Петром Шелестом. До того часу «громадянин число один» Української РСР був не більше відомий, ніж найвидатніша особа одної з нових африканських країн. З точки зору «паблісіті» — що таке важливе

YOUTH
CLUB

Soviet Gave Linked to Fear Of Revolution by Ukrainians

The Soviet government has linked the fear of a revolution by Ukrainians to the recent... [text continues]

PARTY IN UKRAINE Protest by Crimean Tatars Reported in Moscow

ASSAULT PROTEST... [text continues]

Between the Lines Soviets Are Holding 250,000 Prisoners

Focus on Russian Labor Camps Unvisited in U. S.

... [text continues] ...

The Weekend Telegram

Exclusive Book smuggled from U.S.

New Russian inj

... [text continues] ...

KGB Cracks Intellectuals

Book Indicts Red Persecutors

... [text continues] ...

Ukraine, a voice of a

Der Geheimdienst hält am Terror fest

... [text continues] ...

K.G.B. Is Said to Harass Ukrainian Intellectuals

... [text continues] ...

How KGB still keeps a

**Journalist sent
to labour camp
for his outcry
against injustice**

... [text continues] ...

papers reveal Soviet injustice in the Ukraine

... [text continues] ...

... [text continues] ...

... [text continues] ...

From a Soviet prison, new meaning for t

... [text continues] ...

Zwangarbeit als Lohn für selbständiges Denken

Auch in der Ukraine wird die Selbsttätigkeit durch Zwangsarbeit und die Notwendigkeit der... [text continues]

mainstream
I've been in prison 20 years—without trial

By Peter H. Rabinovitch
Special Staff Reporter
The New York Times
A former Soviet spy who has spent 20 years in prison without trial, a Ukrainian writer has become a symbol of the struggle for freedom in the Soviet Union.

The Ukrainian writer has become a symbol of the struggle for freedom in the Soviet Union. He has spent 20 years in prison without trial.

Another smuggled document
The Ukrainian writer the Russians dare not subdue

The USSR, the source of the document, says the writer is a former spy who has spent 20 years in prison without trial.

KGB Crackdown On Intellectuals Increases

Intellectuals in the Soviet Union are being persecuted more severely than ever before, according to a new report.

the Ukraine, a voice of anguish cries for redress

A former Soviet spy who has spent 20 years in prison without trial, a Ukrainian writer has become a symbol of the struggle for freedom in the Soviet Union.

KGB turns the clock back to Stalin

The KGB has turned the clock back to Stalin, according to a new report.

Der Geheimdienst hält am Terror fest

The secret police continues to hold on to terror, according to a new report.

K.G.B. is Said to Harass Ukrainian Intellectuals

The KGB is said to harass Ukrainian intellectuals, according to a new report.

3 EDITORIAL Sunday Star-Ledger FINANCIAL

Enslaved Ukraine
Smuggled documents bare Soviet suppression

Smuggled documents bear witness to the suppression of Ukrainian intellectuals in the Soviet Union.

TOPICS
The Chernovil Papers

The Chernovil Papers reveal the inner workings of the KGB.

KGB still keeps a grip on the Ukraine

camp entry injustice

The KGB still keeps a grip on the Ukraine, according to a new report.

ALTRI ALTA DALL'ESTERO
Altri intellettuali arrestati in Ucraina

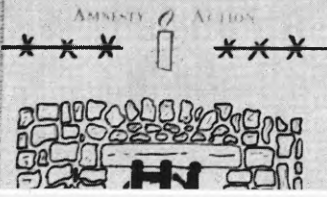
Altri intellettuali sono stati arrestati in Ucraina, secondo un nuovo rapporto.

Les prisonniers oubliés

Les prisonniers oubliés de la guerre d'Ukraine.

Excerpts From Documents on Ukrainian Trials

Excerpts from documents on Ukrainian trials reveal the extent of the KGB's repression.

для усіх політиків (а Петро Юхимович чейже політик!) — перший секретар ЦК КПУ багато зобов'язаний журналістові Чорноволові. З того часу особливо у зв'язку з Чехо-Словацькою, ім'я Петра Шелеста появлялося частіше в західній пресі. Але першим «паблік рілейшенс мен-ом» Шелеста треба вважати таки Чорновола.

10. II. — Знову «Н.-Й. Таймс»: цим разом передова п. з. «Шумування на Україні». У цій статті редакція газети звернула увагу на відновлення терору проти інтелектуалістів не тільки в Москві, але й в інших частинах СРСР. «Але важливий елемент відрізняє наступ терору на Україні від того, що в Москві», — написано в передовій, а далі вияснено, що українці змушені відвоювати не тільки особисті свободи, але й національні права. «У великих українських містах, як Київ, Харків і Одеса, українські мова і культура знаходяться в ролі бідних родичів супроти російської мови і культури».

Того ж дня паризький «Ле Монд» помістив статтю Бернара Ферона про «забутих в'язнів». Базуючися на документах Чорновола, він написав, що Синявський, Даніель, Гінзбург, Галянсков та їхні товариші не єдині арештовані інтелектуалісти в Радянському Союзі, і далі описав суди на Україні 1966 року.

11. II. — Едвард Кренкшов, постійний спостережник політики СРСР лондонської газети «Обсервер», у своїй статті ствердив поворот до сталінізму в Радянському Союзі. На підтвердження своєї думки він описав «справу молодого українського журналіста» Вячеслава Чорновола.

16. II. — Монреальський щоденник «Газет» присвятив цілу свою так звану «оп-ед»-сторінку (наступна сторінка після тієї, що з передовицями) справі національної політики на Україні. Сюди ввійшли: стаття штатного робітника газети Дейвіда Вотерса про документи Чорновола; стаття мешканця Монреалю Романа Рахманного, автора статей, що їх агенти КГБ знайшли в квартирах арештованих діячів культури, — з виясненням, чому арештовані поділяли погляди некоммуністичного публіциста; стаття про подорож делегації канадської компартії на Україну (це та стаття, що її публікувала торонтська «Телеграм» від 7 лютого, і її пресове агентство «Телеграм» розіслано своїм відборцям); крім цього, на сторінці, в рамках, була 62 стаття Кримінального кодексу УРСР (про антирадянську пропаганду), стаття з конституції СРСР про чотири свободи і цитата радянського радіо про «підривну ідеологічну роботу імперіалістів».

17. II. — «Канадський комуніст атакує русифікацію» — з таким заголовком на першій сторінці вийшла того дня торонтська газета «Телеграм». Тут Пітер Вортінгтон написав про появу в Торонто англійської книжки «Освіта в Радянській Україні», що її написав канадський українець-комуніст Іван Коляска. Таким чином «свій» комуніст підтвердив канадцям, — на підставі особистих дослідів як студент Вищої партійної

школи в Києві, — що діячі культури на Україні мали причини бунтуватися.

20. II. — «Нью-Йорк Таймс» приніс вістку, що її подав московський кореспондент цієї газети Генрі Камм про те, що шеф компартії України Петро Шелест засудив український націоналізм, виступаючи з промовою в Києві. Як уже згадувалося вище, головну «паблісіті» Шелестові зробив Вячеслав Чорновіл: принаймні він звернув увагу цього американського кореспондента на особу першого секретаря, бо, прочитавши в газеті «Правда» про виступ Шелеста, Генрі Камм уже знав, про кого мова. Пишучи репортаж для «Таймсу», він нагадав, що «радянський журналіст Вячеслав Чорновіл» писав листа протесту до Петра Шелеста в справі судів над українськими діячами культури.

23. II. — Англійський журнал «Нью-Стейтсмен» помістив огляд Габрієля Лорінца про документи, що їх зібрав «29-річний телевізійний журналіст» Вячеслав Чорновіл.

24. II. — Газета «Марч оф ді Нейшен», яка виходить у Бомбеї (Індія), подала довшу вістку про арешти і суди, яка починалася: «Вячеслав Чорновіл, відважний радянський журналіст, став найновішою жертвою кагебівського тиску проти інтелектуалістів. Минулого листопада цього офіційного репортера телебачення засудили на три роки тяжкої праці за те, що він посмів звітувати про таємні суди над 15 або й більше українськими письменниками, учителями і науковцями». Далі йшли інформації про арешти на підставі документів Чорновола.

Б Е Р Е З Е Н Ь

1. III. — Найбільша жидівська газета в Канаді — «Кенедіян Джуїш Ньюз» — помістила коротку вістку про те, що багато канадських комуністів українського і жидівського походження залишають партію під впливом вісток про арешти на Україні і негативний звіт канадської компартії про становище в УРСР.

10. III. — Американські і канадські газети — від міста Ньюарк, штат Нью-Джерзі, до повіту Орендж у штаті Каліфорнія, — які використовують матеріали пресового агентства «Норт Американ Ньюз Аллаянс» (НАНА), помістили першу з шести статей про Україну, базованих в основному на документах Чорновола. Автором статей був головний кореспондент НАНА Сід Голдберг.

13. III. — Пітер Вортінгтон у торонтській «Телеграм» помістив першу з двох статей про Івана Дзюбу «українського письменника, котрого росіяни бояться приборкати». У цій статті Вортінгтон в основному написав, хто такий Іван Дзюба, автор «докладно документованого і переконливого трактату» «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

14. III. — У другій статті Вортінгтон зробив огляд праці Івана Дзюби, якого він називає «українським патріотом, не антирадянцем і не антикомуністом», а людиною, що «тільки хоче боронити свою українську національність, культуру і спадщину».

16 і 18. III — Польська газета «Нови свят», що виходить у Нью-Йорку, надрукувала статтю в двох частинах з підписом Казімержа Трембіцького про радянський тиск на Україну. Джерелами інформації для автора були статті в «Нью-Йорк Таймс» і лондонському «Таймс» про документи Чорновола.

18. III. — «Ю. С. Ньюз енд Ворлд Ріпорт» (американський тижневий журнал) у своїй частині «Ворлдграм» (телеграми з столиць світу) згадав арешти і таємні суди над українськими письменниками, науковцями, учителями.

19. III. — Газета «Монтреаль Стар» помістила репортаж Романа Рахманного про заходи українських діячів культури (Караванського, Дзюби) для висвітлення дискримінаційної політики радянського керівництва супроти жидів, молдаван, татар, білорусів та балтицьких народів. В основному це інформації з документів Чорновола, що автор і зазначив у репортажі. Р. Рахманний знайшов цікавий підхід для оформлення свого огляду. Він пов'язав його з конференцією 66 компартій світу у Будапешті і з тим, що радянські громадяни зверталися до учасників конференції за допомогою в справі арештів в СРСР.

К В І Т Е Н Ь

12. IV. — В англійському журналі «Спектейтор» появилася огляд доброго знавця Радянського Союзу Тібора Самуелі. Це був опис сучасних радянських концентраційних таборів на матеріалах «Репортажу з заповідника Берії», що його автором є Валентин Мороз. «Від появи української білої книги, що її оформив відважний журналіст Вячеслав Чорновіл коштом своєї свободи, — писав Самуелі, — багато нових інформацій дійшло на Захід». Тут він назвав «Репортаж...» як цікавішу з інформацій і зробив огляд «Репортажу...».

17. IV. — Бостонський «Крістіян Саєнс Монітор» називають «газетою редакторів, бо, крім звичайних читачів, її читають редактори газет різних країн світу. Цього дня її постійний експерт від Радянського Союзу Пол Вол помістив статтю про українське самостійництво від Переяславської угоди до нинішнього дня. Тут коротко, але точно вияснено питання з історії і національної політики України.

Українцям поза межами батьківщини, яким часто доводиться писати листи до редакцій з виясненням, що Україна це не «Рашія» (Росія), треба мати цю статтю під рукою і, замість листів, висилати фотокопії статті Пола Вола. Це безумовно буде більш ефективно!

27. IV. — Продовжуючи свою серію статей про українських політ'язнів, Пітер Вортінгтон помістив у торонтсь-

кій «Телеграм» статтю п. з. «Я вже 20 років у тюрмі — без суду»: про адвоката Володимира Горбового, колишнього оборонця Степана Бандери. Ця стаття появилася у зв'язку з Тегранською конференцією ОН з приводу Міжнародного року прав людини.

28. IV. — Цього дня українські поселенці у США з'їхалися до Вашингтону на маніфестацію проти арештів діячів культури на Україні. Газета «Вошінгтон Пост» (так, це та, що «вороже ставиться до українців») надрукувала передову — «Справа України», в якій редакція з нагоди маніфестації згадала «зворушливі документи, в яких українці описують інтелектуальні і національні аспекти їхньої боротьби... проти культурного гніту Москви, незаконних арештів, тюремних злиднів».

Т Р А В Е Н Ь

4. V. — «Нью-Йорк Таймс» помістив вістку свого московського кореспондента Реймонда Андерсона про те, що в Києві почалася кампанія проти 126 діячів культури на Україні, які підписали лист протесту до радянських властей проти арештів і вивозів їхніх колег. Між іншим у жовтні цього року Андерсон виїхав з Москви на відпустку до Західної Європи, і радянський уряд відмовився відновити йому візу на поворот за писання «наклепів проти Радянського Союзу». Відколи в СРСР перестали цензурувати кореспонденції закордонних журналістів, радянський уряд почав вживати візи як засіб контролю над свободою інформації. Андерсон також писав про суди і демонстрації інтелігенції в Москві.

30. V. — Американський ліберальний журнал «Ріпортер» опублікував статтю Тібора Самуелі про Україну, яка починалася так: «Хоч Україна є другою найбільшою країною в Європі, після самої Російської Радянської Республіки, має точно визначені кордони, національну мову й історичну традицію, — вона навіть славиться цими найвищими атрибутами модерної державности: національним прапором, національним гімном і місцем в Об'єднаних Націях — проте мало хто на Заході вважає її державою. Причиною цього є те, що Україна, попри свій зовнішній вигляд, насправді зовсім не є державою, а курйозом — „союзною республікою” СРСР. Іншими словами, вона є територіяльною одиницею останньої з великих колоніальних імперій».

Далі на чотирьох сторінках журналу Тібор Самуелі переповів історію УРСР, згадав підпільну боротьбу сорокових і початку п'ятдесятих років і проаналізував найновіше інтелектуальне шумування на підставі документів з України (від програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС) до писань Вячеслава Чорновола, Валентина Мороза й Івана Дзюби).

29. VI. — У лондонській газеті «Дейлі Телеграф» появилася стаття Дейвіда Флойда про політику Москви на Україні. Автор базувався на книжці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» «Віднині, — писав Флойд, — ніхто на Заході не матиме виправдання бути непоінформованим ні про те, як далеко зайшов процес русифікації в західніх частинах Радянського Союзу, ні про силу опору цьому процесові принаймні на Україні». Тут він згадав про появу книжки Івана Дзюби в англійському перекладі, називаючи її «майстерним прикладом політичного писання, який не може не зворушити зацікавлену особу».

ЛИПЕНЬ

13. VII. — Московський кореспондент газети «Крішціан Саенс Монітор» Такаші Ока присвятив свою кореспонденцію цього дня Петрові Шелесту у зв'язку з двома недавніми виступами першого секретаря ЦК КПУ. Такаші Ока звернув увагу на те, що Шелест виступав як речник радянської сторони в «дебатах» з чехо-словацькими «товаришами». Виступи П. Ю. Шелеста були пов'язані з півстоліттям КП України, і у своїй кореспонденції американський журналіст також навів цитати з виступів «Українського лідера» про ролі України в Радянському Союзі.

14. VII. — «Лібералізаційні вітри з Чехо-Словаччини подули на Радянську Україну», писав у «Нью-Йорк Таймс» Реймонд Андерсон з Москви. Він згадав, що Петро Шелест полетів як член радянської делегації на конференцію до Варшави (у справі Чехо-Словаччини), і додав: «Українська республіка, з своєю історією націоналістичних почувань, вважається більш схильною до ліберальних впливів з сусідньої Чехо-Словаччини, ніж будь-яка інша радянська республіка». Відтак Андерсон писав про виступ «шефа компартії в Києві, українській столиці», Олександра Ботвина, у справі роману Олеся Гончара «Собор» і про лист протесту поверх сотні українських діячів культури.

16. VII. — Редактор дуже популярного на Україні журналу «закордонних справ» по літературі «Всесвіту», Олексій Полторацький, врешті вияснив читачам «Літературної України», хто такі отой «колишній інспектор по реклямі» Вячеслав Чорновіл та старий шпигун румунської розвідки Святослав Караванський і чому вони засуджені. Можна тільки дивуватися з журналістичної оперативності редактора Полторацького, який аж у липні 1968 року поінформував читачів на Україні про те, що читачі в Індії знали вже в лютому. Хібащо Полторацький (він же й письменник) збирався писати роман про українського Джеймса Бонда, а вийшла ніби стаття.

25. VII. — «Уол Стріт Джурнал» помістив репортаж свого кореспондента Рея Вікера з Праги про становище в Чехо-Словаччині. При тому, звертаючися до подій в СРСР, він згадав про арешти на Україні. (На цьому місці треба подати довідку: «Уол Стріт Джурнал» високооперативна газета, котру заснували і постійно ведуть журналісти, а не бізнесмени. У головному ця газета цікавиться економікою, але також у великій мірі й політикою).

СЕРПЕНЬ

Журнал організації «Амнесті Інтернешенал» у Сполучених Штатах «Амнесті Екшен» вийшов з новаторською обкладинкою: тюремне вікно з ґратами; папір довкруги ґратів витятий, і через витяті місця на обкладинці видно було фото Вячеслава Чорновола, видруковане на першій сторінці журналу. Ефект — Чорновіл за ґратами. У журналі була описана справа Чорновола, чому він у в'язниці, і звернення до членів «Амнесті Інтернешенал» писати листи протесту проти ув'язнення Вячеслава Чорновола на адресу постійного представника УРСР при ООН.

«Амнесті Інтернешенал» (Міжнародна амнестія) — організація, що дбає про в'язнів, засуджених за їхні переконання, не зважаючи на те, в країні з яким політичним устроєм вони ув'язнені. У серпневому числі журналу «Амнесті Екшен» також описані справи в'язнів у Нігерії, в Тайвані, в Непалі та в Угорщині.

13. VIII. — «Нью-Йорк Таймс» помістив кореспонденцію Реймонда Андерсона з Москви про лист групи молодих людей з України до газети «Правда України», в якому вони сперечаються з редакторами партійного органу про те, чи справді західна музика погано впливає на радянську молодь. Кореспонденція цікава тим, що її автор демонстрував зацікавлення республіканською газетою (звичайно московські кореспонденти переглядають тільки центральну пресу й інформації ТАРС), з тієї України, про яку йому останнім часом доводилося кілька разів писати.

15. VIII. — В торонтській «Телеграм» появилася довша рецензія на англломовне видання книжки Вячеслава Чорновола. Як і Роман Рахманний в одній з своїх статей у монреальській «Газет», автори рецензії в «Телеграм» — Доглас Фішер і Геррі Кров — зробили деякі порівняння федеральної системи Канади і Радянського Союзу, французького й українського питань. Таким чином речі, про які писав Чорновіл, стали краще зрозумілі читачам у Канаді.

*

Це — частинний огляд кроків, що їх зробила Україна на міжнародному форумі 1968 року.

Вячеслав Чорновіл зробив у першій мірі журналістичну роботу: зібрав факти про сучасне становище на Україні і показав їх читачеві. (Крім цього, він захистив честь радянських журналістів, демонструючи, що і в Радянському Союзі є справжні подавачі інформацій, які вміють писати, коли їм не стоїть на перешкоді фраза «підписано до друку»).

А влітку цього року на Заході вийшла друком праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яка подала наукову аналізу проблеми і вказала, як її можна розв'язати. Тут треба погодитися з уже згадуваним Дейвідом Флойдом, який писав про цю книжку в лондонській газеті «Дейлі Телеграф»: «Віднині ніхто на Заході не матиме виправдання бути непоінформованим ні про те, як далеко зайшов процес русифікації в західних частинах Радянського Союзу, ні про силу опору цьому процесові принаймні на Україні». Але Іван Дзюба не писав свою працю для публікації на Заході; вона ясно заадресована до Петра Юхимовича Шелеста і Володимира Васильовича Щербицького. Також Вячеслав Чорновіл не підготовляв своїх матеріалів для експорту, а спрямовував їх партійним і державним властям.

Таким чином ці останні тим більше не мають виправдання бути непоінформованими.

Голоси міжнародної преси

АМЕРИКАНСЬКА ПРЕСА

- Anderson, Raymond. H. "Czech Ferment Spreads to the Ukraine", *The New York Times*, July 14, 1968.
- "Party in Ukraine Assails Protest", *The New York Times*, May 4, 1968.
- Bartlett, Charles. "Kremlin's Brand of 'Order' Chilling", *The Evening Star*, October 1, 1968.
- Blair, W. Granger. "Arrest of Two More Writers For Anti-Soviet Acts Reported", *The New York Times*, April 7, 1966.
- "Bold Outcry", *Time*, February 6, 1968.
- Editorial. "Ferment in the Ukraine", *The New York Times*, February 10, 1968.
- "Excerpts From Documents on Ukrainian Trials in '66", *The New York Times*, February 9, 1968.
- Goldberg, Sid. "Enslaved Ukraine — Smuggled documents bare Soviet suppression", *Sunday Star-Ledger*, March 10, 1968.
- "15 Million Ukrainians Killed By Famine, War, Russ Purges", *The Register*, February 26, 1968.
- Kamm, Henry. "Ukrainian Scores Nationalist Ideas", *The New York Times*, February 20, 1968.
- Karavansky, Svyatoslav Y. "To the Council of Nationalities of the USSR", *The New Leader*, Vol. LI, No. 2 (January 15, 1968), pp. 12—15.
- "K. G. B. Is Said to Harass Ukrainian Intellectuals", *The New York Times*, February 8, 1968.
- Roosevelt, Edith Kermit. "Behind The 'Thaw'", *New Hampshire Sunday News*, February 4, 1968.
- "Soviets Are Holding 250,000 Prisoners", *The Sunday Bulletin*, December 31, 1967.
- "The Myth of a 'Mellowing' Soviet Union", *The Sunday Bulletin*, February 4, 1968.
- "Soviet Detains Historian", *The New York Times*, April 22, 1968.
- "Soviets Kill 16 Million Ukrainians", *The Register*, February 26, 1968.
- "Svyatoslav Yosypovych Karavansky", *Amnesty Action*, Vol. II, No. 1 (April, 1968), p. 3.

- Szamuely Tibor. "The Resurgence of Ukrainian Nationalism", *The Reporter*, Vol. 38, No. 11 (May 30, 1968), pp. 15—18.
- "The Congress of Caution", *Time*, April 15, 1968.
- "There'll Always Be a Shevchenko", *Atlas*, Vol. 11, No. 1 (January, 1968), pp. 36—38.
- "Ukrainian writer demands minority rights for Jews", *The Day — Jewish Journal*, January 24, 1968.
- Wohl, Paul. "Ukraine dissent — Nationalist and intellectual ferment confront façade of Soviet unity", *Christian Science Monitor*, April 13, 1968.
- "Ukrainian Nationalism casts shadow over Russia", *Christian Science Monitor*, April 17, 1968.
- "Worldgram", *U. S. News & World Report*, Vol. LXIV — No. 5 (January 29, 1968).

КАНАДІЙСЬКА ПРЕСА

- "Canadian Communists Confused After Trip to Ukraine", *The Gazette*, February 16, 1968.
- Fisher, Douglas and Harry Crowe. "The Sufferings of Ukrainians", *The Telegram*, August 15, 1968.
- "Ivan Dzubba on Jewish and Ukrainian Destiny", *Commentator*, Vol. 12, No. 2 (February 1968), pp. 12—15.
- Rakhmanny, Roman. "Exchange Along the 50th Parallel", *The Gazette*, February 16, 1968.
- "Ukrainian dissenters being heard", *The Montreal Star*, March 19, 1968.
- "Ukrainiens et non-Russes de l'URSS cherchent à faire valoir leur bon droit", *La Presse*, April 23, 1968.
- "Ukrainian writer Dzyuba criticizes Russification", *The Gazette*, October 4, 1968.
- "Reds Here Admit Soviet Persecution", *The Canadian Jewish News*, March 1, 1968.
- Waters, David. "Dissenting Soviet Writers Focus on New Regime", *The Gazette*, February 16, 1968.
- Worthington, Peter. "Book Smuggled from Ukraine Reveals: New Russian Injustices", *The Weekend Telegram*, January 6, 1968.
- "Cry for Justice in the Ukraine", *Ottawa Journal*, April 25, 1968.
- "From a Soviet prison, new meaning for the word courage", *The Telegram*, January 8, 1968.
- "From the Ukraine, a voice of anguish cries for redress", *The Telegram*, March 14, 1968.
- "I've been in prison 20 years — without trial", *The Telegram*, April 27, 1968.
- "Smuggled papers reveal Soviet injustice in the Ukraine", *The Telegram*, January 11, 1968.

- “The Chornovil Papers. A Postscript”, *The Telegram*, June 29, 1968.
- “The Ukrainian writer the Russians dare not subdue”, *The Telegram*, March 13, 1968.

БРИТАНСЬКА ПРЕСА

- Bourdeaux, Michael. “Wives of jailed Baptists send plea to UN”, *The Observer*, November 19, 1967.
- Crankshaw, Edward. “KGB turns the clock back to Stalin”, *The Observer*, February 11, 1968.
- “KGB turns the heat on young writers”, *The Observer*, November 19, 1967.
- Floyd, David, “Russians Against Their Will”, *Daily Telegraph*, June 27, 1968.
- Fyvel, T. R. “Minority Put Down”, *The Sunday Telegraph*, August 25, 1968.
- “How KGB still keeps a grip on the Ukraine”, *The Times*, February 7, 1968.
- Lorince, Gabriel. “The Chornovil Papers”, *New Statesman*, February 23, 1968.
- “Writers in Revolt”, *New Statesman*, December 16, 1966.
- “MPs told of Soviet prisoners held in ‘inhuman’ conditions”, *Manchester Guardian*, May 15, 1968.
- “Resolutions adopted by SUCEE”, *Socialist International Information*, May 21, 1966.
- Russell, Christopher. “Ukrainians Deported By Russians for ‘Red Fascism’ Revolt”, *The Sunday Telegraph*, January 8, 1967.
- “Sharp rebuff for Ukrainians”, *The Times*, February 22, 1968.
- Shepherd, Gordon Brook. “Soviet Fear in Ukraine”, *The Sunday Telegraph*, August 25, 1968.
- “Soviet Youth”, *Parade*, March 24, 1968.
- Szamuely, Tibor. “An Empire Breaking Up”, *The Sunday Telegraph*, August 25, 1968.
- “The cog becomes human”, *Spectator*, Vol. 220, No. 7294 (April 12, 1968), pp. 477—78.
 - “The Soviet Empire”, *Spectator*, August 16, 1968.

ИНДІЙСЬКА ГАЗЕТА

- “KGB Crackdown On Soviet Intellectuals Increases”, *March of the Nation*, February 24, 1968.

Feron, Bernard. „Les prisonniers oubliés“, *Le Monde*, February 10, 1968.

Fontaine, A. „Langue et nation“, *Le Monde*, February 12, 1968.

Pierre, Henri. „Trois jeunes Anglais ont tenté de distribuer à Moscou des tracts en faveur des intellectuels incarcérés.“ *Le Monde*, June 19, 1968.

„Plusieurs dizaines d'intellectuels ont été jugés en Ukraine“, *Le Monde*, November 16, 1966.

АВСТРИЙСЬКА ГАЗЕТА

„Kerker für Intellektuelle“, *Presse*, November 21, 1966.

НИМЕЦЬКА ПРЕСА

Bronska-Pampuch, Wanda. „Zwangsarbeit als Lohn für selbständiges Denken“, *Süddeutsche Zeitung*, February 3—4, 1968.

„Der Geheimdienst hält am Terror fest“, *Die Welt*, February 8, 1968.

„Ukrainischer Schriftsteller in Kiew verhaftet“, *Die Welt*, April 23, 1966.

„Volkstumskampf zwischen Bug und Don“, *Deutsche Wochen-Zeitung*, October 14, 1966.

„Wieder ein Schriftsteller — Prozess?“, *Die Welt*, April 23, 1966.

ШВАЙЦАРСЬКА ПРЕСА

„Prozesse gegen Intellektuelle in der Ukraine“, *Neue Zürcher Zeitung*, October 1, 1966.

„Verfolgung junger Intellektueller in der Ukraine“, *Neue Zürcher Zeitung*, January 11, 1968.

ИТАЛІЙСЬКА ПРЕСА

„Al Lavoro Forzato un Giornalista Ucraino per aver difeso altri intellettuali arrestati“, *Dies*, No. 9 (January 13, 1961).

„Altri intellettuali arrestati in Ucraina“, *Il Giornale d'Italia*, January 17—18, 1968.

„Arresto di intellettuali ucraini“, *L'Osservatore Romano*, November 21—22, 1966.

Dall'Ongaro, Giuseppe. „Resistono alla Russia i giovani scrittori ucraini“, *Il Giornale d'Italia*, April 12—13, 1966.

Fedoronczuk, Wasyl. „Continua in Ucraina la persecuzione degli intellettuali“, *Il Giornale d'Italia*, October 3—4, 1966.

- „Le persecuzioni contro gli intellettuali di Ucraina“, *Il Giornale d'Italia*, April 16—17, 1966.
- „La Cultura Ucraina si oppone alla Russificazione“, *Est-Press*, Vol. XII, No. 1 (January 20, 1967).

ЕСПАНСЬКА ПРЕСА

- „Decenas de intelectuales ucranianos, condenados a penas de prisión“, *El Ideal Gallego*, February 28, 1968.
- „Discriminación racial en las diversas nacionalidades de la U. R. S. S.“, *El Ideal Gallego*, March 1, 1968.
- „La persecución del intelectual ruso culmina en Chornovil“, *El Ideal Gallego*, February 29, 1968.

БРАЗИЛІЙСЬКА ПРЕСА

- „Desassossego na Ucrânia“, *O Globo*, March 15, 1968.
- „Russificação Suprime os Idiomas Locais e Reduz a Nível Ínfimo a Nacionalidade“, *O Globo*, September 3, 1968.

ГРЕЦЬКА ГАЗЕТА

- «Придушення національностей», *Елефтерос Космос*, 28 квітня 1968.

Наступ продовжується

Володимир П. Стахів

Важко встановити причини, чому дійсного члена Академії наук УРСР Федора Д. Овчаренка призначено секретарем ЦК КП України «з ідеологічних питань» і чому він погодився цю невдячну посаду прийняти. Його ж попередник Скаба, як кандидат історичних наук, мав таки якоюсь мірою стосунок до теперішнього Овчаренкового «партійного навантаження». Легше відповісти на друге питання: у тоталітській системі безоглядного «керівництва» монопартії всім життям суспільства та кожної одиниці майже не можливо відмовитися від керівних партійних чи «гормадських» почесей. Овчаренко того роду «почестей» не потребував, бо його прізвище й так високо цінується в колах європейської науки — як прізвище видатного фахівця в ділянці кольоїдної хемії. До речі, він належить до редакційної колегії міжнародного наукового журналу «Ідеї точних знань», який недавно почав появлятися в Західній Німеччині.

Коли проаналізувати Овчаренкові виступи за останній час, а зокрема його статтю в жовтневому числі журналу «Дніпро», не можна позбутися враження, що Федір Данилович став, так би мовити, «акомпаньєтором чужої мудрости» (окреслення, позитивне в Анатолія Хорунжого — «Літературна Україна», 5. 11. 1968), запрограмованої та схематизованої апаратами ЦК КПРС чи, може навіть, ЦК КПУ. Все ним сказане або написане є відоме з інших, раніших джерел, наприклад, з доповіді Ляшка на вересневому пленумі ЦК КПУ. Хоч одночасно можна спостерігати деякі неточності та протиріччя. Кажуть, що Овчаренко в цілому залежний від своїх підручних керівних апаратників — Шевеля, Федусенка, Кондурфора (завідувачів відділів ЦК КПУ для пропаганди, культури і науки) — і що він, переобтяжений науковою працею та науковими обов'язками, не може витратити забагато часу для справ «ідеологічного фронту».

Однак Овчаренків журнальний опус цікавий передусім тим, що він служить доказом, що розтрублений партією у квітні цього року наступ на молоде покоління триває безперервно далі і що ніяк не вільно цей наступ трактувати як одну з чергових «кампанійщин» режиму.

Говорячи про «успіхи» в наслідок побудови соціалізму в країні і «в наслідок розгорнутого будівництва комунізму», він відразу нападає на «декого з молодих людей», які «сприймають це як привід вимагати, щоб йому подали все на блюдечку з голубим обідочком, а найменші труднощі виклика-

ють у нього потік нарікання і скиглення». І продовжує: «Так, наш світ розрахований не на білоручок, а на борців. Так, ще й тепер подекуди доводиться починати з важкої чорнової роботи, терпіти від невлаштованості побуту». З цих речень виразно виходить, що вростаюче в суспільне життя молоде покоління (зевфемізоване окресленням «дехто») щораз частіше висловлює своє незадоволення «побутовими невлаштованостями», які в радянсько-комуністичній системі стали, так би мовити, спадковими і притаманними цій же системі.

Але й про політичні «невлаштованості» мовиться в статті, коли окремо наголошено, що «імперіялізм у своїх ідеологічних диверсіях проти нашої країни (тобто проти РСР — В. П. С.) особливо широко користується зброєю націоналізму». Отож вимагати рівноправності для своєї нації, боротися за свою національну культуру та рідну мову проти русифікації в оцінці професора від кольоїдної хемії вважається... «ідеологічною диверсією» імперіялізму. А чією «диверсією» треба тоді вважати розгул русифікації та російського націоналізму у формі великодержавного шовінізму? Овчаренко має на це готову формулку: «Ми повинні рішуче боротися проти будь-яких спроб буржуазної пропаганди посягати недовір'я між соціалістичними націями, підірвати дружбу народів Країни Рад». І додає: «Тут вагоме слово покликана сказати наша радянська література... виховані партією наші письменники».

До письменників професор-секретар ЦК КПУ, який «відає ідеологічною роботою» в Українській РСР, має окремі, навіть досить далекосяжні претенсії. У липні 1968 він побував в Одесі, де, як каже, він «зустрічався з секретарями шкільних комсомольських організацій» української республіки. І що ж виявилось на цій «зустрічі» молодіжних партійних висуванців, конформістів та кар'єристів? Овчаренко: «Відверто кажучи, я пожалкував, що в той час у цій великій аудиторії не було декого з наших „модерних“ прозаїків або поетів. Нехай би послухали, як учнівська молодь підходить... до розгляду насущних питань розвитку нашого мистецтва і літератури соціалістичного реалізму. Може, вони б тоді й зрозуміли, що в них немає і не може бути ґрунту серед молодіжного читача для їх, часто-густо, таких формалістичних, аполітичних і безідейних літературних викрутасів. Саме цього „досвіду“ та зрозуміння бракує окремим нашим здібним молодим літераторам! І, мабуть, уже настав час і для них переглянути (підкреслення моє — В. П. С.) свої позиції, інакше вони назавжди залишаться співцями в собі і для себе».

Сказано ясно і дуже недвозначно. На письменницьку молоду зміну робиться тепер і робитиметься далі тривалий тиск з боку «компетентних» державних органів, тобто з боку «літературознавців» КГБ. Інакше годі тлумачити чи інтерпретувати дієслово «переглянути». Погроза дуже промовиста і безвідклична.

Щодо «формалізму», «аполітичності», «безідейності» та «викрутасів» можна сміливо (хоч і не оригінально) сказа-

ти: шевче, знай свою кольоїдну хемію і до справ культури не втручайся. Сказано, може, образливо? Ні. Справді цікавою була б відповідь професора Ф. Овчаренка, якби в питаннях хемії «зобов'язуючі настанови» давали йому, наприклад, такі «хеміки», як Ляшко, Шелест, Кондуфор чи Шевель! Або й Брежнев, Суслов чи Катусhev з Москви!

Не тільки Овчаренкові не подобаються літературні «вкрутаси» молодих українських модерністів — прозаїків та поетів; за ним, як за головним формальним заспівувачем кампанії, маршують також інші офіційні критики та «літературознавці». Ось, наприклад, Анатолій Хорунжий у статті «Найскладніша реальність — людина» («Літературна Україна», 5. 11. 1968) пише: «І раптом в літературу вдирається абстрактний, якийсь заданий, кібернетичний образ, сюжет без вірогідності. Вони ні до чого не зобов'язують, нічого не вимагають — персонаж тільки говорить: то до інших, то сам з собою». Як на зразок цього він посилається на «антиромани», а зокрема на творчість Наталі Саррот. І додає: «В нашій українській літературі до цього нового стилю вдається чимало (отож не тільки „дехто“, як висловлюється Овчаренко, — В. П. С.) молодих письменників, і їхні твори, хоч і не позбавлені ще реальних ситуацій, малюнків, — природу нашу, заземлену, не так просто розчинити абстракціоністськими реактивами, — але віють холодом, віддають духом синтетики, а не життя». Цитата вийшла надто довгою; зроблено це на те, щоб читач сам побачив, на які стилістичні ходули вилазить зарозумілий дилетант, що в 1933 році закінчив «курси працівників преси» в Харкові. Він верхоглядно нагадує «талановитим молодикам», «навченим в університетах та інститутах», що, мовляв, «увесь народ... довірив їм слово... віддав до їхніх рук літературні часописи». Чи не заздрість говорить його устами?

Досі на еміграції з увагою стежено передусім за процесами, що мають місце в ділянці літературної творчости в УРСР, у тому числі насамперед у поезії. У наслідок цього склався надто однобічний образ: новаторські процеси обмежуються тільки молодістю літературою і молодими літераторами. Могло навіть виникнути враження, що ми, українці, — «тільки літературна нація». Однак Овчаренкові та його близьким співробітникам (формально беручи, його ідеологічним підручним) у запрограмуванні схем для всього культурного життя на Україні колють очі всі «талановиті молодики» в усіх ділянках культурної творчости. Ось Сергій Лисецький (кінооператор студії ім. О. Довженка) нарікає, що «на жаль, багато молодих... пускається в експерименти, не освоївши основ майстерности» («Культура і життя», ч. 90, 7. 11. 1968). Від себе додамо: «не освоївши» метод соціалістичного реалізму, бо офіційно тільки вони є «основою майстерности». Одночасно автор примушений визнати, що «зокрема в українському кіномистецтві стає все більше операторів, які цікаво мислять і цікаво працюють». Перше його речення й останнє аж ніяк не можна вважати діалектичним протиріччям.

Обидва голоси — Хорунжого та Лисецького — наведені тут як ілюстрація, що наступ на творче молоде покоління далі розгортається та посилюється. Того роду голосів на сторінках радянської преси та журналів є більше.

Найпромовистішим висловом цього наступу є такий факт:

З приводу 50-річчя заснування комсомолу різними почестями (грамотами, видатними титулами в стилі «заслужений діяч» тощо) відзначено на Україні 82 особи з-поміж молодих партійно-комсомольських бюрократів (43,8% на всіх відзначених), з молоді творчої та трудової інтелігенції (36,6%) і з-поміж молодих робітників промисловости та сільського господарства (тільки 19,6%!). Серед творчої інтелігенції немає ні одного поета, письменника чи критика, ні одного кінорежисера та кінооператора, ні одного маляра, скульптора або графіка, ні одного композитора. Немає творців мистецтва, є тільки виконавці — актори, балетниці, музики, вокалісти («Радянська Україна», 27. 10. 1968).

Пояснення більше ніж просте: справді талановиті «молодики» (окреслення в лапках взяте від А. Хорунжого) не можуть бути відзначені, бо цим схвалювалися б їхні «викрутаси»; а тим, що «освоїли основи майстерности» соцреалізму, будь-які нагороди годі давати, бо вони безпомічні та безпринципні графомани. Отож нікому «не засвоєно почесних звань».

*

Ще один деталь для характеристики «лібералізуючого» Федора Овчаренка.

У статті він по-підлабузницьки та вірнопідданче (як це було за «добрих часів» культу особи Сталіна) аж тричі посилається на «мудрі слова голови . . .» — ні, таки «генерального секретаря товарища Леоніда Брежнєва», а на четвертому місці просто цитує «Леоніда Ілліча». Отож у нього: «Ілліч Перший» — Ленін, а «Ілліч Другий» — Брежнєв.

А, може, для нього всілякі посилання, цитати і титулятура — це тільки формули з кольоїдної хемії?

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

Огляд різних фолкльорних жанрів

З ГЛИБИНИ ВІКІВ. Антологія усної народної творчості українців Східньої Словаччини. Склав М. Мушинка. Словацьке педагогічне видавництво — відділ української літератури, Братіслава—Пряшів, 1967, 390 стор.

Фолкльор завжди відіграв важливу роль в національній самосвідомості українців. Мова селянських мас служила готовим доказом, що існує різниця між українцями й їхніми сусідами — поляками та росіянами, але тільки дух української творчості додавав тій різниці естетичної вартости. Хлопоманський культ української провідної верстви 19 стол. тільки в нашому столітті поступився більш космополітичним зацікавленням.

З історичної перспективи антологія М. Мушинки віддзеркалює той самий соціо-історичний процес, тобто спробу підтвердити, зформулювати і закріпити етнічність української меншини у Східній Словаччині. Велике зацікавлення фолкльором у цих околицях по другій світовій війні також підтверджує це. Попри це книжка Мушинки сама собою — не політичний документ, а фолкльористична праця, яка, як це буває з усіма оглядами та антологіями фолкльору, служить для нефажових ентузіястів фолкльору вступом, що пояснює обсяг і велич даної фолкльорної традиції. Немає тут ніяких розглядів критичних проблем фолкльору, є тільки огляд різних жанрів і їх значення та вжитку у житті людей. Книжка охоплює 300 пісень усіх жанрів, 13 замовлянь, детальний опис весілля, 370

прислів'їв, 150 загадок, 40 казок, анекдот, легенд та переказів. Отже, це просто хрестоматія чи читанка з українського фолкльору Східньої Словаччини.

Найкращою і клясичною антологією та оглядом українського фолкльору й надалі залишається книжка Філарета Колесси «Українська усна словесність» (Львів, 1938), яка, до речі, включає музичні транскрипції до всіх записаних пісень, чого, на жаль, в антології Мушинки немає. Двотомний симпозиум «Українська народна поетична творчість» (АН УРСР, Київ, 1956; друге видання 1958) був тільки виявом і доказом ганебної недолугости та радянських упереджень в українській фолкльорній науці після (і через) знищення й репресування українських фолкльористів у 30-их роках. Чотири томи Ярослава Б. Рудницького «Матеріали до української фолкльористики і діалектології» (УВАН, Вінніпег, 1956—63), як і праця Мушинки, присвячені фолкльорові українських периферійних груп, але різняться від огляду Мушинки браком технічного й наукового підходу.

Професійному фолкльористові ясно, що українська фолкльорна традиція Східньої Словаччини дуже цікава і що впорядникові, Мушинці, безсумнівно не бракує ні таланту, ні знання, щоб цей фолкльор правильно й науково дослідити та опрацювати. Звернення уваги на письмовий варіант фолкльорної традиції (стор. 9), висвітлення складних міжетнічних виявів українського фолкльору Східньої Словаччини

(стор. 13—14) і, передусім, присвячення належної уваги іміграційним циклам (переселенські пісні, стор. 162—164, 204—209) — все це показує, що Мушинка сьогодні безперечно один з найцікавіших та надійних українських фольклористів, що він зумів визволитися з-під впливів старих упереджень і хибних уявлень традиційної фольклористики.

Можна сподіватися, що, вивчивши основні характеристики

української фольклорної традиції Східної Словаччини, Мушинка зможе зосередити свій талант і знання на більш теоретичних питаннях і невдовзі опублікувати праці більш спеціалізованого характеру. Так само хотілося б, щоб «краєзнавчі» обмеження цієї регіональної антології поступилися більш порівняльному підходу до українського фольклору.

Богдан Климаш
і Данило Струк

„Камінна душа“ Гната Хоткевича чеською мовою

Після німецькомовного видання «Камінної душі», що появилось літом, оце тримаємо в руках і чеський переклад, що його зробила письменниця Людмила Зілинська.* Збігаються видання не тільки часове, але й у назвах: «Опришківським літом» назвали обидві перекладачки цей твір з життя гуцульських розбійників. Назва оригіналу тільки умовна, вона взята з народної балади про Марусю з камінною душею, що покинула хворого чоловіка та дитину в колісці й утекла з опришком у гори. Маруся ж Хоткевича у своєму характері не має нічого спільного з баладною постаттю. Це романтична замріяна дівчина, яка втікає від одноманітності і нудоти приходського життя у вимріяний світ, залюднений легендарними лицарями, спадкоємцями Довбуша. Після короткого щасливого літа казка перетворюється на жорстоку дійсність: її лицар виявляється розбишакою, що готовий її продати чи віддати побратимові.

Роман дещо скорочено, але незначно. Оригінал надто обтя-

жений етнографічним матеріалом, який автор залюбки збирав і записував. Багато напхано у роман також усякої гуцульської бувальщини, що її автор зафіксував ще окремо в коротких нарисах та ескізах («Гірські акварелі», «Гуцульські образки»).

Німецьке видання скорочене ще радикальніше, ніж чеське, у ньому викинуто з роману епізоди, що не мають зв'язку з сюжетом.

Діалоги роману написані в оригіналі гуцульською говіркою. Як перекладати їх при перекладі на чужу мову? У німецькій мові немає змоги передавати їх алеманською, чи баварською, чи гірською говіркою масиву Зауерланду. Людмила Зілинська знайшла щасливий вихід. Вона підшукала чеську гірську говірку з околиці, де в 19 стол. бували подібні розбійницькі ватаги. Це подвійне — мовне і соціальне — паралельне до українського явище виправдує переклад з використанням чужої говірки. Теоретики перекладу ще й донині не вирішили цього дуже спірного питання і залишають тут досить вільне поле дії для перекладача.

* Hnat Chotkevych: Zbojnické léto. Praha, 1968.

При чеському перекладі можна говорити про щасливий випадок, коли знаходимо в чужій мові паралельні явища мовного, соціального і формального характеру. Бо в романі є жменька народних пісень, балад, які чужому читачеві мають допомогти збагнути гуцульську вдачу, відношення гуцула до різних явищ життя і природи. Цю народну поезію відтворив чудово, спираючися на чеський фолклор, що в своїх стилістичних засобах подібний до українського, відомий перекладач української лірики на чеську мову Ян Владислав.

Ілюстрував чеський переклад прашів'янин Орест Дубай. Він підшукав для свого тонкого, ніжного пера місця, в яких автор зумів зловити грайливі, але однак і сильні образи з гуцульського життя. Це гуцульське життя в романі відтворене соковито, життєрадісно, але місцями по-селянськи терпко і жорстоко. Хоткевич жив довго між гуцулами, його захоплювала їх бунтарська натура, що знала й визнавала тільки свою правду, він немов для літопису списував їхню бувальщину.

Як не дивно, але саме два найкращі твори про гуцульщину написали нам українські письменники зі східних земель — Коцюбинський і Хоткевич. Обидва вони полюбили цих гірських орлів, що не терплять зверхности над собою, що вірять у своїх богів і духів, якими вони залюднили свої самотні оселі. Хоч Хоткевич висловився негативно про «Тіні забутих предків», мовляв, Коцюбинський взявся до діла, з якого нічого не розуміє, однак обидва автори взаємно себе доповнюють. Коли Коцюбинський відчув і збагнув глибоку пов'язаність гуцульської людини з надреальними силами, що живуть в її фантазії, і зумів це перенести в площину поетичної

любовної історії, Хоткевич дав нам багатогранний образ з життя верховинців, який віддзеркалює прерізні аспекти їхнього життя в минулому столітті.

В історії української літератури роман Хоткевича не оцінений. Де в чому намагаються тепер направити цю кривду радянські літературознавці (Федір Погребенник). Надрукований уперше в 1912 році на західноукраїнських землях, роман зашокував відкритим трактуванням психологічно-еротичної теми цнотливу галицько-буковинську публіку (хоч крадькома читали його з насолодою). Він викликав ще й тому огірчення, що героїня — дружина священика, а священичі роди стояли на першому щаблі соціальної драбини українського суспільства перед першою світовою війною, хоч сини священиків та молода інтелігенція жокетували з модним тоді антиклерикалізмом.

Можна побоюватися, що західній читач (чеський і німецький) сприйме роман негативно через його надто сильну романтичність. Чи можна нинішньому читачеві, що кохається в романах-протоколах, писаних тверезою, діловою, часами й вуличною мовою, підсувати твір, основа якого романтичний мотив? Певний ризик тут є. Але, з другого боку, чуємо, що саме цей західній читач, якого роками годують сухими аналізами свідомости та протоколами, стужився за «справжнім» романом, який можна б прочитати, не знудившись на п'ятій сторінці. І коли твір у такій щасливій формі, як «Камінна душа», поєднує в собі гарний сюжет з відтворенням прецікавого з етнологічного боку, не знаного досі світу, можна надіятися, що «якийсь» відгук на нього буде. Може, тоді й український читач відкриє для себе забутий твір. А. Г. Горбач

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

Тріюмфальний виступ балету Вірського

Державний заслужений ансамбль танцю Української РСР під керівництвом Павла Вірського втретє тепер виступає в Парижі (попередні два виступи відбулися в 1959 й 1964 роках). І втретє паризька публіка й критика вітають його з захопленням. Без перебільшення можна сказати: десять років успіху, десять років тріюмфу цього виступа української культури. Цим виступом є весь ансамбль, але без сумніву передусім його керівник Павло Вірський, в якому для французької й української публіки втілюється успіх мистецького колективу. Хоч ця річниця припадає на критичний період у міжнародному житті, це не мусить відстрашувати нас від її відзначення.

Критичність моменту позначилася напередодні виступу в непевному очікуванні евентуальних труднощів. Слід бо відзначити, що хоч французький уряд висловився, не зважаючи на чехо-словацьку кризу, за утримання зв'язків з Радянським Союзом у всіх площинах, французька преса й публіка безкомпромісово запламувала радянську інтервенцію в ЧССР і цим разом назвала своїми іменами російський колоніалізм, імперіалізм і його поліційний режим. Про Україну згадувано в найсолідніших журналах та газетах, як про першу жертву такої політики Москви і як про найбільш вразливий терен на «вірус» демократизації в соціалістичному світі («Ле Монд», «Парі-Мач», «Експрес», «Комба» та ін.). Петра Шелеста названо, як

того, хто найбільш наполягав на припиненні чехо-словацького «експерименту» з уваги на сусідство з Україною...

У числі від 17 жовтня «Ле Монд» помістив лист одного чеського емігранта, який назвав ансамбль Вірського «відділом червоної армії» і перестерігав публіку перед привітанням його у цей невідповідний момент. Це вже було грубим спрощенням підходу до справи, і належну відповідь такому підході знаходимо в тому ж часописі від 19 жовтня в перших рядках рецензії на виступ ансамблю: «Можна було сумніватися щодо форми їхнього прийняття. У дійсності єдиною маніфестацією був вияв ентузіазму». Очевидно, автор натякає на коротку пам'ять публіки, але цей успіх приписує передусім якостям програми та виконання.

Треба відразу ж відзначити, що програма не містить жодного виступу, який евентуально міг би викликати застереження політичного порядку чи «відсвіжити» пам'ять публіки. Віримо, що це зроблено свідомо. У попередніх програмах були такі «вітчизняні» виступи, хоч вони теж були на високому мистецькому рівні. А репрезентація української культури від такого укладу теперішньої програми тільки виграла. Нові виступи, внесені до неї, поширюють історичне й географічне уявлення про Україну.

«Кадріль 18 століття» виявляє високий рівень товариської культури українського суспільства тієї доби. Чудові костюми,

рафінована хореографія свідчать про славне минуле Києва. «Український вінок» з купальської ночі представляє соборне багатство строїв і танків всіх українських земель довкола символічного вогню. Радість і жвавість цієї композиції не зменшують делікатности й символічного її багатства. «Плескання» це жіночий танок, який, за доброю традицією Вірського, є сублімацією фольклорних мотивів до класичного балету. Деякі виступи попереднього часу не перестають викликати захоплення публіки: «Танок запорожців» захоплююча класична сцена чоловічого танцю. Доводиться черговий раз шкодувати, що анекдотичний кінець зводить цей танок у фіналі до фольклору. «Ой, під вишнею...» — зразок особливо жанру у Вірського, повний народного гумору, що й пояснює його успіхи у публіки.

Виконавці, дівчата й хлопці, виявляють досконалу техніку й дисципліну. Преса це відзначила, іноді шкодуючи, що таке виконання приглушує спонтанний характер танку («Комба»). Про солістів треба б сказати, що це справжні віртуози й акробати. Не можна промовчати й те, що в окремих сценах вони виводять «па де де», гідні класичної сцени. Це передусім стосується солістки ансамблю Валерії Котляр, яка тепер, як і десять років тому, опромінює окремі сцени, та й усю програму, досконалістю й ніжністю виконання. З нагоди цього десятиріччя треба привітати її насамперед. Але вона не одинока: Таланова, Застрожнов, Аверіанов й інші (хай не гніваються не названі) заслуговують відзначення.

При цій нагоді треба зокрема відзначити високу майстерність керівника ансамблю — Павла Павловича Вірського, його хореографічний талант. І

фольклорний, і класичний аспект його композицій не перестає викликати подив найвимогливіших критиків. «Вірський, — пише критик з „Фігаро“, — за прикладом Мойсеева, підіймає народний танок до рівня справжнього мистецтва. З бурхливою фантазією творить він нові форми й komponує модерну хореографію, вірну старим традиціям». Ми не могли б зформулювати кращий комплімент. Те саме можна б сказати про добір танків, про репрезентацію різних частин України й різних епох. У цьому Вірський є справжнім вісником української культури. Йі специфіку, своєрідність і глибину відзначають критики, співставляючи з враженнями від інших ансамблів: «Усе гарне, — каже критик з „Ле Монду“, — костюми, обличчя, тіла, кроки». А у «Фігаро» є ще така нотатка про відмінність від російського: «От що дозволяє нам забути тяжкуватих селянок, яких нам виділявала недавно Волга». Спосіб формулювання залишаємо на відповідальності автора.

Десятиліття виступів ансамблю Вірського в Парижі дозволяє висловити деякі критичні зауваження та побажання. Українська публіка Парижу цінить Вірського і його ансамбль як носіїв української культури, тому в зустрічах з ними й не відхиляється від розмов на мистецькі теми, хібащо побіжно часом сходить мова на «побічне». Хотілося б однак, щоб після десятиріччя знайомства з ним ансамбль перекрочив межу, до якої він дійшов і ніби зупинився. Думаємо, що Вірський міг би без труднощів здійснити ідею, назвімо її умовно, — українського балету 20 століття: поєднання українських класичних танків і фольклорних мотивів у новій формі оперового їх втілення. Для порівняння скажемо, що хотілося б, щоб

критики врешті перестали співставляти Вірського з Мойсеевим, а заговорили б про нього і про Роляна Петі або покійного Маркі де Кюева... Друге побажання: піднести ролю музики в ансамблі. Дотепер, всупереч намаганням диригентів та виконавців, музика лишається в тіні. Це своєрідне попури невідомих авторів і виконавців. Є ж українські композитори, які гармонізували народну музику, є й ті, що творили на основі на-

родних мотивів, врешті, є ті, що можуть імпонувати модерною музикою. Продовжимо далі, є солісти, яких варто було б назвати, і т. д. Тоді з балетом ішла б у світ і слава українських композиторів.

Ми бажали б, щоб це паризьке десятиліття стало не тільки апотеозою, але й етапом на дальшому творчому шляху ансамблю.

Кирило Митрович

У кіностудії ім. О. Довженка

Відвідуючи Київ у вересні цього року, я мала змогу побувати в кіностудії ім. О. Довженка. Саме в той час відомий режисер Сергій Параджанов («Тіні забутих предків») викінчував новий фільм вірменською мовою під назвою «Саят Нова». Працівники кіностудії твердять, що це буде шедевр. Я однак не могла допроситися оглянути новий фільм. Звукопис ще не був закінчений, а Параджанов — «перфекціоніст».

Удалося мені натомість побачити два нові фільми зовсім молодого режисера Леоніда Осика. Перший — короткий ескіз у кольорах під назвою «Жінка йде в море». Фільм без слів, сюрреалістичний, повний символіки, нелегкий до зрозуміння. Майстерні фотоефекти, атональна сучасна музика роблять його цікавим і хвилюючим. Хотілось би побачити фільм ще раз, щоб глибше вдуматись у нього.

Зупинюсь натомість довше на другому фільмі під назвою «Камінний хрест». В основу цього фільму лягли три новели В. Стефаніка: «Сини», «Злодій» і «Камінний хрест». Іван Драч написав сценарій, а режисером був, як уже згадано, Осика. Фільм,

хоч і дуже добрий, однак не дорівнює «Тіням забутих предків». Продукція реалістична, не має ні революційних новацій ні особливих оптичних ефектів, і, мабуть, міжнародної слави він не здобуде. На мою думку, ми тут, на Заході, невдовзі зможемо його побачити, бо фолклорна тематика Стефанікової новели не може не торкнутися носталгічних струн емігрантів.

Заки перейду до обговорення позитивних аспектів фільму, хочу згадати один недолік. Сценарій — монтаж із трьох новель, в якому, на жаль, не вдалося «закрити швів». Наприклад, коли по вбивстві злодія Іван тягне хрест на гору, складається враження, що це нагробок для злочинця, а не символ рідної землі. Герой фільму показаний уже старим чоловіком, як Максим у Стефанікових «Синах», отож якось важко повірити, щоб цей самий старий подолав молодого злодія. Справа ще більш ускладнюється, коли Іван емігрує в Канаду. З фільму виходить, що це його власне рішення, і тільки перед самим від'їздом з'являються звідкілясь його син і невістка. У Стефаніковому «Камінному хресті» ситуація куди трагічні-

ша, бо молоді сини наважуються емігрувати, а старий іде проти своєї волі.

Було б багато краще, якби автор сценарія опрацював два або три короткі епізоди, на взірєць деяких італійських фільмів, а не намагався зліплювати їх в одну цілість.

А тепер дещо про добрі сторінки фільму. Актор Д. Ільченко з гідністю виконує роль бідного газди Івана Дідуха, обличчя у нього втомлене і трагічне. Актор вживався в свою роль, не мав дублера, сам тягнув плуг в одній упряжі з конем. Роль Іванихи виконує без закиду непрофесійна сімдесятирічна жінка Катерина Матейко.

На мою думку, епізод про злодія найсильніший. Кімната темна, без зайвих деталей, у фокусі — чотири чоловіки. Стефаникові слова залишено майже без змін. Важку роль злодія виконує Борислав Брондуков надзвичайно успішно. Його очей, повних благання й розпачу не можна забути. Сцена селянського самосуду передана у всій своїй жорстокості, однак без зайвого перебільшення. Великою заслугою режисера є те, що глядач ще глибше відчуває

Стефаника, ніж по читанні самої новели.

В епізоді про камінний хрест темп дії цілковито сповільнюється. Залишається тільки одне довге болюче прощання селянина з землею та земляками. Повільний темп додає ваги і трагізму.

У ролях сусідів Івана — непрофесійні місцеві люди з Покуття. Фільмовий апарат довго затримується на їхніх гарних і гарно поганих обличчях. Єдині молоді люди — це акторка А. Лефтії, що під самий кінець фільму появляється в ролі Іваної невістки, та І. Миколайчук (герой «Тіней»), що перебував під час фільмування у своєму рідному селі і згодився відограти маленьку роль Іванового сина.

Інші обличчя переважно старші, трагічні. Появляються справжні сліпі музики, згущуються безнадійність, смуток і відчай. П'яні тяжкі веселоці переходять у реквієм.

Фільм емоційно сильний, як новелі Стефаника. Пригадується, що автор плакав, коли їх писав. Режисерові досконало вдалося віддати цей відчай.

Ліда Палій

XIX Олімпійські гри й українці

Як повідомила українська інформаційна служба «Смолоскип», Український олімпійський рух (УОР), що діє на Заході, провів досить широку роз'яснювальну акцію під час XIX Олімпійських ігор у Мехіко Сіті в жовтні 1968.

Напередодні цих ігор УІС «Смолоскип» та УОР відкрили своє інформаційне бюро в Мехіко. Секретар УОР О. Зінкевич, приїхавши до Мехіко, склав візити керівним членам

Організаційного комітету XIX олімпіади, з'ясувавши їм питання участі України, як самостійної національної команди. До всієї мексиканської преси та чужинецьких пресових агентств вислано ілюстровану книжку англійською мовою «Українські олімпійські чемпіони», список українських спортсменів з олімпійської команди СРСР з їхніми короткими біографічними даними.

УОР звернувся з закликом до Міжнародного олімпійського комітету (МОК), до оргкомітету ігор і до пресових агентств та репортерів, щоб вони у своїх звідомленнях ідентифікували радянських неросійських спортсменів згідно з їхньою національністю. Після того, як місцева преса продовжувала називати українських та іншонаціональних радянських спортсменів «росіянами», бюро УОР вислало вияснювальні листи до неї з проханням поробити відповідні корективи. В наслідок цієї письмової інтервенції преса вже рідше називала спортсменів з СРСР «росіянами», вживаючи окреслення «радянські спортсмени».

У щоденнику «Ексельсіор» від 16 жовтня 1968 появилася стаття про Валю Козир з Чернівцеь (бронзова медала за стрибок угору), про яку виразно писалося як про українку. Українкою називала міжнародна преса, радіо і телебачення також і Ларису Петрик.

УІС «Смолоскип» підготував ряд кореспонденцій для українських радіопрограм на чужині і п'ять кореспонденцій для передач на Україну.

У Мехіко працювало також інформаційне бюро Антибільшовицького блоку народів (АБН), яке поширило англомовні та українські листівки та видання серед чужої преси, діячів спорту і серед спортсменів з Радянського Союзу.

Українські переможці в Мехіко отримали вітальні картки від УОР.

До українських спортсменів був звернений окремий заклик:

«Ми живемо в 20 столітті, коли розвалилися колоніяльні імперії, а на їх руїнах зажили самостійним життям десятки народів. В олімпійських іграх беруть участь не лише самостійні країни, але навіть колонії. Подумайте: навіть такі країни, які нараховують кількасот чи кількадесят тисяч населення, як Монако, Ліхтенштайн, Мальта, Сан Маріно беруть участь в олімпійських іграх, тоді як Україна такої участі не бере. І саме цей факт є ганьбою нашого століття. Ганьбою, бо ще сьогодні існує в спорті російський колоніялізм, який не дозволяє Вам, дочки і сини великого українського народу, виступати на світових спортивних стадіонах представниками України.

«Тому ми закликаємо Вас: борітеся за створення національного олімпійського комітету на Україні! Борітеся проти національної дискримінації та російського колоніялізму в спорті! Коли Ви буваєте в західних країнах, домагайтеся, щоб закордонні репортери у своїх звідомленнях подавали Вашу справжню національність!

«Домагайтеся самостійної участі України в наступних олімпійських іграх та в міжнародних спортивних змаганнях!»

(—оп)

“Травневі події” в Парижі

Статті в листопадовому числі «Сучасности», опубліковані під загальною назвою «Рік студентської революції», спонукають мене викласти також свої думки та спостереження з цього приводу.

*

За останні роки можна було спостерігати у Франції труднощі не тільки у вищих учбових закладах, у тому числі передусім університетах, але й у шкільництві в цілому. Пробле-

ми, з якими студенти зустрічаються в університагах, для них не нові, бо якоюсь мірою вони мали справу з такими ж проблемами, будши гімназистами.

З 1962 року однією з найважливіших причин незадоволення було переповнення в амфітеатральних викладових залах, де важко було знайти місце, і то навіть на сходах. Друга причина — брак учителів у гімназіях. На це все можна знайти відповідь у демографії: статистика подає, що з 1946 року кількість народжень щорічно становить 800 тис. замість 600 тис. перед другою світовою війною. Отже дуже легко було передбачити, що ця демографічна хвиля засягне гімназії в 1957—58 роках, а в 1963—64 — університети. Крім цього, треба ще додати, що з початку 50-их років зросло серед молоді прагнення продовжувати навчання після закінчення середньої школи. Не зважаючи на те, що демографі звертали увагу на ці факти, державна адміністрація залишила ці перестороги поза своєю увагою. Так більш-менш виникла «університетська криза».

Психологічні чинники

Як студент економіки на факультеті права в Парижі, я хочу подати деякі свої враження про останній навчальний рік.

Виклади почалися запізнено й у важких умовах. У вересні 1967 проблема переповнення та браку приміщень стала дуже нагальною. Університетська адміністрація аж ніяк не сподівалася, що на перший курс юридичного факультету зголоситься на 30% студентів більше, ніж 1966 року. Отож створено новий відділ для 1200 студентів, виклади для яких мали місце в різних інститутах та школах, а дуже рідко на самому факультеті. Ці студенти почували себе

ніби виключеними з факультету.

Запізнення відкриття навчального року студенти відчували впродовж усього року. Під тиском лівого крила національної асамблеї (парляменту) уряд був примушений відкрити практичні семінари, де професори вимагали, на жаль, знань, що їх студенти не посідали, а могли здобути лише на теоретичних викладах. Отож упродовж усього навчального року студенти мусли самі вивчити все те, що професор мав викладати їм тиждень або десять днів пізніше. Це примусило їх до додаткової праці і до значної втрати часу. Цей конкретний приклад свідчить про неполадки, що мали місце у внутрішній адміністрації факультету.

Ще один факт треба підкреслити: форму викладів «екс катедра». Вона, ця форма, була однією з головних причин травневої розрухи. Уявіть собі великий амфітеатер на 2 тисячі глядачів — переповнений уцертъ і яскраво освічений рефлекторами. У такому «амфітеатрі» студент пересічно перебував 15 годин на тиждень і тільки три години в нормальній викладовій залі на 40 місць, де відбувалися семінари і велися дискусії з асистентами.

Ці і подібні неполадки використовували вже на початку шкільного року малі групи студентських спілок, які між двома викладами виступали з короткими промовами: одні промовці закликали студентів до демонстрацій проти важких умов навчання, інші — їх противники — вимагали зберігати спокій, мовляв, уряд плянує прогресивні реформи. Природно, що промови того роду викликали в студентів різні реакції: палкі дискусії, неакадемічні вигуки, а навіть бійки організованих «команд» екстремістів.

Подібні події мали місце в Нантерському університеті (на околицях Парижу), де був створений т. зв. «Рух 22 березня» на чолі з студентом німецького походження Даніелем Кон-Бендітом. Ця група не була чисельна і не посідала надто великого впливу на інші студентські групи, але вона стала важливою передусім тому, що завдяки їй звернено увагу на студентську проблематику в цілому.

Чого бажає загаль?

Великою є скаля студентських прагнень, і то в різних нюансах: революційні, суспільні та шкільні справи. Усі ці прагнення узалежнені від політичної або суспільної зрілості та свідомості окремих груп і від ставлення до самої проблеми. Це стосується також індивідуально окремого студента, який не належить до жадної партії чи групи, до жадного синдикату. «Рух 22 березня» закликав до революції, до знищення теперішньої суспільної структури, не подаючи жадної програми на майбутнє. Різні менші та більші групки маоїстів, троцькістів, анархістів та комуністів розмаїтої масти прагнули до революції, яка мала б «замінити буржуазно-капіталістичну систему» «системою пролетарською, радянською». Проти цього праві екстремісти організували свої протизаходи: напади на збори вищезгаданих революційних «групускулів». Праві виступили під назвою руху «Оксідан» (тобто як оборонці західної цивілізації).

Ці різні «революційні» та «контрреволюційні» групи репрезентували тільки меншість студентів, хоч одночасно вони були дуже активні і дуже голосні. Решта студентів — понад 80% — ставилася до цих акцій стримано, а то й байдуже. Од-

нак ця більшість була свідомо, що «щось мусить статися», що потрібні реформи навчальних програм, іспитів та професорських викладів, але вони не знали, як до цього всього взятися.

Як дійшло до «революційної ситуації»?

Перші демонстрації були організовані УНЕФ-ом (Національна спілка студентів Франції), тобто студентським синдикатом лівого спрямування. Демонстрації відбулися умовно спокійно та ділово, не мавши політичного забарвлення. Тому студенти взяли масово участь у тих демонстраціях. Коли ж пізніше демонстрації набрали виразного політичного характеру, більшість студентів від них відмовилася.

Першим університетом, що його «окупували» студенти, був університет у Нантері. Цей факт послужив прикладом для інших студентів, які й собі почали окупувати факультети та інститути в Парижі. Там щоденно відбувалися багатолюдні збори («асамблеї»), засідали прерізні комісії, участь у яких брали також професори. Демонстрації й «асамблеї» були двома виразниками студентської революції. Ці демонстрації довели до брутальних ударів з поліцією. Так почалися події, що їх дехто схильний окреслювати «спробою викликати пролетарську революцію у Франції».

Міряти температуру студентських настроїв було найлегше при допомозі спостережень щодо студентських асамблей. Поперше, цікаво ствердити, яка кількість брала участь у таких асамблеях. Наприклад, у Школі східних мов тільки 500 студентів (на всіх 4000) були учасниками «генеральної асамблеї». Цю пропорцію можна застосувати до

більшості факультетів та інститутів у Парижі. З цих 500 коло 50 студентів належали до різних «окупаційних» та інших комітетів. Подруге, треба ствердити реакцію студентського загалу на різні революційні пропозиції. Не зважаючи на те, що революційні групи «окупували» високошкільні будинки і підтримували гарячу атмосферу та організували демонстрації, вони не опановували внутрішньої ситуації. Французька громадська думка була переконана, що всі демонстрації є висловом щирих прагнень більшості студентів, а не тільки жменьки випадкових революціонерів. Коли по закінченні демонстраційного періоду ліві революціонери ставили свої вимоги на схвалення студентського загалу, то цей загал уже посміхався з них, вимагаючи конкретних пропозицій щодо розв'язки високошкільних проблем. Тоді створилися ділові комісії, вибрані після дискусій на генеральних асамблеях. Але ці вибори вже не мали політичного забарвлення. На юридичному факультеті, де студенти реагували найбільш консервативно, т. зв. «страйковий комітет» (з лівою більшістю) був переобраний тільки тому, що він проробив дуже конкретну роботу.

«Революційні події» закінчилися на початку липня. Студенти готовилися тоді випрацювати в комісіях свої проекти щодо університетської реформи. Але уряд до цього не допустив

і наказав поліції звільнити університетські приміщення від «окупантів».

Частина студентів використала ферії, щоб підготуватися до іспитів, що були пересунені на вересень. А ті, що при синдикакатах та інших організаціях, продовжували свої розмови і готувалися організувати асамблеї в новому навчальному році. Але у вересні ситуація змінилася. На студентських генеральних асамблеях різних факультетів дискутувалося питання, чи бойкотувати іспити. Ключовою ставала відповідь, чи прийняти запропоновану міністром освіти Едгаром Фором університетську реформу. Проект цієї реформи задовольнив студентський загал, і іспити відбулися в спокої. Тільки у перші дні вересня революційні гуртківці пробували взяти ініціативу знову в свої руки, щоб далі втримувати непевну атмосферу в університетах.

Ще не можна з певністю твердити, що університетська криза у Франції подолана. Але можна сказати, що студентські розрухи довели до того, що державні керівники та парламентаристи усвідомили важливість університетських проблем. Можна сподіватися, що поступово дійде до відновлення та нормального налагодження університетського життя.

*Михайло Костишин
(Париж)*

Дещо в справі авторства

Питання авторства якоїсь праці дуже просто вирішується, коли автором є одна особа: кожному цілком ясно, що автором є саме ця особа. Але складніша справа, коли автором є дві або більше осіб, особливо,

коли немає розмежування праці тобто немає вказівки на те, хто яку частину праці виконав. На цьому ґрунті часто бувають суди й пересуди, кому що належить, надто коли доводиться говорити про кваліфікацію осо-

би. Тоді й праця авторів зводиться нанівець, бо невідомо, кому цю кваліфікацію давати.

Так виникла потреба і то цілком законна, точно зазначати в передмові, кому яка частина праці належить. Навіть дрібні вставки, додатки тощо мусять бути зазначені в передмові праці, коли її виконував колектив авторів.

Це дуже легко можна зробити особливо в працях з мовознавства, зокрема з граматики, яка має всі частини та їх авторів, які ці частини писали. Останніми роками ми не знаходимо ні одної мовознавчої праці, де не було б такого розмежування. Тому не можна в посиланні на таку працю називати прізвище тільки одного автора (переважно першого за порядком). Наприклад, в «Історичній граматиці української мови», Київ, 1957), що має аж п'ятьох авторів, на початку книжки точно зазначено, кому який розділ належить (вступ, фонетика, морфологія, синтаксис). Хоч на першому місці (розуміється, за абеткою) стоїть прізвище «О. П. Безпалько», але йому належить лише синтаксис. У «Курсі історії української літературної мови» (т. I, 1958) редактор І. Білодід точно вказує, кому яка частина «Курсу» належить, навіть дослідження мови якогось письменника. У «Передмові» до другого тому «Курсу» також подано в кінці прізвища авторів розділів і навіть осіб, які працювали над підготовкою текстів до друку. «Порівняльну граматику української і російської мов» (1961) складали аж шість авторів з чітким зазначенням авторства. Так само чітко подано розмежування авторства і в «Курсі сучасної української літературної мови» (ч. I, 1961), де участь брали два автори — М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик, але кожний з них несе відповідальність за свої розділи, навіть окремі параграфи.

Але був час на Україні (десь у 20—30-их роках), коли граматичні чи мовно-історичні праці виходили з друку за підписами авторських колективів (переважно по два автори) без розмежування авторства. Створюється загальне враження у читача, що авторство належить першому за порядком, а другий — лише помічник (може, збирач матеріялу, переписувач його тощо). У кращому разі дальших за порядком авторів називають невдалим терміном «спів-автор», дарма що, може, цим «співавторам» належать основні розділи, а іноді й уся праця, з невеликими вставками чи додатками (а, може, й без них) «автора» (першого за списком).

Так появилася у свій час ряд граматичних праць з підписами ніби двох авторів: Грунський і Сабалдир, Грунський і Вілозір, Грунський і Мироненко, Грунський і Ковалів та ін. Як вияснилося, фактичними авторами цих праць є особи, що їх прізвища стоять на другому місці, тобто «співавтори». Створювалася загальна громадська думка, що всі ці праці належать авторству Грунського, вся дослідна і науково-дослідна праця записувалася лише на його рахунок, дарма що він був фахівцем лише російської мови. Все це творилося під тиском авторитету (мовляв, учитель складав, а учень лише технічно допомагав).

Таке впокіще беззаконня не обминуло й автора цих рядків у зв'язку з виходом у світ його двох великих наукових праць з історії української мови: «Історія форм української мови» (Харків, 1931, 352 стор.) і «Нариси з історії української мови» (Львів, 1941, 355 стор.). З огляду на те, що вже довгий час точиться суперечка, кому що належить чи хто є фактичним автором цих праць, ми вважаємо за потрібне й цілком справедливе спинитися докла-

дніше й вияснити дійсне авторство.

Проф. Є. Тимченко в листі до дирекції Інституту мовознавства в Києві від 27. X. 1932 пише: «На пропозицію дирекції авторам самим подати за це відомості, маємо не досить виразну відповідь проф. Грунського і виразнішу П. Ковалева, що зазначає на початку і в кінці книжки сторінки авторства проф. Грунського і окремі дрібні вставки в середині. Окрім того, Ковалів подав рукопис книжки з заявою: „Подаю свій перворукопис точнісінько у такому вигляді, як був він, коли передруковано його на машинці. Але мушу зауважити, що потім я ще власноручно робив деякі поправки”».

«Звіривши рукопис з друкованим текстом, — пише далі Є. Тимченко, — знати, що спростування проф. Грунського, його викресли і додатки не так істотні, щоб могли впливати на загальний суд про ступінь наукової компетенції П. Ковалева».

У другому місці, подаючи характеристику П. Ковалева від 29. VI. 1930, проф. Є. Тимченко пише: «П. К. Ковалів працював протягом трьох років (1927—30) в Семінарі вищого типу при Київському ІНО в катедрі мовознавства. Катедра історії української мови була в моєму віданні. Наслідком його зайняття з історії української і російської мов (катедра російської мови була представлена проф. Грунським) була праця „Історія форм української мови” (X. 1931, 350 стор.), яка вийшла під заголовком двох авторів „Грунський і Ковалів”, але авторство Грунського обмежується частиною вступу і дрібними вставками в тексті, вся ж основна праця належить Ковалеву, судячи з його заяви при подачі праці до Київського Інституту мовознавства в 1933 році».

Інший вчений, І. Панькевич, у рецензії на «Історію форм української мови» і «Нариси з історії української мови» для УВУ в Празі пише:

«Моя задача як рецензента обох праць утруднена тим, що вони походять від двох авторів і тим назверх зазначена однакова участь в праці наведених учених. Це теж зазначено в передмовях до обох наведених праць, де стоїть все „автори”.

«Відносно першої праці „Історія форм української мови” предложив П. Ковалів на півофіційне обслідування авторського питання згаданого підручника. Є це протокол проф. Є. Тимченка, що взяв собі за мету роз’яснити участь обох авторів в праці над підручником „Історія форм української мови”. В цьому обслідуванні проф. Є. Тимченко пише: „Рецензувати працю Грунського і Ковалева „Історія форм української мови” має ті труднощі, що робота двох авторів не розмежована... Звіривши рукопис з друкованим текстом, знати, що поправки проф. Грунського не о стільки істотні, щоб впливати на загальний суд наукового підготування Ковалева”. Тільки маємо про авторство першої праці. Друга праця вийшла лише в 1941 р. у Львові, та ні видавництво, ні автори не роз’яснили розмежування праць обох авторів, ані під теперішню пору, коли розглядається цей твір під оглядом науковим, не доставлено ніякого документа, ані заяви, які частини підручника „Нариси з історії української мови” належать П. Ковалеву, а котрі М. Грунському».

І тут знову ж таки мушу зазначити, що прізвище М. Грунського до цієї другої праці було вписане механічно, без жодної його участі в праці. Лише редактором праці від видавництва був призначений покійний Г. Левченко, дуже сумлінний учений.

Отак довгий час ширилося баламутство та різні думки навколо цих двох праць, так стояла справа про авторство до останнього часу під питанням: хто ж фактичний автор і, якщо обидві особи брали участь у писанні праці, то кому що належить? Це кінець-кінцем привело до того, що прізвище другого автора, фактичного автора цих двох праць, зовсім викреслено із списку авторів і підведено під категорію «інші», як це ми бачимо в «Збірнику», виданому в Києві з нагоди 40-

ліття революції. А Г. Ільїнський у рецензії на «Історію форм» («Рідна мова», ч. 2, 1934) фактичного автора просто зве «співробітником» («проф. М. Грунський і його співробітник»).

Не зменшуючи пошани до свого вчителя проф. М. Грунського, я разом з тим примушений сказати правду науковому світові. Це ствердили в своїх виясненнях Є. Тимченко і І. Панькевич. Це стверджують і ті вчені, що стоять ближче до справи, більше в курсі справи.

П. Ковалів

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Як було з „Граматиною“ І. Ужєвича?

В останніх рядках статті О. Горбача про VI Міжнародний славистичний конгрес у Празі («Сучасність», ч. 10 за жовтень 1968) було згадане моє прізвище, і то із знаком оклику, а далі — лаконічний вислів «Коментарі зайві».

Виглядає так, що цей вислів ніби стосується моєї особи, тобто факту, що ніби я привіз до Академії наук у Києві, як подарунок, мікрофільм рукописної «Граматики» І. Ужєвича з 1645 року.

Я справді мав щастя побувати в Києві в серпні 1966 на міжнародному негуманістичному конгресі. Але тоді я жодного мікрофільму не привозив і в Академії наук УРСР (крім Інституту біохемії) не був.

Правда, я вислав одну фотокопію названої граматики пізніше, наприкінці 1966 року — на адресу одного відомого українського письменника, мого друга з дитячих років. Саме він просив мене про цю фотокопію і подав мені дані, що в Муніципальній бібліотеці французького міста Аррасу зберігається маловідомий рукопис «Граматики» І. Ужєвича з 1645 року,

який відрізняється від того, що є в Національній бібліотеці в Парижі (варіант з 1643 року).

Другий екземпляр фотокопії «Граматики» я зробив для пані Софії Янів (НТШ, Сарсель), яка вимагала такої фотокопії від мене, щоб могла послати її одному з українських мовознавців, що перебувають поза межами батьківщини. Прізвища того мовознавця я тоді не довідався, хоч я радо надіслав би таку фотокопію йому безпосередньо. Лише після надрукування праці О. Горбача про різні варіанти граматики Ужєвича у видавництві УТГІ (1968) я довідався про це все: в праці автор висловив подяку пані С. Янів за «розстарання фотокопій з обох рукописів Ужєвича».

Тут коментарі таки справді зайві.

Однак мушу зазначити, що я з приємністю, хоч тільки посередньо, зробив послугу Академії наук УРСР, бо вважаю, що поява друком будь-якої рідкісної рукописної праці є завжди бажана. А «пріоритет» у таких виданнях — це справа таки другорядна.

Павло Шумовський (Париж)

„На Україні“ чи „в Україні“?

У вашому, цінному для мене та інших, журналі послідовно вживається «на Україні». Чому?

Наприклад, Михайло Лавренко (стаття «В Україну ідїть, діти, в нашу Україну» в щоденнику «Свобода» від 7. 2. 1968) радить писати «в Україні». Не тільки він дає таку раду. Наш

відомий мовознавець проф. Іван Огієнко (тепер митрополит Іларіон у Канаді) завжди вимагав і вимагає писати «в Україні». У видаваному ним перед другою світовою війною у Варшаві журналі «Рідна мова» велася дискусія на цю тему, наслідком якої встановлено, що треба писати

«в Україні». Також і львівський щоденник «Діло» у рубриці «Куток мови» звертав увагу на це питання. А кілька років тому одна галичанка, яка з відомих причин не могла помістити статтю на цю тему в Україні, отублікувала її (не подавши свого прізвища) у варшавському тижневику «Наше слово». Ця авторка доводила, що Україна «є суверенною та незалежною країною», за яку вважають її також і російські комуністи (тільки на папері — І. М.); тому треба писати виключно «в Україні».

М. Лавренкові опонував у «Свободі» (16. 2. 1968) Зенон Стефанів, який пропонував уживати обидва вислови. Зараз же наступного дня в цій газеті виступив Богдан Романенчук з тезою, що ми не повинні зрікатися вислову «на Україні», мовляв, його зустрічаємо в літописах Самовидця і Грабянки.

Мені відомо, що всі народи світу вживають у місцевому відмінку щодо своєї країни (чи держави) тільки прийменника, однозначного з нашими «в» або «у». Тому й ми пишемо: в Англії, у Франції, в Німеччині, в Японії, в Польщі, в Чехо-Словаччині, в Росії і так далі. А у випадках провінцій чи областей даної країни (тобто просторів територіально не точно визначених) вживаються в українській мові такі окреслення: на Поділлі, на Полтавщині, на Чернігівщині, на Волині тощо. Мені тільки не ясно, чому ми всі без винятку пишемо «в Галичині».

Отож прикро було читати таке речення в «Сучасності» за 1962 рік:

«Націонал-комуністи на Україні, в Грузії, Туркестані та

Білорусії криво загинали у 20-их і 30-их роках тільки тому, що в них не було власної організації та зброї». (Не подаю ні числа, ні назви статті, ні її автора).

Прикладів того роду із журналів та газет можна б навести куди більше. Отож не названий нами автор дає належне місце Грузії, Туркестанові та Білорусії, трактуючи їх як точно визначені окремі країни (чи держави), а Україну він зіпхнув до провінції або територіально-обласної одиниці російської імперії чи теперішнього СРСР. Коли раніше (до закінчення першої світової війни) в нас писалося «на Угорщині», «на Словаччині» або «на Чехах», то це могло бути навіть виправдане, бо ці території були тоді провінціями цісарської Австро-Угорщини. Але тепер усі пишуть «в Угорщині», «у Чехо-Словаччині».

Можна б також висловити свою думку про характер дискусії, що її з цього приводу ведено на сторінках «Свободи», і дати їй відповідну оцінку. Але це не належить до теми мого листа до редакції «Сучасності». Я тільки можу підкреслити, що погоджуюся з поглядом І. Я. Хамуляка («Свобода» від 16. 2. 1968), що такі дискусії треба вести передусім у серйозній формі. Непристойні та лайливі слова (як от у стилі «мовознайки», «безглузда теорія», «шевче, знай своє шевство...» тощо) тут цілком не на місці. Чемність нікому досі не зашкодила і ніколи не зашкодить. Можна не погоджуватися з іншими поглядами, однак треба з ними дискутувати по суті.

Іван Мельник (Сінсіннаті, США)

ЗМІСТ ЖУРНАЛА «СУЧАСНІСТЬ» ЗА 1968 РІК

ПОЕЗІЯ

- БАЖАН Микола: Оповідання про надію (2, 3).
БАРКА Василь: З нових поезій (4).
БОЙЧУК Богдан: Смерть поета (8).
ВІНГРАНОВСЬКИЙ Микола: Чотири вірші із збірки «Так!
Є народ...» (9).
ВОВК Віра: Сальвадор (1); Баляда про розшук поета (4); Три
симфонії (12).
ГОРБАЧ Катерина: За транспарантами щастя (5).
ЗАГУЛ Дмитро: Дві поезії (9).
КИЛИНА Патриція: Полум'яний бик (1); Рожеві міста (10, 11).
КОЛОМИЄЦЬ Юрій: Живоглаз (7).
КОСТЕНКО Ліна: Зоряний інтеграл (6).
ЛЯТУРИНСЬКА Оксана: На далеку дорогу (8).
МАЛАНЮК Євген: Лютий (3); Із циклу «Поле бою» (8).
МИРОНЮК Лавро: Чорні винодари (7).
СЕНАТОВИЧ Оксана: Травень на вильоті (5).
СТЕФАНОВИЧ Олекса: Пракиєва отчизна (6); Сторінки з Єван-
гелії (12).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- КВАЗІМОДО Сальваторе: Поезії (9), переклади Енгеліни Шелест-
Греккі, Богдана Бойчука, Вольфрама Бургардта, Богдана
Рубчака.
НЕРУДА Пабльо: Верхи Мачу Пічу (11), перекл. Віри Вовк.

ПРОЗА

- БЕРЕЖАН Зиновій: Майже проза (7).
ВІНГРАНОВСЬКИЙ Микола: Білі квіти (4).
ГУЦАЛО Євген: Хомкові радощі й печалі (11).
НЕЧИТАЙЛО-АНДРІЄНКО Михайло: Перехрестя (10, 11, 12).
ПАЛІЙ Ліда: На острові (7).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Без Іспанії (4, 5, 10, 11).
ШЕВЧУК Валерій: Останній день (3).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА

- БА ДЗІНЬ: Собака (1), перекл. Лідії Голубничої.
 ВІН СІНЬ: Надлюдина (1), перекл. Лідії Голубничої.
 ГУО МО-РО: Марксові відвідини храму Конфуція (7), перекл. Лідії Голубничої.
 ДІДРО Дені: Жак фаталіст і його пан (5, 6), перекл. Івана Кошелівця.
 МАО ДУНЬ: Стукіт у двері (7); Туман (7), переклади Лідії Голубничої.
 ОКОПЕНКО Андреас: Позитивна Ільза (9), перекл. Івана В. Дубицького.
 ПАСКАЛЬ Блез: Із «Думок» (12), перекл. Івана Кошелівця.
 ХІМЕНЕС Хуан Рамон: Плятеро і я (2, 3, 4, 5, 6), перекл. Богдана Войчука.
 ЮЙІ ДА-ФУ: Вечори п'янкх весняних вітрів (7), перекл. Лідії Голубничої.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ, КРИТИКА, МИСТЕЦТВО,
КУЛЬТУРА

- БУТКОВСЬКА А.: З книги життя Дмитра Загула (9).
 ВИТВИЦЬКИЙ Василь: Українська музична публіцистика (10).
 ГОРБАЧ Олекса: VI Міжнародний славистичний конгрес у Празі (10).
 ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Думки про другий том «Історії українського мистецтва» (3); П'ятий том «Історії українського мистецтва» (8).
 ГРИДЕНЬ К.: З минулих літ (8).
 КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Про «Собор» Олеся Гончара (8, 9).
 КРАВЦІВ Богдан: Літературна реакція в наступі (6); Лірика Євгена Маланюка (8); «Сто поезій» Миколи Вінграновського (9).
 КУЗЬМОВИЧ Микола: Яків Гніздовський (7).
 ЛАВРІНЕНКО Юрій: Побратимство великого відродження (1).
 МАЛАНЮК Євген: Розповідь про Лену (8).
 МИТРОВИЧ Кирило: Поезія Емми Андіївської: міт і містика (7).
 МІЯКОВСЬКИЙ Володимир: Павло Зайцев (3).
 ПОПОВИЧ Володимир: Григорій Крук (10).
 Розмова з Леонидом Леоновим (4), перекл. Євгена Маланюка.
 РУБЧАК Богдан: Міти чужинки (1, 2); Поезія антипоезії (4).
 СЕМЕНЕНКО Олександр: Там, де була юність (8).
 СОЛОВІЙ Юрій: Мистецьке і немистецьке в мистецтві (6); Більше ідей — більше країнх ідей (12).

ФРОНТИСПИСИ

- ГНІЗДОВСЬКИЙ Яків: Конструктор — дереворит (1); Орлиця — дереворит (12).
 ГУЦАЛЮК Любослав: Ментона, 1963 — туш (5).

- ГЕРУЛЯК Ярослава: Рослинне ч. 138 — рисунок, туш (3).
- КРУК Григорій: Студія акту (10).
- КУЗЬМЕНКО Віктор (Київ): Дорога — дереворит (6).
- ЛЕВИЦЬКИЙ Мирон: Дума про трьох братів — лінорит (2).
- ЛОГВИН Юрій (Київ): Стіна нерушима — дереворит (9).
- МАРЧУК Іван (Київ): Сумує ворон — темпера, метал (7).
- МІЛОНАДІС КОСТЯНТИН (Чикаго): Рунічний знак — хромонік-левий дріт (11).
- ПАЧОВСЬКИЙ Борис: Мавка — дереворит (4).
- Посмертна маска Євгена Маланюка (8).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА

- БОГАЧЕВСЬКА Марта: Москва — Нью-Йорк (11).
- ВРЕЦЬОНА Євген: Інформація чи маніпуляція? (11).
- ГОРБАЧ Катерина: Студентський бунт у Німеччині (11).
- ДАНКО Осип: Замість критичної аналізи непереконлива пропаганда (7).
- Е. М. (МАЛАНЮК Євген): Ленін і Клявзевиц (8).
- ІВАХНЮК Антін В.: «Перекручення подвійного характеру» в УРСР (2).
- І. М. Г.: Єкуменічно-наукова конференція в Ленінграді (5).
- КАМІНСЬКИЙ Анатоль: З приводу справи юристів (3).
- КУЛЬЧИЦЬКИЙ Олександр: Проблема Божого люду як чинника перетворення світу (1).
- ЛЕБЕДЬ Микола: Наша політика щодо України (2).
- МАЙСТРЕНКО Іван: Сторінки з історії Комуністичної партії України — VIII, IX (3, 12).
- МАРТІН Геліос: Студентська боротьба в Іспанії (11).
- МИТРОВИЧ Кирило: Оспорювання — нова площина суспільних відносин (11).
- ПРОКОП Мирослав: Після Світового конгресу вільних українців (1); Становище на Україні (2); Про одну передумову української політики (9); Верховний архієпископ Йосиф Сліпий у Канаді і США (10); Лекція чехо-словацької революції (11).
- ПРОЦЮК Степан Ю.: Продукція української наукової літератури в УРСР (5).
- РАХМАННИЙ Роман: Україна — 50 років після жовтневої революції (1).
- СЕМЕНІВ Зіновій: Терор, про який заговорив тепер світ (3).
- СИРНИК Іван: Українці в країнах свого поселення (1).
- СТАХІВ Володимир П.: «Перемога» — над ким? Поразка — чия? (9); Наступ продовжується (12).
- СТОЯНОВІЧ Светозар: Етатистичний міт соціалізму (4), перекл. Антона В. Івахнюка.
- ХОМЯК Ростислав Л.: Дещо про світовий з'їзд студентів (1); Невбувалий 1968: Україна справді на міжнародному форумі (12).
- ЧАЙКІВСЬКИЙ Богдан В.: На економічному відтинку в УРСР — 1967 рік (2).

ЧЕРНОВ Павло: Ювілейне. З приводу 2500 числа «Літературної України» (4); Кілька думок про наші сучасні проблеми (7).

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

Боротьба за рідну мову на Україні (9).

ВІРУН Степан М.: Лист політв'язня до голови Спілки письменників України (1).

Два документи: Жалоба українських матерів. Лист українських шахтарів до газети «Правда» (3).

ДЗЮБА Іван: Інтернаціоналізм чи русифікація? — Розділи VII та XIV (2, 4); Пояснювальна записка (8).

ДОЛИНА Петро: Організована голодова катастрофа на Україні (9). Заява про сучасну ситуацію на Україні (1).

Інструктивний лист старшим пресвітерам (6).

КОВАЛЬЧУК А. І.: Відкритий лист до Л. І. Брежнева (6).

* * *: Лист до Олеса Гончара і секретарів СПУ (12).

Лист першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелестові від Івана Дзюби, Івана Світличного, Надії Світличної та Ліни Костенко (11).

Лист радянських баптистів до У-Тана (5).

МАРЧЕНКО А. Т.: Відкритий лист до комуністичних газет (11).

Меморандум Генерального секретаря закордонних справ УГВР (8).

МОРОЗ Валентин: Репортаж із заповідника імені Берії (3, 4, 5, 6).

ПРЕЗИДІЯ ЗП УГВР: З приводу подорожі верховного архієпископа кардинала Йосифа Сліпого до Канади і США (8).

Соціалізм під російськими танками (10).

Список в'язнів, засуджених за Слово Боже (6).

ХОЛОДНИЙ Микола: Поезії (12).

ЧОРНОВІЛ Вячеслав: Останнє слово (9); Дорогі мої люди! (11).

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

МОЛЬНАР Михайло: Якою буде доля рукописної спадщини В. Винниченка? (9).

КОСТЮК Григорій: Відповідь (9).

РАХМАННИЙ Роман: За який прапор? (6).

СПОГАДИ

ОНАЦЬКИЙ Євген: По похилій площі. Частина друга (1, 4, 6, 7, 8, 9).

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

ГЕВРИК Тит Д.: Враження з України (6).

ГОРБАЧ Анна-Гая: З румунських вражень (7); «За туманом нічого не видно...» (10).

- БІБЛІОГРАФІЯ: Історія (5, 6, 7); Література — проза, дитяча література (3) — упорядкував Іван Лучків.
- ВИНАР ЛЮБОМИР: Іван Крип'якевич як бібліограф (9).
- WOWK Wira: Girassol. Antologia da Moderna Poesia Ucraniana. Em colaboração com: Helena Kolody e Lea de Abreu. Revisão: Cleonice Berardinelli. „Prolog“, Rio de Janeiro, 1966, 96 pp. (1) — Анна-Галія Горбач.
- ГНІЗДОВСЬКИЙ ЯКІВ — Малюнки, графіка, кераміка, статті. Вид-во «Пролог», Нью-Йорк, 1967, 180 стор. (2) — Юрій Соловій.
- ГОРБАЧ Анна Галія: «Камінна душа» Гната Хоткевича чеською мовою (12).
- Збірник «Шевченко і музика» (4) — Т. Каришова.
- КОВАЛІВ Пантелеймон: Нове число мовознавчого журналу (4).
- Mladá sovětská poezie. Ukrajiniští básníci. Přeložili Hana Vrbová a Jaroslav Kabíček. Uspořádali překladatelé a Orest Zilynskyj. „Svět sovětu“, Praha, 1965, 276 pp. (1) — Карл Зіс.
- МУШИНКА М. (упорядник): З глибини вінків. Антологія усної народної творчости українців Східньої Словаччини. Словацьке педагогічне видавництво — відділ української літератури, Братіслава-Пряшів, 1967, 390 стор. (12) — Богдан Климаш і Данило Струк.
- РАДИШ. Вид-во Українська вільна академія наук, Нью-Йорк, 1966, 176 стор. (2) — Юрій Соловій.
- Die Sonnenrose. Ukrainische Märchen. Kultur und Fortschritt, (Ost)Berlin, 1967, 338 S. (4) — Анна-Галія Горбач.
- ЯКОВІЕС Marian, HOŁYNSKA-BARANOWA Tatiana: Literatura ukraińska. Wypisy. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1963, 704 str. (4) — Е. М. (Євген Маланюк).
- YAREMKO Michael: Galicia — Halychyna. From Separation to Unity. Shevchenko Scientific Society, Toronto — New York — Paris, 292 pp. (3) — Данило Богачевський.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- В. П. С.: Маршал Якубовський говорить мовою прокурора Старікова (8).
- Інформації з «Прологу» (7).
- КОВАЛІВ Пантелеймон: Децю в справі авторства (12).
- КОСТИШИН Михайло: «Травневі події» в Парижі (12).
- ЛИСАК Адріяна: З'їзд-семинар графіків у Торонто (1).
- МИТРОВИЧ Кирило: Тріумфальний виступ балету Павла Вірського (12).
- (м. л.): Загальні збори СУЖ Канади (1).
- (-оп): Українці і XIX Олімпійські гри (12).
- ПАЛІЙ Ліда: У кіностудії ім. О. Довженка (12).
- «Росіяни проти своєї волі» (8).
- СТАХІВ Володимир П.: Циркова еквілібристика товариша міністра (1); «... з переходом на іншу роботу» (5); Чергове загострення і «непримиренність» на т. зв. ідеологічному фронті (7); Огублікований дебют «нового шефа від ідеології» (8); У наступі на молоде покоління (11).

Український письменник перестерігає Москву перед поліційним терором (8).

ХОМЯК Ростислав Л.: Про конференцію С. Шевченка (3); Невдале новаторство «Радянської освіти» (5).

«Чеське шумування поширюється на Україну» (8).

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

ЛЕВИЦЬКИЙ Борис: Роман Роздольський (5).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ВРЕЦЬОНА Євген: Про «обильний харч» і «бананові» клопоти (4);

ЗЕЛЕНКО Костянтин: Про національну політику КПРС і СКЮ (7); МЕЛЬНИК д-р З. Л.: У справі «Постанови управи НТШ у

США» (4); МЕЛЬНИК Іван: «На Україні» чи «в Україні»? (12);

ПУМОВСЬКИЙ Павло: Як було з «Граматикою» І. Ужєвичча? (12).

Іван Дзюба

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?

«У цій праці Іван Дзюба охопив цілий ряд проблем, актуальних для української нації як збірного організму та для української людини як індивідуальності — в умовах радянської дійсності. Від появи твору С. Мазлаха і В. Шахрая „До хвилі” (1919 року) не було визначної студії, написаної радянським українцем, в якій з такою силою, ясно, незаперечно і сміливо була б з'ясована справа України і становище української ідеї, як це зроблено в творі Івана Дзюби. На покриття разючого браку серйозних монографій українською мовою на тему національного питання в СРСР за останніх три десятиліття його праця справді — винятковий крок у новітніх спробах дослідити це питання і важливий вклад у розвиток української політичної думки взагалі. Вона являє собою також своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості. Її цінність відтінюється обставиною, що її написано в Києві, в умовах радянської дійсності шістдесятих років».

(З вступного слова Степана Олійника)

Книжка має 264 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада і США:	в м'якій оправі 4.50 дол.
	в твердій оправі 5.50 дол.
Англія:	в м'якій оправі 1-18-4 ф. ш.
	в твердій оправі 2-6-10 ф. ш.
Австралія:	в м'якій оправі 4.— дол.
	в твердій оправі 4.90 дол.
Німеччина:	в м'якій оправі 18.— нм
	в твердій оправі 22.— нм
Франція:	в м'якій оправі 22.50 ф. фр.
	в твердій оправі 27.50 ф. фр.

в усіх інших країнах рівновартість в доллярах.

Просимо замовляти книжку в усіх українських книгарнях або безпосередньо у видавництві «Сучасність».

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Олекса Стефанович*. Сторінки з Євангелії.
10 *Блез Паскаль*. Вибір з «Думок».
22 *Михайло Нечитайло-Андрієнко*. Перехрестя.
35 *Віра Вовк*. Три симфонії.
44 *Юрій Соловій*. Більше ідей — більше крайніх ідей.
50 * * * Лист до Олеса Гончара і секретаря СПУ.
61 *Микола Холодний*. Поезії.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 70 *Іван Майстренко*. Сторінки з історії Комуністичної партії України (ІХ).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 83 *Ростислав П. Хомяк*. Небувалий 1968: Україна справді на міжнародному форумі.
96 Голоси міжнародної преси.
101 *Володимир П. Стахів*. Наступ продовжується.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 105 Огляд різних фольклорних жанрів (*Богдан Климаш і Данило Струк*) — «Камінна душа» *Гната Хоткевича* чеською мовою (*А. Г. Горбач*).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 108 Триюмфальний виступ балету Павла Вірського (*Кирило Митрович*) — У кіностудії ім. О. Довженка (*Ліда Палій*) — Українці і XIX Олімпійські гри (-оп) — «Травневі події» в Парижі (*Михайло Костишин*) — Дещо в справі авторства (*П. Ковалів*).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

- 119 Як було з «Граматикою» І. Ужевича? (*Павло Шумовський*) — «На Україні» чи «в Україні» (*Іван Мельник*).
121 Зміст журналу «Сучасність» за 1968 рік.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylo
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel-Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Bachtelstr. 23
8400 Winterthur

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:	
Австралія	0,70	7.—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуеля	3,—	30,—	бол.
Голляндія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Додаткові кошти переслання нашого журналу летунською поштою до
Канади і США становлять 6,5 дол. річно.

У видавництві СУЧАСНІСТЬ появилася збірка творів

Альбера Камю

СПРАВЕДЛИВИ

в перекладі Оксани Соловей

Збірка містить, крім п'єси цієї ж назви, три есеї і двоє оповідань.

Ціна книжки 2.— дол. або відповідна сума в перерахунку на інші валюти.

Замовлення просимо слати на адресу нашого видавництва або на адреси наших представників.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19

гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилася
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстренка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний плян відродження єдиної і неділимої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії, Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Ass'n. Inc.

875 West End Ave.

New York, N. Y. 10025, U.S.A.